MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Eglė Venckienė

ŽMOGAUS ORUMAS KAIP TEISINĖ KATEGORIJA

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2008

Disertacija rengta 2002 – 2008 metais Mykolo Romerio universitete

Mokslinis vadovas:
Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S)

TURINYS

	Įvadas	7
I.	Darbo metodologija	17
II.	Tyrimų apžvalga	20
III.	Tyrimų rezultatai	
1.	**Aspektai, lemiantys žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos apibrėžties poreikį bei problematiką**	26
1.1.	Sociokultūrinių reiškinių kaip teleologinio ir intrumentinio požiūrių į žmogų įtaka žmogaus orumo teisinei apsaugai	27
1.2.	Orumo termino daugiareikšmiškumas ir daugiaprasmiškumas	42
1.3.	Teisės į žmogaus orumą daugiaprasmiškumas	52
2.	**Žmogaus orumo teisinės apsaugos idėjinis pagrindas**	59
2.1.	Teologinė žmogaus orumo samprata	61
2.2.	Žmogaus vertingumo įžvalgos prigimtinės teisės koncepcijoje	66
2.3.	I. Kanto žmogaus orumo koncepcija	75
2.4.	Šiuolaikinių teisės mokslinių tyrimų formuojama žmogaus orumo samprata	79

3. **Žmogaus orumas personalistinės teisės koncepcijos požiūriu** 87

3.1. Žmogaus orumas kaip fiziškai ir moraliai autonomiškos būtybės vertingumas 89

3.1.1. Teisė į žmogaus orumą kaip teisė į fizinį ir moralinį integralumą arba draudimas elgtis kaip su objektu 93

3.1.2. Teisė į žmogaus orumą kaip teisė į egzistencijos kokybę 115

3.2. Asmenybės orumas kaip fizinio asmens socialinio aktyvumo kokybinis rodiklis 124

3.2.1. Garbė kaip socialiai aktyvios asmenybės vertingumo pripažinimo faktas 125

3.2.2. Teisė į asmenybės garbę ir orumą kaip teisė į susikurtą socialinį vertingumą 130

Išvados ir siūlymai 145

Naudotos (cituotos) literatūros ir šaltinių sąrašas 150

ĮVADAS

Nagrinėjamos temos aktualumas

Šiuolaikinei politinei bendruomenei orientuojantis į demokratines vertybes, į teisinės valstybės kūrimą, plėtrą, žmogaus teisės tapo tuo elementu, kuris įprasmina ir valstybinę politiką, ir teisinę sistemą. Pagrindinis teisės tikslas – pagalba asmenims įgyvendinti savo teises bei interesus. Jam pasiekti tarptautiniu mastu buvo suformuluotos teisės normos, apibrėžti principai žmogaus dvasiniam ir fiziniam tobulėjimui užtikrinti. Etatistinę teisės sampratą keičia societarinė, pagal kurią valstybinė valdžia, kurdama teisę, privalo atsižvelgti į nuo jos valios nepriklausančias vertybes, tokias kaip prigimtinės žmogaus teisės. Taigi teisės mokslas taip pat orientuojamas į žmogų, kuriama ir tikslinama žmogaus teisių samprata, teisių saugos mechanizmas.

Iš pirmo žvilgsnio, teisės mokslas šiandien nestokoja mokslinio įdirbio žmogaus teisių srityje, tačiau iki šiol sisteminės mokslinės analizės objektu netapo žmogaus orumas, nors joks kitas idealas, atrodo, nėra taip aiškiai visuotinai priimtas kaip ši socialinė vertybė. Dabartiniais laikais žmogaus orumo idėja pradėjo reikšti visuomenei skirtingus dalykus. Kas yra žmogus? Kodėl jis vertingas? Kiekvienas jaučiasi kompetetingas kalbėti apie tai, bet ir teisei svarbu atsakymai į šiuos klausimus. Žinoma, galima apsimesti, kad tokių klausimų nėra, kad jie tik filosofų reikalas, tačiau ir tada lieka aišku, kad į šiuos klausimus kol kas neatsakyta. Iš teisinės praktikos ir teisės mokslo analizės matyti, kad orumas paprastai laikomas intuityvia, savaime suprantama sąvoka. Įvairūs mąstytojai akcentuoja skirtingus šios sąvokos požymius, taip pat skirtingus istorinius šaltinius, kurie svarbūs šiuolaikinei žmogaus orumo termino vartosenai. Todėl susidaro labai daugiaprasmis ir painus vaizdas, nes orumo idėja įgyja vienokią prasmę kalbant apie žmogų kaip biologinę rūšį, kitokią – apie žmogų kaip visuomenės narį. Teisės į žmogaus orumą pažeidimas negali būti nustatytas, nes nėra aiškus pažeidimo objekto turinys. Tarptautinėje teisėje žmogaus orumas dažnai įvardijamas kaip žmogaus teisių ir laisvių

šaltinis, žmogaus kokybės aksioma,[1] konstitucinėje teisėje jis paprastai traktuojamas ir kaip esminė teisinės valstybės norma,[2] o civilinėje teisėje – kaip asmens savęs vertinimas, remiantis socialiniu pripažinimu.[3] Tai kelia problemą teisės praktikai, nes esant neaiškiam saugomo objekto sąvokos apibrėžimui kyla jo apsaugos ribų ir gynimo klausimas. Žmogaus orumo idėja datuojama ankstyvaisiais antikos laikais, bet iki XX a. ši vertybė laikyta religine ar filosofine, neturinčia teisinės svarbos, tinkamumo ir nesančia žmogaus teisių pagrindu. Siekiant išspręsti tokias problemas, kaip gyvybės iki gimimo statuso, abortų, eutanazijos, klonavimo reglamentavimo, diskriminacijos visuomenėje klausimus, grįžtama prie šios sąvokos. Žmogaus orumo teisinė koncepcija reikalauja išsamesnės kritinės analizės, kuri galbūt padės geriau atskleisti šiuolaikinę žmogaus orumo sampratą ir praktinę reikšmę dabartinių politinių ir socialinių pokyčių kontekste, taip pat apibrėžti realius žmogui kaip biologinės rūšies atstovui ir kaip visuomenės nariui keliamus pavojus ir teisės uždavinį juos sprendžiant.

Žmogaus gyvenimo visuomenėje klausimus sprendžia įvairūs mokslai, tarp jų ir teisė. Šie klausimai sprendžiami įvairiose teorijose ir įvairiais lygmenimis. Žmogaus teisių pagrindu skelbtas žmogaus orumas laikytas pagrindine idėja norint suprasti visą žmogaus teisių mechanizmą, spręsti su juo susijusias problemas, o šiandien vis dar abejojama – tai daro ne tik pastarojo šimtmečio mokslininkai - žmonių vienodu vertingumu. Todėl šis darbas skirtas atskleisti žmogaus orumo sąvokos turinį, svarbą teisėje, kurią pripažįsta, bet skirtingai interpretuoja ir mokslininkai, ir praktikai. Žmogaus orumo terminas demokratinės valstybės teisės sistemoje naudojamas dviem aspektais: kaip žmogaus teisių sistemą pagrindžiantis principas ir kaip savarankiškos teisės objektas. Tačiau kai sąvoka „orumas“ yra tuščia formuluotė, žmogaus orumo susiejimas su žmogaus teisėmis lieka

[1] The principle of respect for human dignity: European Commission for Democracy through Law // Science and technique of democracy, 1998. Nr. 26. P. 18.
[2] Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R.J., Vallender K.A. Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar. 2002. P. 83.
[3] Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1 // Verslo ir komercinė teisė. 2000, Nr.1-3.

deklaratyvus, o orumas kaip savarankiškos teisės objektas lieka kaip asmeninė individo moralinė vertybė. Tokiu atveju žmogaus orumo teisinė apsauga remiasi moralinėmis nuostatomis, bet ne aiškiais teisiniais argumentais. Nekonkretizavus teisės objekto, neaiškios to objekto pažeidimo galimybės bei gynimo ribos, o terminų nevienareikšmiškumas neleidžia asmenims veiksmingai reguliuoti savo elgesio, neaiški jų prasmė ir turinys yra neigiamų pasekmių teisinėje praktikoje priežastys. Tad tikslinti žmogaus orumą kaip teisinę kategoriją būtina ir problematiška. Būtina dėl teisinio mąstymo aiškumo, tikslumo ir dėl žmogaus teisės į orumą gynybos rezultatyvumo. Problematiška, nes jos turiniui turėjo įtakos skirtingo laikmečio įvairios kultūrinės nuostatos. Todėl šioje *disertacijoje nagrinėjamas orumas kaip teisinė kategorija, atskleidžiant jos prasmę ir reikšmę, bei teisės į žmogaus kaip būtybės ir kaip asmens orumą turinys.*

Tyrimo objektas

Orumas yra daugialypė kategorija, nes pats žmogus nėra mechaninės kūrybos rezultatas. Filosofinė antropologija atskleidė, kad žmogus nėra ir sunkiai gali būti iki „galo“ ištirtas, matematiškai apskaičiuotas ar pavaldus logikos dėsniams. Žmogus yra gamtos pasaulio dalis, kurią tyrė ir tebetiria įvairūs mokslai. Tai daugialypė būtybė, turinti biologinį kūną, kuris tiriamas gamtos mokslų, pavyzdžiui, antropologijos, medicinos, ir dvasinė kategorija, kurią nagrinėja tokie mokslai, kaip pavyzdžiui, psichologija, sociologija ir kiti. *Žmogus gali save gerbti ir visuomenės būti laikomas vertingu keliais aspektais: pirma, kaip išskirtinė biologinė rūšis, homo sapiens rūšies atstovas; antra, kaip socialiai naudinga ar/ir morali asmenybė.* Taigi vienareikšmiško atsakymo nėra, nes objektas yra daugialypis. Teisėje šių aspektų išskyrimas yra būtinas dėl veiksmingos jų apsaugos. Atsižvelgiant į tai, *darbe nagrinėjamas žmogaus orumas* kaip demokratinės valstybės teisės aksioma, visų *žmogaus teisių turiningasis pagrindas, bei asmenybės orumas kaip fizinio asmens socialinio aktyvumo kokybinis rodiklis.*

Atkreiptinas dėmesys, kad šio darbo svarbiausia tema yra žmogaus orumas kaip teisinė sąvoka, mat prieš naudojantis ja kaip socialinės realybės modeliu, būtina išsiaiškinti kokį turinį ji apima. Šis tyrimas skirtas taip pat sociokultūriniam idėjiniam pagrindui, kuris veikė orumo idėjos formulavimą ir be kurio bandymas konstruoti ir tikslinti šią sąvoką yra beprasmis. Tai įsiterpimas į teisines diskusijas šiandien apie žmogaus vertę, siekiant formuoti pagrindą teisinei termino vartosenai. Tikimasi išryškinti metodologines pozicijas, atskleidžiant žmogaus orumo teisinės apsaugos aspektus, ir sušvelninti kraštutines pozicijas jos atžvilgiu, siejant žmogaus ir asmenybės orumą kaip du vienos teisinės kategorijos polius.

Darbo tikslas

Atskleisti žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos turinį.

Šiam tikslui pasiekti darbe keliami tokie **uždaviniai**:

- išnagrinėti žmogaus kaip biologinės rūšies orumo sampratą, jos raidą;
- išnagrinėti žmogaus kaip socialinės asmenybės orumo sampratą, jos raidą;
- išnagrinėti teisės į žmogaus orumą šaltinį per instrumentinio bei teleologinio požiūrių į žmogų santykį;
- išnagrinėti grėsmes žmogaus orumui ir galimybes jas neutralizuoti teisės pagalba remiantis tuo, jog socialinio gyvenimo kitimas bei atsiradimas naujų pavojų teisės saugomoms vertybėms yra nuolatinis procesas;
- išnagrinėti žmogaus orumo ir žmogaus teisių sistemos sąryšį;
- išnagrinėti žmogaus orumo teisinės apsaugos aspektus, įgyvendinant bendrųjų žmogiškųjų ir asmenybinių interesų kompromisą.

Hipotezė

Tikėtina, jog žmogaus orumas kaip teisinė kategorija apima du vertybinius lygmenis: žmogaus kaip biologinės rūšies atstovo vertingumą ir kaip visuomeninės būtybės vertingumą, kurie sąveikauja kaip turinys ir forma.

Darbo mokslinis naujumas

Šia disertacija Lietuvoje pirmąkart siekiama atskleisti žmogaus orumo sąvokos prasmę ir reikšmę teisėje, siejant ją su žmogaus teisių sistema, taip pat formuluojant teisės į žmogaus orumą sampratą. Darbo naujumą lemia ir tai, jog orumo samprata nagrinėjama sistemiškai – atskleidžiant idėjinį kontekstą šios vertybės teisinei apsaugai ir jo įtaką teisės į orumą sampratai. Lietuvai orientuojantis į demokratinės teisinės valstybės kūrimą, žmogaus teisių apsauga yra vienas pagrindinių tikslų, o žmogaus orumo kaip jų turiningojo pagrindo ištakų analizė yra pirma mūsų teisės sistemos ir Europos Sąjungos teisės sąveikos kontekste.

Šiuolaikinis mokslas pripažino, kad siekiant saugios žmogui egzistencinės terpės, kurią galima įvardinti ir kaip gamtinę, ir kaip socialinę, būtina spręsti socialines problemas. Žmogaus kaip integralios biologinės ir dvasinės būtybės apsauga yra vienas iš uždavinių siekiant šio tikslo. Ar visų žmonių orumas lygus, ar žmogaus elgesys veikia orumą, ar jis prarandamas? Nagrinėjant tokius ir panašius klausimus teisės moksle ryškėja kelios viena kitai prieštaraujančios koncepcijos apie statišką ir dinaminę orumo kategoriją,[4] o tai dar kartą rodo poreikį tikslios „žmogaus orumo“ definicijos, nes neaišku ar reikia saugoti jį nuo kitimo, ar jis turi kisti, kaip jį diferencijuoti. Šiame darbe aiškinamos ir interpretuojamos normos tų tarptautinių dokumentų ir valstybės vidaus teisės aktų, kurie įtvirtina žmogaus teisę į orumą ir jos apsaugą, analizuojami tokie su žmogaus orumu susiję klausimai, kaip skirtingi teisės į orumą įgijimo, apsaugos aspektai, kurie iki šiol

[4] Venckienė E. Žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratų įvairovė ir jos kritinė analizė // Jurisprudencija. 2005 .Nr. 77(69). P. 91-98.

apskritai nebuvo mokslinio tyrimo objektas, bet padeda atskleisti orumo sąvokos turinį.

Šiame darbe siekiama teoriniu ir praktiniu aspektais *kompleksiškai ištirti* žmogaus orumo sąvoką, *apibrėžti* ją *kaip teisinę kategoriją*. Išskirti jos aspektai: *žmogaus orumas* – tai žmogaus kaip biologinės rūšies vertingumas, kurio apsauga reiškia žmogaus fizinio ir moralinio integralumo išskirtinumo gamtos pasaulyje pripažinimą ir kiekvieno asmens teisinio subjektiškumo pagrindą; *asmenybės orumas* – tai fizinio asmens individualus socialinis vertingumas, kurio išeities pozicija yra koncepcija, kad žmogus yra ne tik biologinė, bet ir socialinė būtybė, tačiau nėra kultūriškai sau pakankamas ir tik per bendravimą ir bendradarbiavimą su kitais visuomenės nariais jis kuriasi kaip asmenybė, įsisamonina savo pareigą ir atsakomybę visuomenei, kuria savo individualų vertingumą.[5]

Teisė nėra baigtinis procesas. Kintant visuomenės interesams, kyla naujos grėsmės toms pačioms vertybėms, o siekiant efektyviai jas neutralizuoti, būtinas pastovus mokslinis dialogas. Jo šis darbas taip pat neužbaigs kaip vienintelė tiesa, bet bus bandymas atrasti ar tiesiog iš naujo apibrėžti žmogaus vertybinius aspektus ir sujungti juos vienoje teisinėje kategorijoje. Tai mėginimas atskleisti supaprastinimų žmogaus orumo atžvilgiu ribotumą ir palikti atvirą diferencijuoto, su teisine jo apsauga susijusių problemų, suvokimo horizontą. Siekiama kritiškai įsisavinti ir sistemiškai apžvelgti aspektus ir tuo pačiu atverti galimybes racionaliai orientuotis žmogaus orumo prasmių visumoje. Teorinė darbo reikšmė atsiskleidžia formuojant vieningą teisės į žmogaus orumą koncepciją, reikšmingą teisės praktikai.

Disertacijos praktinė reikšmė

Disertacijoje pateiktos išvados ir siūlymai gali būti panaudojami formuojant teisėkūros ir teisės taikymo principus, plėtojant besiformuojančią Lietuvos teisinę doktriną. Tyrimo rezultatai gali būti panaudoti dėstant įvairius teisės kursus aukštosiose mokyklose.

[5] Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu // Jurisprudencija. 2005. T. 71(63). P. 52.

Ginamieji teiginiai

- Teisės į žmogaus orumą kilmė - socialinis solidarumas, siekiant visuomenės stabilumo;
- Žmogaus orumo teisinės apibrėžties poreikį bei problemą sukelia teleologinio ir instrumentinio požiūrių į žmogų priešinimas. Esant neaiškiam teisės objektui, santykis dėl jo nėra efektyviai sureguliuotas;
- Išskyrimas žmogaus kaip biologinės rūšies ir kaip socialinio asmens vertingumo aspektų įgalina užtikrinti efektyvią žmogaus kaip rūšies vertingumo teisinę apsaugą ir fizinio asmens realizaciją visuomenėje;
- Žmogaus orumo kaip biologinės rūšies ir kaip socialinio asmens vertingumo aspektai personalistinės teisės požiūriu sąveikauja kaip forma ir turinys, kaip bendražmogiškų ir asmenybinių interesų kompromisas;
- Teisnumo ir subjektinės teisės lygmenų skyrimo metodo taikymas leidžia nustatyti žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos ypatybes;
- Personalistinė teisės samprata kaip šiuolaikinės demokratinės valstybės teisės koncepcija leidžia nesuabsoliutinti nei teleologinio, nei instrumentinio požiūrio į žmogų, o atveria galimybes jų dermės suvokimui.

Tyrimo rezultatų aprobavimas

Darbas apsvarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedroje. Tyrimo rezultatais buvo remtasi skaitant teisės teorijos paskaitas Mykolo Romerio universitete, publikuojant mokslinius straipsnius.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados ir siūlymai. Darbo struktūrą lėmė žmogaus orumo kaip daugiaaspektės teisinės kategorijos specifika ir jos įtaka šiuolaikinei žmogaus kaip išskirtinės biologinės ir visuomeninės būtybės teisės į orumą sampratai.

Pirmoje darbo dalyje aptariami aspektai, lemiantys žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos apibrėžties poreikį bei problematiką. Idėja nagrinėjama istoriniame ir sociokultūriniame kontekste, tai yra analizuojamos aplinkybės, kurios lėmė apsisprendimą Vakarų teisės tradicijos šalyse XX a. pripažinti kiekvieną žmogų vienodai oriu teisės subjektu. Pirmuoju dokumentu, įtvirtinusiu žmogaus teisę į orumą, laikome Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, todėl aptariame dokumento priėmimo aplinkybes lėmusius veiksnius. Žmogaus orumo apsauga perteikiama per žmogaus poreikių institutą, analizuojant saugumo poreikio svarbą, jo santykį su orumo apsauga, visų pirma, teikiančia pasitikėjimo žmonių santykiuose jausmą, kuris yra reikšmingas kuriant demokratinės valstybės gerovę. Žmogaus tapimas tarptautinės teisės subjektu buvo kaip atsvara žmogaus fizinio ir moralinio integralumo pažeidimui ir kaip galimybė kiekvienos asmenybės savirealizacijai saugioje egzistencinėje terpėje, kuriant individualų socialinį vertingumą, kas užtikrino visuomenės stabilumą. Taigi taika pasaulyje grindžiama bendromis kolektyvinėmis teisės saugomomis vertybėmis, šiuo atveju žmogaus vertingumo pripažinimu, kuriam pavojus atsiranda sparčiai kintant socialinės tikrovės sąlygoms. Grėsmių vertybei neutralizavimo funkciją turi atlikti teisė. Norint palaikyti visuomenės narių saugumo jausmą, tam neabejotinai reikia aptarti žmogaus orumo aspektus, socialines problemas bei interesus, susijusius su žmogaus vertingumo neigimu, kaip pavyzdžiui, abortus, eutanaziją, klonavimą. Tai verčia grįžti prie žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos gilesnės analizės, nustatyti kas yra teisės į orumą šaltinis, kad išvegti vertybinės krizės, kuri visada lemia ir saugios egzistencinės terpės pažeidimą. Nagrinėjant minėtus klausimus

atskleidžiama žmogaus biologinės būties apsaugos svarba ir nustatomas jos santykis su moraline asmens autonomija kaip veiksniu socialinio vertingumo - asmenybės orumo kūrime.

Kadangi demokratinėje valstybėje teisės tikslas – žmogaus interesų apsauga, o teisės veiksmingumui įtaką daro aiškios sąvokos, todėl remiantis kalbiniu ir loginiu metodais apibrėžiama termino „orumas“ prasmė, kaip informacija apie juo apibūdinamą objektą, taip pat reikšmė, kaip šia sąvoka žymimas objektas - žmogus, asmuo, šių sąvokų tarpusavio santykis ir reikšmė šiai teisinei kategorijai. Šioje dalyje atskleidžiama, jog termino daugiaprasmiškumas ir daugiareikšmiškumas įtakoja teisės į žmogaus orumą turinio apibrėžties problemą tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose.

Antrojoje darbo dalyje aptariame idėjines nuostatas – judėjų, krikščionių teologinę mintį, prigimtinės teisės, ypač stoikų mokyklos nuostatas, ir I. Kanto koncepciją - lėmusias kiekvieno žmogaus paskelbimą vienodai oriu ir pripažinimą teisės subjektu, kas įgalino kurti individualų socialinį vertingumą orios egzistencijos sąlygomis. Aptariamas ir modernus diskursas dėl žmogaus orumo teisinės koncepcijos turinio bei kiek idėjinis ekskursas leidžia užpildyti jo spragas, pasitarnauti visuotiniam sutarimui dėl bendro gėrio. Galima sakyti, kad sprendžiant iškilusias su žmogaus orumu problemas, kuriant visiems priimtiną žmogaus orumo koncepciją, bandoma idėją atrasti iš naujo. Tiriama, jog šie du - žmogaus bei asmens - vertingumo aspektai eina per visą Vakarų teisės tradiciją, atsispindi ir šiuolaikiniuose moksliniuose tyrimuose. Jie iš esmės neprieštarauja vienas kitam, o iš skirtingų pradinių taškų plėtoja tą patį visumos sąryšį, nes žmogus kaip dvasinė būtybė geba jausti orumą ir kaip atskiro individo, ir kaip rūšies. Žmogaus orumo teisinė apsauga, visų pirma, yra sociumo moralinio lygmens sprendimas, kuriam įtaką daro filosofinė kultūrinė aplinka ir tradicijos. Žmogaus teisės kyla iš bendruomeninių vertybių, todėl jos ir šiandien gali vystytis tik ant konkrečios bendruomenės vertybių pagrindo.

Trečiojoje darbo dalyje konstruojama šiuolaikinė žmogaus orumo samprata personalistinės teisės koncepcijos požiūriu ir veiksniai darantys jai įtaką. Kaip šio darbo tyrimų rezultatas, nustatomi teisės į žmogaus orumą ir teisės į asmenybės orumą šaltiniai ir turinys, remiantis ankstesnėse darbo dalyse aptartais žmogaus vertingumo aspektais. Analizuojant konkrečias žmogaus biologinio ir dvasinio integralumo apsaugos problemas teisiniame reglamentavime, pavyzdžiui, gyvybės iki gimimo, dirbtinio apvaisinimo, žmogaus klonavimo, abortų, eutanazijos, atskleidžiama žmogaus biologinės ir dvasinės būties integralumo teisinės apsaugos svarba. Parodoma, kad žmogaus vertingumo apsauga sudaro deklaruojamos žmogaus vertos egzistencijos ir visos žmogaus teisių sistemos vertybinį branduolį. Žmogaus orumas praktiškai pasireiškia kiekvieno žmogaus kasdieniniuose santykiuose su visuomene, valstybe, kurioje jis gyvena. Kitaip tariant, visiems žmonėms vienodo žmogaus orumo pagrindu skleidžiasi skirtingų asmenybių orumas kaip socialinis vertingumas. Aptariamas orumas ir garbė kaip teisės į asmenybės orumą struktūriniai elementai, daroma skirtis teisnumo ir subjektinės teisės lygmeniu, būtina sprendžiant šios teisės pažeidimo klausimus teisinėje praktikoje.

Darbo metodologija

Visapusiškas mus supančio pasaulio ir mūsų pačių pažinimas įmanomas tik integruojant daugelio mokslų žinias. Žmogaus orumas yra tiriamas įvairiausių mokslų – filosofijos, teologijos, sociologijos, psichologijos, etikos, jurisprudencijos, ir t.t. Tai lemia žmogaus orumo sampratos analizės kompleksiškumą bei jos specifiką atitinkančių metodų pasirinkimą, jų patikimumą bei taikymo ribas. Mokslinių metodų pagalba disertacijoje mąstymo būdu konstruojamas teorinis žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos modelis.

Pagrindinis iš metodų, leidžiantis analizuoti žmogaus orumą kaip kompleksinį reiškinį, yra *filosofinis*. Jo pagalba į žmogaus orumą žvelgiama kaip į vieną svarbiausių žmogaus teisių sistemą organizuojančių principų. Dėl orumo sampratos glaudaus ryšio su įvairiomis pasaulėžiūros istorinėmis formomis ji yra nagrinėjama platesniame – teologinės, filosofinės, sekuliarios pasaulėžiūros kontekste. Taip pat nagrinėjama žmogaus orumo reikšmė visuomeninių santykių kontekste, individui kuriant savo, kaip fizinio asmens, socialinį vertingumą – asmenybės orumą.

Glaudžiai su filosofiniu besisiejantis *sisteminės analizės metodas* leidžia pažvelgti į žmogaus orumą ne tik kaip į tam tikros visumos (žmogaus teisių sistemos) dalį, bet ir į jį patį kaip tam tikrą visumą – t.y. į žmogaus teisių sistemos pagrindą. Remiantis žmogaus kaip integralios biologinės ir dvasinės būtybės prielaida, žmogaus orumo samprata konkretinama. Išskiriamas žmogaus orumas – žmogaus kaip biologinės rūšies vertingumas, kurio apsauga reiškia žmogaus fizinio ir moralinio integralumo išskirtinumo gamtos pasaulyje pripažinimą. Tai kiekvieno asmens teisinio subjektiškumo pagrindas, forma, kuri užpildytina turiniu – asmenybės orumu kaip kokybiniu individo socialiniu aspektu. Sisteminės analizės metodo pagalba taip pat išskiriami ir tam tikri specifiniai, didžiausią įtaką šiuolaikinei žmogaus orumo bei teisės į jį sampratai turėjusių požiūrių į žmogaus orumo šaltinį, bruožai.

Remiantis *istoriniu metodu* žmogaus orumas analizuojamas kaip idėjiškai dinamiškas reiškinys, tiriamos tam tikros teisės į žmogaus orumą sampratos susiformavimo, raidos bei kaitos priežastys.

Remiantis *sintezės metodu* visos skirtingos teisės į žmogaus orumą sampratos nagrinėjamos ieškant bendrų, jas visas siejančių bruožų. Tokie vieningi bruožai atrandami atskleidžiant žmogaus dualistinę prigimtį ir jos sąlygotų žmogaus integralios būties formų – fizinio ir moralinio - integralumo sąsajas. Jos lemia žmogaus, kaip biologinės ir kaip socialinės būtybės, vertingumo apsaugą. Tai reiškia, kad žmogaus orumas, nepaisant sąvokos abstraktumo bei tam tikro subjektyvumo, suprantamas kaip daugiaaspektė, tačiau vientisa kategorija.

Lyginamuoju metodu remiamasi nagrinėjant įvairias žmogaus orumo sampratas bei ieškant jų bendrų ir skiriamųjų bruožų.

Abstrakcijos metodo pagalba yra atsiribojama nuo neesminių nagrinėjamo reiškinio, žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos, sampratos savybių. Disertacijoje daroma išvada, kad esminius bruožus išreiškia žmogaus fizinis ir dvasinis integralumas, kaip teisės į žmogaus orumą objektas, bei socialumas, kaip teisės į asmenybės orumą (individualų socialinį vertingumą) objektas. Abstrakcijos metodas padeda suprasti žmogaus orumo apsaugą kaip vieną pagrindinių teisės tikslų, žmogaus orumą kaip turiningąjį visos žmogaus teisių sistemos požymį, žmogaus teisinio subjektiškumo pagrindą bei kaip prielaidą kurti individualų asmenybės orumą.

Reikia pripažinti, jog pažinimą apie realybę pateikia ir nemokslinės visuomeninės sąmonės formos, pvz. religija, ideologija ir pan. Visgi pažinimo patikrinimas tiesos kriterijaus požiūriu specialiais būdais – metodais yra mokslo prerogatyva. Kalbėti socialiniuose moksluose apie patikimas teorijas galima tik sąlyginai kaip apie didesnio ar mažesnio tikėtinumo laipsnio hipotezes. Mokslas yra prieštaringas ta prasme, kad jame sąveikauja dvi priešybės – inovatyvumas ir konservatyvumas. Todėl šiame tyrime stengiamasi taikyti ir derinti kuo įvairesnius metodus. Istorinės medžiagos pažinimo pobūdis čia lemia naudojamų metodų patikimumą ir ribas. Kalbant apie žmogaus orumo ir teisės į jį sampratos analizę, reikia pabrėžti, kad konstruojama teorija

yra taip pat interpretacija, priklausanti nuo patyrimo, supančios istorinės, socialinės aplinkos, todėl reikia pripažinti, kad negali būti absoliuti tiesa, tačiau leidžia spręsti probleminę jurisprudencijos mokslo situaciją – mokslinės informacijos apie žmogaus orumą kaip teisinę kategoriją deficitą, atrasti atsakymus į šiandien labai aktualiai iškylančius klausimus. Taigi šioje disertacijoje mokslinė problema konkretinama ir specifikuojama kitomis problemomis yra kaip kaip pačios problemos sprendimas.

Tyrimų apžvalga

Darbo tema yra tarpdisciplininio pobūdžio. Žmogaus kaip biologinės ir dvasinės būtybės integralumas sąlygoja, kad atskiri žmogaus orumo klausimai yra nagrinėjami teisės, medicinos, filosofijos, teologijos, etikos mokslinėje literatūroje. Problematika joje pati įvairiausia: orumo kaip teisės objekto prasmė, idėjinė raida, teisės į orumą juridizavimas, gynimo mechanizmas ir panašiai. Visgi tyrimų medžiaga itin fragmentiška ir prieštaringa, daugiausia susijusi su faktinės medžiagos pateikimu. Galima sakyti, kad skirtingų autorių nuomonės kelia vis naujų klausimų, visoms „koncepcijoms“ daugiau ar mažiau būdingas dogmatizmas, orumo problematika aptariama empirizmo ir teorinės fragmentikos lygiu, todėl negalima tikėtis mokslui reikšmingų rezultatų. Žvelgiant į žmogaus orumo diskursą aišku, kad jame praktiškai dogma yra tapusi nuostata, jog kalbėti apie orumą, jo kriterijus yra beprasmiška. Tačiau drąsiai galima teigti, jog darbų gausa nušviečia su orumo sąvoka susijusių problemų vidines dilemas ir prieštaravimus, parodo šios kategorijos daugiabriauniškumą. Skirtingi autoriai įdėjo savo indėlį į teisės filosofiją, nagrinėdami žmogaus orumo ir teisės į orumą sąvokas, pateikė skirtingas interpretacijas siejant orumą su žmogaus teisėmis.

Teisės į orumą tyrimų moksliškumo stokos priežastys įvairios. Viena jų būdingesnė buvusių totalitalitarinių valstybių, taigi ir Lietuvos, teisės mokslui. Tai nedemokratiniam valdymui būdinga etatistinė teisės samprata, pagal kurią kuriant teisę valstybinė valdžia nėra saistoma nuo jos nepriklausomomis visuomenininėmis vertybėmis, tokiomis kaip prigimtinės žmogaus teisės, taigi ir teise į orumą. Todėl ir teisės moksle iki XX a pab. nėra su ja susijusių tyrimų. Kita priežastis – prigimtinės teisės poveikis demokratinių valstybių teisės mokslui, tiksliau jos nuostatos, jog teisės šaltinis yra žmogaus prigimtis, taigi teisė egzistuoja objektyviai, įsigalėjimas. Tai lėmė teisės ontologizavimą – kildinimą iš gamtos, ir iš to kylančią nuostatą, kad orumo terminas yra savaime suprantama kategorija, nereikalaujanti ypatingo jos prasmės išaiškinimo, kad kalbėti apie teisę į orumą, teisingiau apie jos turinį, neprasminga.

Orumas traktuojamas kaip gyvybė, sveikata – savybės, įgyjamos gimstant, todėl aiškintis, ar visų žmonių orumas vienodas tuomet atrodo taip pat nereikalinga, ir tai nėra teisės mokslo diskusijos objektas, kaip ir kelti klausimą dėl sveikatos skirtumų, nes jie neturi reikšmės teisės į sveikatą įgijimui. Paradoksalu, tačiau patiems individams neatrodo, kad jie vienodai orūs. Dažnai girdime vieną asmenį apibūdinant kaip orų, o kitą – kaip visai neturintį orumo. Michaelas J. Meyeris teigia, kad pagal normatyvinę teoriją orumas yra moderni vertybė, būdinga visiems žmonėms, nesvarbu ar jie turi tokį jausmą.[6] Žmonės skiriasi savo verte priklausomai nuo to, kokius jie veiksmus atlieka, pavyzdžiui, taikūs žmonės ir teroristai, oponuoja D. Ritschl'as[7]. Taigi koks orumo sąvokos turinys? Jos apibrėžties neaiškumo sukeliamas problemas teisės praktikoje nagrinėja teoretikai Piotras Czarny,[8] Krzystofas Wojtyczekas,[9] Mariuszas Jablonski,[10] taip pat lietuviai Liudvika Meškauskaitė,[11] Karolis Jovaišas.[12]

Nemaža dalis autorių, nagrinėjančių orumo kategoriją, savo analizę pradeda nuo etimologinės termino prasmės. Nurodoma, jog įvairiose nacionalinėse kalbose ji siejama su pagarba, vertingumu, tinkamumu. Tačiau iš visų orumo termino prasmių neaišku, kokia to vertingumo ir tinkamumo kilmė, kriterijai? Kyla klausimas: gal orumas vis dėlto nėra teisinė, o tik moralinė kategorija? Skirtingas sąvokos prasmės interpretacijos, keičiantis istoriniam laikmečiui, pateikiamos

[6] Meyer M. Dignity as a modern virtue // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 196.
[7] Ritschl D. Can ethical maxims be derived from theological cencepts of human dignity? // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. 97.
[8] Czarny P. Konstytucyjne pojęcie godności czlowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. Wroclaw. 2001.
[9] Wojtyczek K. Ochrona godności czlowieka, wolności i rowności przy pomocy skargi konstytucyjnej w polskim systemie prawnym // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. Wroclaw. 2001.
[10] Jablonski M. Pojęcie i ochrona godności czlowieka w orzecznictwie organow wladzy sądowniczej w Polsce // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. Wroclaw. 2001.
[11] Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. Vilnius, 2004.
[12] Jovaišas K. Žmogaus garbė bei orumas: interpretavimo ir gynimo problemos // Teisės problemos. 2004. Nr. 1(43).

David‘o N. Weisstu‘bo,[13] Joern‘o Eckert‘o,[14] bei Izhak‘o Englard‘o[15] darbuose. Jų atskleistas platus idėjinis ekskursas parodė sociokultūrinio konteksto įtaką teisės į žmogaus orumą apibrėžties problematikai.

Tai, jog teisės į žmogaus orumą šaltinio pobūdis nėra ligšiolinių mokslinių tyrimų objektas, sukelia pačios sąvokos turinio problemą. Požiūriai į orumą skiriasi iš esmės pagal tai, kaip suprantama pati teisė, tiksliau jos šaltinis: ji kyla iš dieviškosios arba valdžios valios, iš žmogaus prigimties ar žmonių santykių. Taigi, būtent pagal tai, ar pripažįstame teisės į orumą kilmę iš Dievo, ar iš biologinės žmogaus prigimties, ar iš visuomeninių santykių kokybės, išsakome ne savo pasaulėžiūrinę poziciją, o požiūrį į žmogaus orumą kaip moralinę, biologinę arba teisinę kategoriją.

Teologinio ir biologinio požiūrių atstovams (Klausui Dicke‘ui Eckart‘ui Klein‘ui, Christian‘ui Starck‘ui, Orit‘ui Kamir‘ui, Jochen‘ui Abr. Frowein‘ui, David‘ui Kretzmer‘ui) būdinga tai, jog dėl atitinkamų žmogaus prigimtinių savybių teisė į gyvybę, sveikatą, laisvę, nuosavybę ir kitos teisės nėra suvokiamos kaip priemonės kurti tam tikrą asmens vertingumą visuomenėje, bet kaip jau turimo vertingumo rezultatas. Jei sąvoką „orumas“ etimologiškai aiškintume kaip „vertingumą“, tai žmogus minėtų sampratų atstovų būtų laikomas vertingu dėl įgimtų savybių: biologiniu požiūriu, dėl savo racionalaus proto ir kūrybinių sugebėjimų, o teologiniu – dėl fakto, jog yra sukurtas pagal Dievo paveikslą (imago dei). Todėl orumas kiekvieno asmens laikomas vienodu, o teisė į orumą aiškinama per objektyvistiškai suprantamą jos kilmę, tai yra, jog ji priklauso kiekvienam asmeniui iš prigimties, o ne dėl visuomenės pripažinimo, tačiau neaišku tuomet, kieno atžvilgiu asmuo turi reikšti savo vertingumą. Socialinės orumo prigimties ignoravimas kelia problemą aiškinant teisę į orumą ir apskritai orumą kaip teisinę kategoriją. Orumo sąvoka tampa suvokiama intuityviai, todėl mokslui nepažini, nes išimtinai operuojama prigimtiškumo sąvoka,

[13] Weisstub D. Honor, dignity and the framing of multiculturalist values // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
[14] Eckert J. Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
[15] Englard Iz. Human dignity: from antiquity to modern Israel‘s constitutional framework // Cardozo law review. 2000. V. 21.

neįvertinant fakto, jog tik visuomenėje vyksta susitarimas dėl atitinkamos vertybės teisinės apsaugos.

Moksliniuose tyrimuose ryškėja ir kita koncepcija, kuri *žmogaus orumą ir teisę į orumą kildina iš visuomeninio santykio*. Jos išeities pozicija yra ta, jog žmogus yra savo socialinio vertingumo kūrėjas. Jis nėra vertingas vien dėl to, kad gimė žmogumi. Laikyti asmenį oriu reiškia gerbti jo poreikius, vadinasi, pripažinti jį teisių subjektu. Todėl orumas pagal prigimtinės teisės teoriją, kuria vadovaujasi, anot A. Gewirtho, tarptautiniai Jungtinių Tautų Organizacijos priimti dokumentai, laikomas žmogaus teisių pagrindu.[16] Šios koncepcijos atstovams (Dietrich'ui Ritschl'ui, Danieliui Statman'ui) būdinga nuostata, jog orumo turinys yra ne žmogaus biologinės savybės, o visuomeninis vertybinis santykis. Žmogaus orumas yra ne subjektyvi sąvoka, o priklauso nuo visuomenės vertinimo, kitaip sakant, kiekvieno asmens orumas nėra vienodas, jis priklauso nuo individo vaidmens kuriant savo socialinį vertingumą. Lietuvoje šią koncepciją plėtoja profesorius Alfonsas Vaišvila, anot kurio, racionali diskusija galima tik tuomet, kai atskiriame teisės objektą nuo pačios teisės kaip socialinio santykio, nes teisė neatsiranda šalia visuomenės, ji atsiranda iš visuomeninių santykių.[17] Iš to seka, jog orumas (vertingumas) yra teisės į orumą objektas, o teisė į orumą – asmens santykis su kitais dėl to vertingumo kūrimo, jo apsaugos. Nurodoma, kokiais kriterijais remdamasi visuomenė vertina asmenį – tai yra asmens vykdomomis pareigomis, išplaukiančiomis iš jo naudojimosi subjektinėmis teisėmis. Šios sampratos atstovų dėmesys skirtas išimtinai individualiam socialinio vertingumo lygiui. Turint galvoje, kad žmogaus elgesį reguliuoja ne tik teisės, bet ir kitos socialinės normos, neanalizuojama koks jų vaidmuo kuriant asmenybės orumą, o čia taip pat neišvengiama atskleisti garbės ir orumo sąvokų santykį. Ši koncepcija atsiriboja nuo bendražmogiškojo orumo lygmens, su kuriuo susijusi ir teisė į gyvybę, todėl kriterijai, kuriais remiantis galime suteikti žmogiškąjai būtybei teisę į orumą ankstyviausiame jos raidos etape arba ją paneigti, lieka

[16] Gewirth A. Human dignity as the basis of rights // Constitution of rights: human dignity and American values. Ithaca, 1994. P. 12.
[17] Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius, 2004. P. 139.

neaiškūs, o tokių socialinių klausimų sprendimas, kaip abortų, klonavimo reglamentavimas, lieka aklavietėje. Filosofiniame lygmenyje šios temos paliestos S. Arlausko monografijoje „Turiningieji teisės pagrindai: pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys.“[18] Šioje studijoje, atskleisdamas subjektinių teisių prigimtį, autorius gilinasi ar teisiniame praktiniame, tiek filosofiniame diskurse linkstama pripažinti žmogaus orumo apsaugą nuo gyvybės užsimezgimo iki natūralios pabaigos.

Skirtingų autorių iškeltos idėjos yra tolesnės ir platesnės diskusijos dėl žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratą pagrindas, pažymint jos ribas ir nagrinėjant kiekvieną aspektą. Apibendrinant mokslines diskusijas, galima teigti, jog orumo koncepcija įgyja skirtingą turinį, priklausomai nuo to ar kalbama apie žmogų kaip biologinę rūšį ar apie individą visuomenėje. Pirmu atveju, požymiai kylantys iš biologiškumo įvardijami prigimtinės absoliučios teisės į orumą pagrindu, o antru atveju – teisės į orumą turiniu laikomas visuomeninis santykis, ir iškeliamas asmens vaidmuo, kuriant individualų socialinį vertingumą. Orumo terminas apgaulingas ta prasme, jog tyrėjo dėmesį prikausto arba prie ontologinio, arba prie individualaus teisės lygmens. Tik adekvatus dėmesys abiems leidžia suprasti kompleksišką orumo prigimtį ir jo vidinę dinamiką. Abiejų jų apsauga ir iškylančios grėsmės - teisės praktikai iškylantys konkretūs klausimai šiandien, o teisės mokslo uždavinys eiti priešaky praktikos, ne sukurti problemas, o jas rasti ir spręsti.

Siekiant atskleisti žmogaus orumo teisinės apsaugos problematiką, remiamasi Europos žmogaus teisių teismo sprendimais, Lietuvos teismų praktika, taip pat tarptautiniais dokumentais. Studijuojant ir ne tiesiogiai orumui, bet su žmogaus teisių samprata susijusius darbus,[19] siekiama atskleisti žmogaus teisių bei teisės į žmogaus orumą santykį. Vienas iš autorių, kuris išsamiai tyrinėjo teorinę žmogaus teisių koncepciją per

[18] Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. V., 2004.
[19] Dworkin R. Rimtas požiūris į teises. V., 2004; Hart H. L. A. Teisės samprata. V., 1997; Mesonis G., Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų ginties ribos. V., 2000; Paine T. Žmogaus teisės. V., 2003; Freeman M. Human Rights. Cambridge, 2005; Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Jurisprudencija. 2000. T. 15 (7); Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. V., 2000; T. Jarašiūnas E., Kūris E. ir kiti Lietuvos konstitucinė teisė. V., 2002.

poreikių sistemą, yra A. Pumputis.[20] Ši teorija leido nustatyti ryšius tarp žmogaus kaip vertybės ir jo poreikio būti pripažintam teisės subjektu, susieti žmogaus orumą su visa žmogaus teisių sistemos plėtra. E. Spruogio per socialines asmens teises plėtojama interesų teorija padėjo nustatyti orios - žmogaus vertos - egzistencijos sąryšį su žmogaus teisėmis.[21] T. Birmontienės moksliniai tyrimai žmogaus teisių norminiam turiniui nustatyti padėjo analizuoti teisnumo lygmens žmogaus teisę į orumą.[22] Aptariant žmogaus teisės į orumą subjektiniu lygiu sampratą, remiamasi M. Freeman‘o, H. L. A. Hart‘o darbais,[23] atskleidžiant žmogaus teisių realizacijos problematiką - R. A. Posner‘io,[24] V. Šlapkausko[25] tyrimais. Visoje teisinėje literatūroje, kaip minėta, pateikiamos skirtingos definicijos, įvairūs pasiūlymai, siejant orumą, lygybę, laisvę ir apskritai žmogaus teises. Tokie autoriai, kaip A. Gewirth‘as, Iz. Englard‘as, O. Kamir‘as diskutuoja apie moralines teises ir orumo reikšmę, J. Eckert‘as ir D. Kretzmer‘is daugiau demėsio skiria konstitucinei žmogaus orumo interpretacijai. Sąsajos tarp konstitucinių laisvių ir žmogaus orumo tyrinėjamos tokių autorių, kaip A. Chaskalson‘as, K. Dicke‘as, J. Donnelly ir kiti.

Tad šioje disertacijoje, remiantis gausia literatūra, skirta įvairiems žmogaus orumo ir teisės į jį aspektams, siekiama išnagrinėti žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos sampratą.

[20] Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Jurisprudencija. 2000. T. 15 (7).
[21] Spruogis E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacia Lietuvoje // Jurisprudencija. 2004. T. 59 (51).
[22] Plačiau apie tai: Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vindrinskaitė S., Žilys J. Lietuvos konstitucinė teisė. V., 2001. P. 280.
[23] Freeman M. Human Rights. Cambridge, 2005. Hart H. L. A. Teisės samprata. V., 1997.
[24] Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. V., 2004.
[25] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vilnius, 2004.

1. Aspektai, lemiantys žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos apibrėžties poreikį bei problematiką

Teisė, kaip žmogaus kuriama socialinės tikrovės tvarka, yra kultūros reiškinys, kurio tapsmą įtakoja daugelis socialinių veiksnių. Žmonių interesai kinta, kinta ir jų kuriami visuomeniniai santykiai, todėl nei teisė, nei jos mokslų sistema taip pat nėra statiški. Humanistinė tradicija suponavo žmogaus vertingumą ir jo interesų viršenybę, tačiau humanizmo kaip vertybės praktinis pritaikymas teisėje, esant pernelyg neapibrėžtoms vertybėms, yra problemiškas, kai jas konkrečių teisės normų pavidalu reikia įtvirtinti teisėje.

Iš teisinės praktikos ir teisės mokslo analizės matyti, kad orumas paprastai laikomas intuityvia sąvoka. Anot R. Dworkino, kiekvienas, kuris ketina rimtai traktuoti žmogaus teises ir laisves, turi priimti nors ir miglotą (angl. - vague), bet galingą žmogaus orumo idėją.[26] Visgi ji nėra savaime aiški ta prasme, kad orumo empiriškai verifikuoti yra neįmanoma. Neišvengiamai turi būti konkretinama žmogaus orumo kaip teisės objekto reikšmė ir prasmė, bei teisės į šią vertybę įgijimo aspektai šiuolaikinės personalistinės teisės sampratos požiūriu. Konkrečioje teisės normoje turi būti įkūnytas ir išreikštas ne abstraktus idealas, o jo santykis su kito žmogaus ar žmonių interesais, kitaip sakant, jų poreikiais, nes atviras interpretacijai žmogaus orumo kaip esminio principo eksplikavimas negali užtikrinti žmogaus teisės į orumą. Nustatyti socialinės tikrovės reiškinius, kurie įtakojo žmogaus orumo teisinės apsaugos poreikio atsiradimą, ir kurie šiandien verčia tikslinti žmogaus orumo kategoriją, atrasti jų esmines savybes, priežastinius ryšius, yra vienas pirmųjų uždavinių, siekiant užtikrinti šios vertybės kaip šiuolaikinės demokratinės visuomenės intereso apsaugą, įvertinant grėsmes jo atžvilgiu ir teisės galimybes jas įveikti.

[26] Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, 1977. P. 198.

1.2. Sociokultūrinių reiškinių kaip teleologinio ir intrumentinio požiūrių į žmogų įtaka žmogaus orumo teisinei apsaugai

Sociokultūriniai reiškiniai yra žmogaus interesų „produktas“. Būtent su žmogaus poreikiais ir jų tenkinimu yra susijusi visa žmogaus teisių formavimosi ir vystymosi istorija.[27] Anot profesoriaus A. Pumpučio, poreikis yra realus kriterijus formuotis žmogaus teisėms, todėl teisių prigimtį galima grįsti žmogaus poreikių sistema.[28] Orumas tapo teisės objektu ir žmogaus teisių mechanizmo konstravimo ašimi XXa. Taigi žmogaus orumo idėjos prasmės patalpinimas į jos politinį, socialinį istorinį foną, visų pirma, būtinas plečiant individo teisinio statuso pažinimą. Visų pirma, tikslinga išsamiai išnagrinėti dvi problemas: pirma, atskleisti poreikį vertybės teisinei apsaugai atsirasti ir šiandienos poreikį tikslinti šią kategoriją; antra, atskleisti sąryšį tarp teisės į orumą ir technologijų raidos, kas padės suvokti šios kategorijos tikslinimo poreikio įgyvendinimo svarbą ne tik teisiniame, bet apskritai socialiniame reguliavime.

Žmogaus vertingumo apsaugos poreikis politinių prielaidų kontekste

Istoriniame kontekste žmogus kaip toks nebuvo laikomas išskirtine vertybe. A. Vaišvilos teigimu, visuomenės vaidmuo yra nepagrįstai sumažinamas neteisingai interpretuojant prigimtinės teisės terminą, iš kurio gali kilti regimybė, kad individas gimsta jau turėdamas teisę į gyvybę, į orumą. Pasak profesoriaus, pripažinus, kad teisė atsiranda ne iš individų tarpusavio bendravimo (visuomenės), o iš gamtos (ex naturae), taip pat reiktų pripažinti ir faktą, kad tos teisės yra ankstesnės ne tik už valstybę, bet ir už visuomenę, ir kyla iš biologinės žmogaus prigimties. Ne visuomenė, o gamta tada būtų tikrasis ir vienintelis tokių teisių šaltinis, atitinkamai pati teisė tada būtu ne socialinė, kultūrinė, o biologinė (gamtinė) kategorija. Pastanga kildinti teisę ne iš visuomenės,

[27] Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų ginties ribos / Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. Vilnius, 2000. P. 9.
[28] Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Jurisprudencija. 2000. T. 15 (7).

o iš gamtos, laikyti ją ne socialine, kultūrine, o biologine kategorija faktiškai yra metodologinė klaida, kuri vadinama teisės ontologizavimu.[29] A. Vaišvila, analizuodamas teisę kaip sutartinį socialinį santykį, teises kildina ne iš paties asmens, o iš visuomenės solidarumo ir žmonių tarpusavio santykių bei žmogaus gyvybės tęstinumo sąmonės, dėl kurios egzistuoja pati visuomenė.[30] Žmogaus kaip instrumento valstybės politikoje suvokimas iki XX a. lėmė ne visų žmonių pripažinimą teisės subjektais, tačiau to pasekmės – visuomenės nesaugumas, kurio išraiška neišvengiamai buvo įvairaus masto socialiniai konfliktai. Tokie Vakarų civilizacijos istorijos faktai, kaip vergovė, religinė ir etninė netolerancija, liudija, jog į atskirą asmenį buvo žiūrima dažnai kaip į priemonę kito žmogaus tikslams pasiekti, jis buvo vertinamas kaip objektas. Tai rodo, jog nepripažinimas žmogui vertės kaip tokiam yra socialinių jėgų, manipuliuojančių karine, politine ar ekonomine jėga, sprendimas, o to pasekmė – visuomenės nestabilumas, kurio išdava XX a. - Antrasis pasaulinis karas. To meto istoriniai įvykiai parodė, kad žmogiškąsias vertybes ir humanizmo akcentuojamą pagarbą žmogui kaip moralinei būtybei gali lengvai paneigti su šiomis vertybėmis prasilenkiančiomis politinėmis ideologijomis besivadovaujančios visuomenės grupės. Pavyzdžiui, nesiskaitymas su žmogaus verte ypač reiškėsi nacių koncentracijos stovyklose ir apskritai visos vokiečių nacionalistinės ideologijos veikloje. Antisemitizmas buvo įtampos, kilusios dėl nacionalinių konfliktų, socialinių perversmų, ekonomikos krizių ir kovos dėl politinės valdžios, išraiška.[31] Nuo šio laikotarpio „žydų klausimas“ buvo nuolatinė tema, kuri tapo kodu, apibendrinusiu politinį, kultūrinį, ekonominį nepasitenkinimą naujoviškumu, išreiškusiu baimes dėl egzistencijos ir užsienio kapitalo įsivyravimo. Priešiškumas žydams, vadinamasis „modernusis antisemitizmas“, remdamasis Č. Darvino aprašytų gyvūnijos ir augmenijos pasaulio evoliucijos dėsnių perkėlimu į žmonių visuomenę, buvo tapęs vienu iš valstybės vykdomos politikos vertybinių kriterijų ir buvo taikomas gana plačiai. Socialdarvinizmas tapo svarbiu argumentu,

[29] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2004. P. 137.

[30] Vaišvila A. Ten pat. P. 140.

[31] Freeman M. Human rights: an interdisciplinary approach. Cambridge, 2002. P. 35-37.

prisidėjusiu prie įsitikinimo, kad visuomenėje egzistuoja žemesniosios ir aukštesniosios rasės, daugiau vertingi ir mažiau vertingi asmenys, tai yra žmonijos hierarchija. Nacionalsocializmas siekė ekonominių ir socialinių valstybės gyvenimo pertvarkų, siekė išvalyti politinės doktrinos ideologijas, tačiau vėliau Vokietijos istorine misija taip pat buvo pripažintas uždavinys apginti Europos civilizacijos sienas nuo Azijos ir spalvotųjų rasių grėsmės. Šių uždavinių nustatymas ir įgyvendinimas buvo pripažįstamas diktatoriaus prerogatyva, nes politinė demokratija buvo laikoma degeneracijos forma.[32]

Taigi, žmonijai prireikė daug laiko permąstyti ir įsisąmoninti kolonializmo, imperializmo, rasizmo, totalitarizmo, dviejų pasaulinių karų socialinius padarinius, kad praeito šimtmečio viduryje galėtų prabilti apie visų žmonių vienodą vertingumą. K. Miliauskaitė rašo: „fašizmo gyvavimas ir praktika iškėlė neužmirštiną tiesą: ši patologija (nukrypimas) pasirodo iš esmės kaip vienos, gavusios galimybę, grupės polinkis tik dėl jai tinkamų priežasčių menkinti, bauginti, įkalinti, kankinti, ištremti ar sunaikinti kitas grupes, kaip jai atrodo tinkama.“[33] Tikėtina, jog tokių visuotinių asmens apsaugos standartų kaip žmogaus vertingumo apsaugos priežiūra yra fundamentali ir privaloma priemonė sulaikant vengiant socialinių kataklizmų atsiradimo, nes civilizuoto pasaulio moralinis pasibjaurėjimas, deja, negarantuoja, kad jie neturės analogų. Fašizmo ir nacionalsocializmo varomoji jėga buvo tautinis patriotizmas, kuris visuotinai pripažįstamas galingiausiu jausmu šiandieniniame politiniame gyvenime ir kuris turi tikros kultūrinės vertybės elementų.[34] Bet kuri kultūra “blogomis” aplinkybėmis gali pradėti patologiškai elgtis iki pavojų keliančio lygmens, kaip vieną kartą buvo parodyta fašistų. Kultūros taip pat turi savo “koreguojančius mechanizmus”, kuriais jos gali suturėti patologinius polinkius, tačiau klausimas – kiek sėkmingai jos tai gali. Šiam visuotiniam pavojui išvengti reikalingi visuotiniai standartai ir tikrinimas. Šia prasme žmogaus teisės taikomos ir įpareigoja vienodai visas žmogiškas

[32] Melnikovas D. Čiornaja L. Nusikaltėlių fiureris. V., 1988. P. 161.
[33] Miliauskaitė K. Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2004. P. 100.

[34] Sabine George H., Thorson Thomas L. Politinių teorijų istorija. V., 1995. P. 870-873.

būtybes.“[35] Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtinta nuostata, kad visiems žmonių giminės nariams būdingo orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas.[36] Tokiu būdu demokratinėse valstybėse pripažinta, jog žmogus kaip toks yra ypatinga vertybė, kurią turi saugoti teisė, o žmogaus orumo apsauga turi lemiamą reikšmę visų žmogiškųjų vertybių apsaugai.

Taigi pažymėtina, jog teisė į žmogaus orumą atsiranda tik iš socialinio solidarumo – susitarimo laikyti kiekvieną žmogų kaip tokį vertingu, siekiant užtikrinti asmens laisvę savirealizacijoje ir pačios visuomenės saugumą. Žmogaus orumo idėja įkūnijo žmogaus kaip teisinio subjekto idealą, kurio dėka harmonizuojami socialiniai santykiai. Šiandieniniame pasaulyje XXI a. pr. žmogaus teisėms grėsmingą iššūkį metė terorizmas, o priemonės kovai su terorizmu iš naujo verčia apmąstyti kas yra žmogus, jo teisės, o tai atkartoja tą situaciją, kuri susidarė po pasaulinių karų. Naujos socialinės grupės, tautos, siekia lygiateisiškumo pagrindais dalyvauti kuriant šiuolaikinę socialinio sugyvenimo tvarką tiek konkrečios šalies viduje, tiek ir tarptautiniu mastu, o viena priemonių šiam tikslui siekti pasirenka terorizmą. Grėsmę žmogaus teisėms šiandien kelia ne tik terorizmas, bet ir pati kova juo.[37] Šiam procesui būdingas vidinis prieštaringumas. Iš vienos pusės – tai kova dėl žmogiškojo ir socialinio lygiavertiškumo pripažinimo, iš kitos pusės – tai vertimas atskirų žmonių, jų grupių objektais savo tikslui pasiekti (ir teroristinėje ir antiteroristinėje kovoje naudojamos egzekucijos, siekiant įbauginti, pažeminti). Tai rodo, jog žmogus kaip toks nelaikomas vertybe, ne kiekvienam pripažįstama neatimama teisė į orumą. Todėl prioritetas teikiamas ne teisinėms, socialinėms, o policinėms, karinėms priemonėms ir kova su terorizmu virsta kova su teroristais. A. Vaišvila, tyrinėdamas grėsmes žmogaus teisėms kovoje su terorizmu, siūlo jas neutralizuoti naudojant trijų procedūrų sistemą: a) priešingų interesų toleranciją, b) priešingų interesų derinimą

[35] Miliauskaitė K. Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004. P. 99-100.
[36] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d nutarimas Nr.I-1136.
[37] Vaišvila A. Terorizmas ir kova su terorizmu – dvi grėsmės žmogaus teisėms // Jusrisprudencija. 2005. T. 68 (60). P. 11.

kompromisu, sukuriančiu elgesio taisyklę, įgyjančią teisių ir pareigų pusiausvyros pavidalą ir c) žmogaus teisių universalumo pripažinimą.[38] Tačiau viso to prielaida, manytume, yra jau Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtinta nuostata dėl visiems žmonių giminės nariams būdingo orumo pripažinimo. Ją įtvirtinus žmogus kaip toks imtas traktuoti teleologiškai ir tai padarė pirminę modernią orumo sampratą reikšminga, tačiau ji nebeįstengia būti šiuolaikiniu argumentu už žmogų ir jo saugią aplinką šiandien, nes teisės į orumą turinys iki šiol miglotas.

Teleologinis požiūris į žmogų demokratinėje valstybėje lėmė kiekvieno asmens paskelbimą teisės subjektu, tačiau jis negali būti nei sureikšmintas, nei paneigtas, kai kalbame apie žmogų kaip pareigos subjektą visuomenėje, o tai ryšku ir politikoje, ir kultūriniuose mainuose.

Žmogaus vertingumo apsaugos poreikis ekonominių, technologinių prielaidų kontekste

Vergovė, technokratinės mašinos įsigalėjimas – tai tik keli istorijos faktai, liudijantys, jog nuo seniausių laikų vyravo ne teleologinis, o instrumentinis požiūris į žmogų. Atskiras individas ideologiškai ar fiziškai buvo pajungiamas valstybės arba daugumos interesams, pavyzdžiui, vergovinėse ar feodalinėse visuomenėse dauguma visuomenės narių sudarė „kalbantys darbo įrankiai“, kurių vertingumas buvo siejamas su vergvaldžių ir feodalų poreikių tenkinimu, XIXa. pramonės revoliucijos metu darbininkų sluoksnis vertingas “kilniems” ekonominio progreso siekiams tenkinti, o žydų tauta nacistinėje Vokietijoje – moksliniams medicininiams eksperimentams vykdyti. Visuomenė iki XX a. vid. nebuvo pasiruošusi a priori pripažinti kiekvieną asmenį vertingu ir kova dėl tokio pripažinimo vyko nuo senovės vergų sukilimų. Neabejotina, jog siekis kovoti kyla iš orumo jausmo, siekio lygiomis teisėmis dalyvauti kultūriniame visuomenės paslaugavime. XXa. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje visi žmonės pripažinti teisės subjektais ne todėl, jog tapo vienodai socialiai

[38] Vaišvila A. Terorizmas ir kova su terorizmu – dvi grėsmės žmogaus teisėms // Jusrisprudencija. 2005. T. 68 (60). P. 18.

vertingi, ir ne todėl, jog iki tol nebūtų buvę vienodos žmogiškos prigimties. Teisė į vienodą orumą šaltinis buvo to meto visuomenės vertybinė pozicija, jog visi žmonės vienodai verti lygiomis sąlygomis siekti savirealizacijos. To pripažinimas neabejotinai yra taikos pasaulyje pagrindas, bet, kaip teigia A. Vaišvila, teisė kyla būtent iš visuomenės, susiorganizavusios į valstybę, pozicijų, nes egzistuoja tik organizuotoje visuomenėje ir remiasi visuotinai pripažintomis vertybėmis.[39] Nuo to momento, kai žmogus kaip toks pripažintas teisės subjektu, jam suteikta teisnumo lygmens teisė į orumą, kuri reiškė vienodas sąlygas visiems asmenims siekti savo interesų įgyvendinimo.

XX – XXI a. ekonominės rinkos sąlygos, jos liberalaus kapitalizmo principas – ekonominė gerovė, kuria vartotojišką visuomenę, kurioje kyla grėsmė subjektui virsti objektu. Kontraktai dėl sportininkų, aukštosios mados modelių paslaugų – tai šiuolaikinis kontekstas, kuriame "instrumentinis" žmogus (žmogus kaip priemonė) yra vertas tiek, kiek jis gali patenkinti kieno nors kito poreikius, kiek jis kitam reikalingas.[40] Bet tai gali būti vertinama ir kaip siekis maksimalios individualybės raiškos, kai į konkretų žmogų žiūrima kaip į individualybę, būtybę, kurioje veikia daugybė mechanizmų, o jų efektyvesnis panaudojimas gali būti naudingas pačiam individui, pavyzdžiui, sportą galima laikyti įrankiu siekti ir savirealizacijos, ir ekonominių tikslų. Personalistinės teisės požiūriu, žmogus įgydamas subjektines teises ir vykdydamas iš jų išplaukiančias pareigas yra santykiuose ir tikslas, ir priemonė. Ši pusiausvyra būtų pažeista, kuomet santykiuose jis būtų tik priemonė, bet ne tikslas, jo vykdomos pareigos būtų neproporcingos įgytai teisei, ir jis taptų santykiuose ne lygiaverčiu subjektu, o objektu. Tuomet žmogus kaip toks pats savaime būtų vertinamas tik instrumentiškai: į konkretų asmenį būtų žiūrima daugiau kaip į priemonę, kaip pakankamą sąlygą, kaip pigų, universalų, gerą įrankį ekonominiams tikslams pasiekti. Toks ekonominis suinteresuotumas instrumentalizuoti žmogų, šiuo požiūriu, ryškus naujų technologijų raidoje.

[39] Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu // Jurisprudencija. 2005. T. 71(63). P. 51.
[40] Stoškus K. Etiketas ir žmonių bendravimas. V., 1981. P. 30.

Žmonija tampa nepaprastai galinga techniškai ir technologiškai. Tai sudėtingas ir prieštaringas etapas. Žmogus niekada nebuvo susidūręs su tokiu iššūkiu, jį lydinčiais pavojais ir galimybėmis. Mokslas žengia į priekį, įstabių laimėjimų pasiekiama medicinos ir biologijos srityje. Žmogaus poreikiai ir žmogaus teisės biologijos ir medicinos srityje taip pat nėra statiški ir nekintami dydžiai. Jiems tiesioginę įtaką daro gyvybės mokslų (biologijos, embriologijos, genetikos), specialiųjų mokslų (fizikos, chemijos, informatikos) pasiekimai, galimybė visa tai techniškai pritaikyti žmogui (medicina). Skirtingai nuo kitų mokslų, tai turi tiesioginį poveikį žmonėms, todėl kelia rūpesčių. Nauji visuomeniniai santykiai ypač svarbūs dėl savo sąsajų su biologine asmens autonomija, kuri, yra pirmapradė vertybė.[41] Žmonės vienas kitam gali tapti priemonėmis, nes su žmogumi imamas derinti vartojimas. Susiduriama su etinėmis, moralinėmis, medicininėmis, religinėmis ir, be kita ko, ir teisinėmis šio reiškinio problemomis. Tačiau mokslo pažanga juda pirmyn, nesustojant pamąstyti apie patį žmogų, jo prigimtį. Šiuolaikinei gamybai būdinga gaminių standartizacija skverbiasi ir į žmonių gyvenimo standartizaciją. Toks pat laisvalaikis, aprangos kodas, toks pat ir biologiškumas? Daugiausia diskusijų šiuo klausimu kyla analizuojant genų inžinerijos ir klonavimo technikų laimėjimus. “Biomedicininiai tyrimai yra ta sritis, kurioje susikerta žmogaus teisių ir biomedicinos mokslo vystymosi interesai.”[42] A. Pumputis teisinę sistemą ir jos vystymąsi nagrinėja per žmogaus poreikių institutą, teigdamas, kad žmogaus poreikiai daro įtaką žmogaus teisių sistemos kūrimui ir vystymui.[43] Šiandienos žmogaus poreikiu yra ir vertingumo pripažinimas, saugi ekoaplinka, ir jo kaip biologinės rūšies atstovo vertingumo didinimas. Mokslo pažangą drausti neprotinga, bet reikia reglamentuoti. Štai J. Bojarskas teigia, kad vykdant klonavimo darbus, labai svarbu neprarasti kontrolės, turėtų būti priimti tarptautiniai susitarimai, kurie apibrėžtų galimo ir negalimo ribas.[44] Globalinė ekologija yra pamatas ant kurio formuojasi žmogaus būtis. Vykstant

[41] Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S) / MRU. V., 2006. P. 16.
[42] Birmontienė T. Jarašiūnas E., Kūris E. ir kiti Lietuvos konstitucinė teisė. V., 2002. P. 287.
[43] Pumputis A., Paksas A., Vaišvila A., Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. V., 2003. P. 11.
[44] Bojarskas J. Ave vita, 2002, Nr. 12. P. 2.

radikaliems pokyčiams genų inžinerijoje, žmogaus orumo kategorijos išskleidimas įgauna didžiulę reikšmę. Jos kontekste klonavimo reglamentavimas yra tik pavyzdys tų problemų, kurios iškyla šiandien žmogaus orumo teisinėje apsaugoje. Tai, visų pirma, galimybė didinti rūšies atsparumą. Pavyzdžiui, amerikiečių mokslininkas Gregory Stock pateikia tokią ateities viziją: "palaipsniui augs atsakomybė gimdyti vaiką tik atlikus genetinę korekciją. Tradicinis dauginimosi būdas pamažu išnyks. Tik pagalvokite – galėtume tikrai ilgam apsaugoti vaiką nuo vėžio arba iš esmės pailginti jo gyvenimą."[45] Šiandien klonavimas yra ir galimybė spręsti iškilusias sveikatos problemas. Iš vienos pusės, žmogaus embrionų klonavimo intencija yra humaniška dėl galimų sunkių degeneracinių (pvz. Parkinsono ir kt.) ligų gydymo, pasitelkus iš klonuotų embrionų gautas kamienines ląsteles. Iš kitos pusės, po tokios "operacijos" pats embrionas žūva. Sveikatos ir gerovės norima pasiekti, anot M. Buikos, "vykdant žmogiškų būtybių diskriminavimą, kuris grindžiamas skirtingu jų brandos mastu"[46] (aut. taip embrionas yra mažiau vertingas už susiformavusį vaisių, vaisius – mažiau vertingas už kūdikį, kūdikis yra mažiau vertingas už suaugusį žmogų). Tai karas, kuris moko santykinės taikos ir kurio moralas kaip tradicinės pasakos pabaigos parodija skamba taip: „iš šių metų lervų ir mažylių tik nedaugelis tapo suaugusiais. Tačiau jie buvo dideli, stiprūs ir ilgai gyveno."[47] Ją buvo bandoma įgyvendinti ir praktiškai: „atskiro individo mirtis yra ne atrankos esmė, o jos priemonė. Tik tokią valstybinę valdžią galima pavadinti protinga, kuri vykdo sąmoningą demografinę politiką ir rūpinasi rasės grynumu," teigė Adolfas Hitleris „Mein Kampf".[48] Nacių eksperimentai inspiravo žmogaus teisių apsaugos biologijos ir medicinos srityse tarptautinę teisėkūrą, kurios raida prasidėjo netrukus po Antrojo pasaulinio karo pabaigos – Niurnbergo procese. Tai lėmė suvokimas, kad

[45] Peters J. H. Ar ateitis bus geresnė? Biomedicina, klonavimas ir genetinė ateitis // <http://www.prizme.lt/straipsniai/straipsn.php?action=view&id=212&return_action=top_articles> [žiūrėta 2008 05 26].
[46] Buika M. Krikščionių reakcija į žmogaus klonavimo proceso pradžią // Pro vita. 2001, Nr. 12(13) // <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/provita/2001_12_13/p2_1.html> [žiūrėta 2007 02 10].
[47] Braque R. Pasaulio išmintis: žmogaus visatos patyrimo istorija. V., 2005. P. 210.

[48] Рейхсфюрер СС / Главное Управление СС / Управление Образования. Эсэсовец и вопрос крови. Биологические закономерности и их практическое использование для сохранения и приумножения нордической крови. Москва, 1997. P. 19.

mokslas, atveriantis žmonijos raidos perspektyvas, virsta grėsme pačiai žmonijai. Šiandien technologijoms sparčiai žengiant į priekį ir pasiekiant reikšmingų rezultatų, vertybių apsaugoje vėl kyla sumaištis. Susidaro toks įspūdis, kad technologijos raida vyksta prieš žmogaus valią. Ar galimos technikos, kurios gerbia žmogų? Ar asmenybinė būtis ir technologinė žmogaus interpretacija neigia viena kitą?

Faktas, kad žmogus nėra mechaninės kūrybos rezultatas. Mokslai (embriologija, genetika ir kt.) neišsprendžia žmogaus būties kilmės apskritai, tai yra pirminės priežasties. Žmogus laikomas visatos raidos produktu, atsiranda ir vystosi labiau mechaniškai, be dvasinio prado įsikišimo, veikiant gamtai, o vėliau, įtakojant visuomenei, virsta asmeniu. Klonavimu siekiama šį procesą kontroliuoti. Atsižvelgiant į galimas technines genetines manipuliacijas ir neribojamą embrionų gamybą įvairiems tikslams, atsiradus galimybių veikti jo vystymosi raidą, būtina išsiaiškinti ar tai nepažeidžia, neįtakoja žmogiškosios būtybės vertingumo. Medicinos pagalba ji gali tapti savo sėkmės auka. Tai kelia grėsmę žmonijai, turint galvoje ne tik dabartinę, bet ir ateinančias kartas.[49] Taigi, be teisės į žmogaus orumą turinio atskleidimo neišsprendžiamas ir gyvybės klausimas, susijęs ne tik su klonavimu, bet ir su abortais, eutanazija.

Kas yra eutanazija? Ar tai socialiai nebevertingo asmens teisė rinktis orią mirtį? Ar tai žmogaus kaip biologinės rūšies žeminimas, nustatant, kad neatitinkantis tam tikrų biologinių standartų homo sapiens rūšies atstovas nebevertingas? Bandymas apibrėžti žmogaus vertingumą per biologiškumą vėlgi primena neseną nacistinės politikos patirtį, kuomet buvo sterilizuojami sergantys paveldimomis ir psichinėmis ligomis ligoniai, marinami mirtini ligoniai ir apsigimę naujagimiai, o kartu ir "nešvariųjų" rasių atstovai.[50] Tas, kas nesveikas ir pažeistas fiziškai ir psichiškai, neturi teisės savo kentėjimo įamžinti savo vaikuose, teigė A. Hitleris.[51] Nacių rėžimo eugenikos politikos metu 1939 m. rugsėjo mėn. buvo vykdoma eutanazijos programa „asmenims,

[49] The protection of human dignity // SMU Law Review. 2000. v53. P. 443.
[50] Freeman M. Human rights: an interdisciplinary approach. Cambridge, 2002. P. 35-37.
[51] Рейхсфюрер СС / Главное Управление СС / Управление Образования. Эсэсовец и вопрос крови. Биологические закономерности и их практическое использование для сохранения и приумножения нордической крови. Москва, 1997. P. 19.

kurių gyvenimas nevertas gyventi“. Pirminė projekto paskirtis buvo psichiškai nesveikų ar neįgalių vaikų ir suaugusiųjų eutanazija, tačiau vėliau projektas buvo išplėstas į jį įtraukiant žydus ir „ne vokiečių“ tautybių žmones. Šio projekto metu buvo priverstinai registruojami protiškai nesveiki arba neįgalieji žmonės, po „medicininio ištyrimo“ jie būdavo nuvedami į dujų kameras, kur apytiksliai per 20 minučių jie būdavo „gailestingai nužudomi“.[52] Neveltui religinių konfesijų vadovai D. Britanijoje laiške parlamentui perspėja, jog tariama „teisė mirti“ neišvengiamai pavirs „pareiga mirti“, o tokį sprendimą neretai nulems ekonominis spaudimas ar savanaudiški paskaičiavimai.[53] Mirties kultūra sumenkina žmogaus egzistenciją iki biologinių funkcijų, panaikinamas skirtumas tarp žmogaus ir kūrinių. Žmogus žmogų ima traktuoti kaip daiktą, o jo egzistenciją sudaro klonavimas ir mirties reguliavimas.[54] Eutanazijos legalizavimas - tai žmogaus gyvybės neliečiamumo principo, vieno svarbiausių teisinėje valstybėje, paneigimas. Ten, kur visi turi teisę balsuoti, bet ne visi turi teisę gyventi, demokratijos nėra.[55] Instrumentinio požiūrio, pasireiškiančio reikalavimu orios mirties, padėtų išvengti paliatyvinės slaugos plėtra, nes anot paliatyvinės slaugos specialistų, faktas, jog žmogus prašo atlikti jam eutanaziją, rodo tik tai, kad jis nėra tinkamai slaugomas ir prižiūrimas. Taip pat, jų manymu, tinkamai slaugomai pacientas nepraranda orumo, kurį jis praranda veikiau dėl netinkamai organizuotos sveikatos priežiūros sistemos ar netinkamų slaugytojų kaltės.[56]

Žmogus, visų pirma, yra gamtos dalis. O klonavimas, eutanazija, abortai – tai neigimas žmogaus kaip vertybės, nuolat pabrėžiant tik atskiro individo savirealizacijos, saviraiškos poreikius, ir užmirštant bendrojo gėrio svarbą. Tokiu būdu subjektyvizuojama ir teisės, ir žmogaus vertingumo idėja. Žmogaus orumo apsauga paliekama paskiros valios nuožiūrai, galinčiai teisingumo siekiu pateisinti bet kokį

---

[52] Rogers A., Durand de Bousinger D. Bioetika Europoje // Kultūra. 2001. P. 26-27.
[53] Britų religijų vadovai priešinasi eutanazijos ir savižudybių su pagalba įstatymui (2005 10 11) <http://www.oecumene.radiovaticana.org/lit/Articolo.asp?id=51877> [žiūrėta 2008 01 27].
[54] Narbekovas A. Gyvybės ir mirties kultūrų sandūra // Už gyvybę. 2002. Nr. 11 <http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/200211/uzg11_03.html> [žiūrėta 2008 01 27].
[55] Fenigsen R. Eutanazija. V., 2000, P. 120.
[56] Čekanauskaitė A. Eutanazija ir savižudybė su pagalba// Bioetikos problemos. 2003 <http://bioetika.sam.lt/index.php?-1178489916> [žiūrėta 2008 01 27].

savo elgesį. Faktas, jog XXa. yra, be abejo, tas amžius, kada daugiausia kalbėta ir pasiekta žmogaus teisių apsaugos srityje. Nuo 1948m. tarptautinės žmogaus teisės vis labiau identifikuojamos kaip pasaulietinė moralė. O XXIa. - laikas, kuomet atitrūkta nuo žmogaus, jo vertingumo prasmės. Vertybių krizė šiandien yra krizė žmogaus, kuris nepažįsta savo vertingumo. Žmogaus orumas kaip žmogaus vertė yra dažnas moralinis ir teisinis ginčas. Koncepcija užima centrinę poziciją žmogaus teisėse, tačiau iki šiol nesutariama dėl žmogaus vertingumo kaip teisės objekto aspektų. Lyginant kiek dėmesio skirta tokioms sąvokoms, kaip teisingumas, lygybė, teisės, šiuolaikinė mokslinė bendruomenė mažai analizuoja žmogaus orumo koncepciją, kaip, manytume, „bendrą vardiklį“ visai žmogaus teisių sistemai. Prof. H. Bermano nuomone, XXa. teisė ir teoriškai, ir praktiškai vis mažiau traktuojama kaip rišli visuma, organizmas, corpus juris, ir vis labiau – kaip kratinys, fragmentiška sprendimų ad hoc ir prieštaraujančių viena kitai normų, susietų tik bendros „technikos”, masė. Jo nuomone, XIX a. sukurta teisės kategorizacija pagal skirtingas teisės sritis vis labiau traktuojama kaip pasenusi. Kadangi nesama naujų teorijų, kurios įstengtų sutvarkyti ir padaryti rišlią teisės struktūrą, siekiant pateisinti priemones, griebiamasi primityvaus pragmatizmo.[57] Pati abejonė pirminiais principais sukelia daugybę papildomų klausimų, o šie klausimai provokuoja telelologinio arba intrumentinio požiūrio į žmogų absoliutinimą, kai tuo tarpu personalistinės teisės požiūriu jie dera abu, jei žmogus įprasminamas kaip teisės tikslas, bet kartu suvokiamas ir kaip visuomenės narys - kaip pareigos subjektas, turintis gerbti artimo teisę. Manytume, jog tinkamai suprasti pamatines žmogaus teisių problemas galima tik susiejus jas su žmogaus orumo sąvoka, kuri yra ir istorinis, ir analitinis žmogaus interesų teisinės apsaugos įrankis.

[57] Berman H. J. Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis. V., 1999. P. 62.

Žmogaus orumo kategorija socialinių problemų sprendimo kontekste

Orumo idėja, kaip minėta, yra sudėtinė bet kokios su žmogaus teisėmis susijusios problemos dalis. Žmogaus egzistencija gali būti apsaugota, bet su sąlyga, kad kaip pavojus bus suprastas žmogaus prigimties nepaisymas technologinio konstravimo procese, išspręstos vadinamosios intersocialinės - individo ir visuomenės - sąveikos problemos. Šiuolaikinis mokslas pripažino, kad siekiant saugios egzistencinės terpės, kurią galima įvardinti ir kaip gamtinę, ir kaip socialinę, žmogus privalo atsakingai pasverti savo veiksmus, siekdamas atskleisti savo prigimtį, o ne ją paneigti. Žmogaus orumo apauga yra vienas iš uždavinių siekiant šio tikslo. Jei neatsakysime į klausimą kas yra žmogus, kokia jo prigimtis, bus neįmanoma prieiti bendro konsensuso kas yra žmogaus orumas, kokie svarbiausi žmogaus aspektai turi būti apsaugoti tokiomis visuomeninių santykių priemonėmis, kaip teisės normos. Faktas, kad tokie klausimai nors ir kyla iš naujo, mes nesame pirmieji jų svarstytojai. Ši koncepcija remiasi religinėmis, etinėmis pažiūromis, taip pat aišku, kad bet kuri koncepcija remiasi įsitikinimu. J. Habermasas teigia, kad ankstesnėse visuomenėse įsitikinimų bendrumą lėmė mitai, religijos, o moderni visuomenė to stokoja. Jis mano, kad šiuolaikinėje visuomenėje identitetas gali būti sukurtas laisvuose diskursuose.[58] Remiantis J. Habermaso teorija, bet koks susitarimas, pasiektas laisvame diskurse, yra laikomas teisingu. Galima sakyti, jog tai, kad kiekvienas žmogus laikomas vertingu, yra visuomenės susitarimo rezultatas, todėl legitimus, tačiau vertingumo aspektai tebėra visuotinio ginčo objektas. Jų nustatymas neabejotinai gali remtis pačios visuomenės susitarimu, tačiau kas yra žmogus, kada prasideda jo gyvybė, yra mokslinių tyrimų rezultatas, kurį galime pripažinti arba neigti kaip visuomenei reikšmingą arba nereikšmingą visų vertybių kontekste. Iš sociokultūrinio šiandienos konteksto akivaizdu, jog žmogaus orumo koncepcija nepakankama, tačiau problemiškumo suvokimas yra akstinas jį spręsti.

[58] Habermas. J. Henrich D. Zwei Reden, 1974. P. 66.

Priešinant žmogiškosios būtybės kaip tokios vertę su asmens verte, įgyta kultūriniu aktyvumu, manytume, priešinama forma ir turinys (aut. žmogiškasis orumas yra kaip forma įgyti socialinį vertingumą kaip turinį), tuo tarpu abu elementai yra saugotini kaip nedaloma visuma. Demokratija reiškia žmogaus apsaugą žmogiškumo vardan, o tai reiškia, kad teisė įpareigota visiems homo sapiens rūšies atstovams užtikrinti jų vertingumo apsaugą ir savirealizacijos galimybę. Tuo tarpu aštri diskusija dėl gyvybės iki gimimo teisinio statuso tarp Europos valstybių gali būti vertinama kaip žmogiškosios būtybės vertingumo nepripažinimas, ir neigimas galimybės embrionui virsti žmogumi bei socialiai vertingu asmeniu, kitaip tariant, socialinis vertingumas kaip turinys iškeliamas aukščiau bendrojo žmogiškojo (kaip biogines rūšies) vertingumo kaip formos. Todėl kas yra žmogaus orumas - būtinas teorinio klausimo moksle kėlimas. Aiškinimai kas jis yra, kokie jo vertingumo aspektai – tai ne tik etinis reikalavimas teisės praktikai. Tai aktualu, kaip minėta, priimant sprendimus dėl gyvybės teisinės apsaugos, žmogaus klonavimo, eutanazijos, kaip “orios mirties” galimybės arba kaip žmogaus orumo paneigimo, ir sprendžiant panašius su žmogaus teisių apsauga susijusius probleminius klausimus. Teorija visada yra sąlygota praktikos interesų. Teisės praktikai iškyla konkretūs klausimai ir teisės mokslo uždavinys eiti priešaky praktikos, o ne nešti jos problemų šleifą. Tačiau tai įmanoma tik tada, kai įsijungiama į dialogą, kuris vyksta nuo pat Vakarų teisės tradicijos ištakų. Praeities idėjose galima ir prasminga atrasti šiuolaikinių problemų sprendimų atsakymus. Būtent istorinis teisės aiškinimas padėjo nustatyti žmogaus orumo tapimo teisės objektu poreikį ir interesą kaip siekį apsaugoti žmogų nuo instrumentalizavimo. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos autoriai rėmėsi filosofinėmis idėjomis, siekdami parodyti kuo kiekvienas žmogus yra išskirtinis, ir kartu kas visiems žmonėms bendra. Tai buvo idėja paskelbti kiekvieną žmogų vertybe, nesiejant su socialiniais kriterijais, biologiniu aspektu, suteikti kiekvienam lygias galimybes vienodomis sąlygomis tapti vertingu visuomenės nariu. Deklaracijos Preambulė remiasi teiginiu, kad "visiems žmonių giminės nariams būdingo orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos

pasaulyje pagrindas."[59] Orumo apsauga teikia pasitikėjimo žmonių santykiuose jausmą, kuris yra reikšmingas kuriant valstybės gerovę, visuomenės saugumą. A. Maslow teigia, jog „šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai stipresnis už kiekvieną kitą. Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius.“[60] Pavojus saugumui atsiranda sparčiai kintant socialinės tikrovės sąlygoms.

Visuomenės stabilumas, taika pasaulyje grindžiama bendromis kolektyvinėmis vertybėmis. Grėsmių joms neutralizavimo funkciją turi atlikti teisė. Kiekvienoje norinčioje išlikti gyvybinga socialinėje organizacijoje, rašo H. L. A. Hartas, yra tam tikros elgesio normos, kurios iš tikrųjų yra bendros teisei ir konvencionaliajai moralei.[61] Tokia elgesio norma, manytume, galima šiandien įvardyti pagarbą žmogaus orumui. Taigi norint palaikyti visuomenės narių saugumo jausmą, tam neabejotinai reikia, kad moderniosios teisės normų, liečiančių žmogaus vertingumo aspektus, turinys, jo aiškinimas turi būti moralinio pobūdžio, išreikštų bendruomeninę valią, o ne orientuotųsi į technologinę ar atskirų interesų grupių interesus. Tik dorovės ir tradicinių dorybių teisė, mano S. Arlauskas, konfliktuodama su ultraradikaliais pro teisės normų reikalavimais, saugo modernybę nuo avantiūristiškų sprendimų.[62] Tokia teisė, galima sakyti, atlieka savo tiesioginę paskirtį – sukuria tokią socialinę tvarką, kuri didina individų bei bendruomenės saugumą, tarpusavio pasitikėjimą. Socialinio gyvenimo kitimas bei atsiradimas naujų grėsmių teisės saugomoms vertybėms, taigi ir žmogui, jo vertingumui, yra nuolatinis procesas. R. A. Posner įsitikinimu, išgyvenimas konkurencijos sąlygomis reikalauja turėti bent minimalų jausmą apie esminius dalykus, dėl kurių mes patys sprendžiame, ar

[59] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr.I-1136.
[60] Maslow A. Psichologiniai duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. V., 1989. P. 343.
[61] Hart H. L. A. Teisės samprata. V., 1997. P. 313.
[62] Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. V., 2004. P. 94.

pasilikti juos, ar atsikratyti jų, bei pasiryžimą kovoti už šią kontrolę – šis pasiryžimas yra subjektyviosios teisės jausmas.[63] Pasitikėjimo didinimas susijęs su pažinimu to, „kas privaloma daryti arba neleistina daryti tam tikromis aplinkybėmis. Vengiant pavojaus, ne mažiau svarbu žinoti, ko neleistina daryti, negu žinoti, kas būtina daryti norint gauti konkretų rezultatą.“[64] To negalėjo numatyti Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos kūrėjai. Paskelbdami žmogaus teisę į orumą universalia, tikėjo, kad ši idėja bus puoselėjama visų pasaulio žmonių. Ši deklaracija visas teises formulavo nepaaiškindama, kodėl žmonės jas turi, tačiau joje įtvirtintas reikalavimas gerbti žmoniją bet kokiame asmenyje, kas padaro žmogiškumą pareiga. Tačiau dabartinių einamųjų problemų sprendimo ieškojimas, siekiant subalansuoti šiandienos asmenų vartotojiškus poreikius su idealu, atrodo kaip grėsmė žmogaus saugumui. H.Berman teigia, jog “mes esame pavyzdžio neturinčios teisinių vertybių ir teisinės minties krizės centre, kai abejojama visa mūsų teisės tradicija.”[65] Tai vyksta dėl to, kad sparčiai nykstant vakarietiškai civilizacijai priklausančių tautų įsitikinimams ar postulatams apie teisės vientisumą, jos tęstinumą, religines šaknis, transcendentines savybes, “teisė tampa vis fragmentiškesnė, vis subjektyvesnė; ji vis labiau orientuojama ne į moralę, o į naudą, vis labiau nukreipta į konkrečius padarinius, o ne į nuoseklumą ar tęstinumą. Taip XX a. nuplaunamas Vakarų teisės tradicijos istorinis dirvožemis ir pačiai tradicijai gresia žlugimas.”[66] Dėl šių priežasčių žmogaus teisių sistema negali būti nagrinėjama izoliuotai nuo laikotarpio, politinės, ekonominės, kultūrinės ir filosofinės aplinkos, jose egzistuojančių interesų, kurių terpėje egzistuoja konkrečios žmogaus teisės, technologijų lygio, tiesiogiai galinčio šias žmogaus teises ne tik užtikrinti, bet ir jas pažeisti. Taigi šių aplinkybių visi įvardyti interesai, siekiant racionalaus visuomeninio gyvenimo organizavimo, turi būti kiek įmanoma labiau išreikšti, formalizuoti ir suderinti. Šis vaidmuo priskirtinas svarbiausiam visuomeninio gyvenimo reguliavimo įrankiui – teisei. Žmogus, jo gyvybė ir interesai

[63] Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. V., 2004. P. 278.
[64] Hayek Fr. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. V., 1998. P. 36.

[65] Berman H.J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. V., 1999, P. 56.
[66] Berman H.J.Ten pat. P. 64.

demokratinėje valstybėje laikomi aukščiausiąja vertybe. Šiuolaikiniame pasaulyje žmogaus orumo idėja kelia atitinkamus teisinius reikalavimus, nors jos, kaip teisinės kategorijos, prasmė iki šiol yra daugiau problematiška nei aiški. Teisė, kaip ir kiti socialiniai mokslai, negali išvengti šios diskusijos, ypač XXI amžiuje, esant filosofiniam konfliktui tarp Rytų ir Vakarų civilizacijų. Žmogaus teisių universalumas yra pripažįstamas ryšium su žmogaus teisių esminiais principais, ypatingai tais, kurie susiję su žmogaus orumo svarba, teigia K. Miliauskaitė, tirdama žmogaus teisių sistemą civilizacijų sambūvyje.[67] Ar galime ginti vertybę vien iš fundamentalių įsitikinimų, nors negalime apibrėžti jos gynimo aspektų? Teisės veiksmingumui įtaką daro aiškios sąvokos, o žmogaus bei jo orumo aspektų neapibrėžimas įtakoja išimčių įtvirtinimą (pavyzdžiui orumo priskyrimas žmogui ne visose jo ontologinės raidos pakopose), o tai ir pačių vertybių degradaciją (eutanazija apibrėžia žmogaus vertingumą tik biologiniais kriterijais). Kadangi demokratinėje valstybėje teisės tikslas – žmogaus interesų apsauga, konceptuali žmogaus teisių analizė turi būti susieta su žmogiškąja patirtimi suvokimo ir įsisąmoninimo saitais idant koncepcija netaptų „sausa“ teorija, pagrįsta teisnumo lygmens žmogaus teisių analize.[68] Visų pirma, būtina remiantis kalbiniu ir loginiu metodais apsibrėžti sąvokas, reikšmingas žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos turinio atskleidimui.

1.2. Orumo termino daugiareikšmiškumas ir daugiaprasmiškumas

Žmogaus orumas - tai vienas terminų, kuris nėra mokslo griežtai apibrėžtas, o „savaime suprantamas orumas“ iš socialinių problemų konteksto pasidarė abejotinas. Modernių laikų pradžia pasižymi permąstymu fundamentalių vertybių. Tradicinis orumo aiškinimas kaip universalaus ir vienodo visiems žmonėms bruožo, kaip pagrindinio principo teisėje universalių žmogaus teisių kontekste taip pat pasidarė nepakankamas. Teisė pavaldi logikai, todėl negali nekritiškai priimti šią abstrakciją, o privalo klausti, ką ši abstrakcija reiškia ir kaip

[67] Miliauskaitė K. Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2004. P. 96.
[68] Donnelly J. The Concept of Human Rights. London, 1985. P. 1.

ji atsiranda. Teisės tikslų įgyvendinimo efektyvumas didžiąja dalimi priklauso nuo jos sąvokų tikslumo, todėl remiantis šiuolaikiniu patyrimu aišku, kad būtina siekti žmogaus orumo sąvokos tikslinimo. Terminija yra vienas iš pagrindinių įrankių, nuo kurio priklauso „teisinio mąstymo aiškumas, tikslumas.“[69] Vis dėl to, kaip teisės apsaugos objektas, orumas, visų pirma, yra moralinė kategorija. Kaip ir daugelio kitų fundamentinių moralės filosofijos terminų, jį sudėtinga griežtai apibrėžti, tačiau esant būtinybei reguliuoti teisinėmis priemonėmis dėl jo iškylančius visuomenės santykius, būtina išskirti svarbiausius žmogaus orumo aspektus. Teisė grįžtamuoju ryšiu susieta su filosofine antropologija, etika, teologija, filologija. Jų pagalba galima tikslinti terminą „žmogaus orumas“, apsibrėžiant šios kategorijos prasmę (informacija, pateikiama apie šia sąvoka apibūdinamą objektą) ir reikšmę (šia sąvoka žymimas objektas), t.y., sąvokos orumas talpinama informacija ir kodėl ja apibūdinamas žmogus.

Prasmė

Terminas „*orumas*“ įvairiose kalbose reiškia : *vertingumas* (rusiškai – „достоинство”, vokiškai – „das Würde”, angliškai – „dignity, respectable, worsthy”), *savigarba* (lot. dignitas), *tinkamumas* (lenkiškai „godnośc´”). Teisiškai – tai asmens savęs vertinimas, kurį lemia visuomenės vertinimas.[70] Su orumo centrine prasme yra susijęs veiksmažodis *gerbti*. Tačiau nei daiktavardis orumas, nei būdvardis orus, nei veiksmažodis gerbti, nepateikia atsakymo, o orientuoja į klausimą kodėl: kodėl vertingas, kodėl save gerbia, kam tinkamas? Ar dėl savo materialaus kūno, ar dėl atliekamų socialinių funkcijų?

Tiriant terminą etimologiškai, jis kildinamas iš lotyniškojo daiktavardžio dignitas, kuris senojoje romėnų kultūroje turėjo trejopą prasmę: (1) vertingumas, pelnytas pripažinimas, tai, ką galima įvertinti; (2) didingumas, autoritetas, žmogaus pasididžiavimo jausmas, orumas

[69] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2000. P. 153.
[70] Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1 // Verslo ir komercinė teisė. 2000, Nr.1-3.

kaip garbingumas; (3) puikus pasiekimas, brangaus daikto vertė.[71] Dabartinės angliškojo „dignity“ ir vokiškojo „ das würde“ prasmė yra dar platesnė: “tai yra pagarbos ir vertės kokybė, pozityvi kokybė pasireiškianti kilnumu, tobulumu (excellence), taip pat pozicija, laikysena, pagrįsta įvertinimu iš šalies, garbingo titulo, rango nusipelnymas savo pastangomis, susijusi su valstybinių pareigų ar oficialių uždavinių atlikimu geriau nei priklausytų, tam tikro aspekto, stiliaus pakylėjimas į reikiamą lygį, akimirkos svarbą atitinkantis pareiškimo, veiksmo pobūdis.”[72] Šiuo atveju labai svarbu, kad vedinys “dignus” turi atitikimo reikšmę, kuri nurodo ypatingą santykio kokybę, tam tikrą jungtį, kuri suderina išorinius ir viduje esančius vertės aspektus. Panašiai orumą apibūdina „Lietuvių kalbos žodynas“: “Orumas - žmogui būdingas savo vertės pajautimas ir jį atitinkantis elgesys.”[73] Sociologijos mokslų kontekste orumas traktuojamas kaip “subrendusios asmenybės nuostata savo vertybių visuomenėje atžvilgiu, vertinanti garbingą asmens elgesį. Tokia nuostata susiformuoja patyrus savo vertę darbe, santykiuose su kitais žmonėmis, šeimoje, apskritai bet kurioje gyvenimiškoje situacijoje.”[74] Edukologijos mokslų požiūriu, orumas yra “moralinės sąmonės padiktuota sąvoka, reiškianti asmenybės vertės supratimą, bei pasireiškianti asmeninės savikontrolės forma.”[75] Dorovinė nuostata, būsena, proto išraiška ar tam tikra savimonės forma - daugeliu atvejų sąvoka “orumas” suponuoja būdvardinę vartojimo reikšmę, kaip tam tikra žmogaus ar jo veiklos būdo savybė, susijusi su vidine, tik pačiam asmeniui prieinama dimensija. Todėl lenkų filosofė M. Ossowska mano, kad orumo sąvokos prasmę yra patogiau nusakyti negatyviai, atskleidžiant konkrečius orumą žeminančius žmogaus elgesio pavyzdžius, kurie galėtų padėti susidaryti „orumo“ sąvokos struktūrinį vaizdą, tam tikrą schemą, pagal kurią galima daryti vertinimus, oriai elgiamasi ar ne. Savanoriško arba iš dalies savanoriško orumo paneigimo pavyzdžiai: ”meilikavimas, primygtinis piršimasis į draugiją, oportunizmas (savo įsitikinimams prieštaraujanti veikla), aklas

[71] The Oxford Encyclopedic English Dictionary. New York, 1996. P. 398.
[72] Beauchamp T. L., Childress J. F. Principles of Biomedical Ethics. (3rd ed.). New York, 1989. P. 144.
[73] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1986.
[74] Sociologijos žodynas. V., 1989.
[75] Edukologijos mokslų žodynas. V., 1988.

paklusnumas, nesivaldymas, žmogaus kaip prekės traktavimas, infantilizmas ir t.t."[76] Šie jos nurodyti elgesio būdai nurodo žmogaus elgesio visuomenėje aspektus. Rodo, kad orumo reiškimosi erdvė – visuomenė. Mes turime stiprų interesą priklausyti visuomenei ir stiprų norą nebūti iš jos išskirti. Kad asmuo gali jausti savigarbą nepriklausomai nuo kitų vertinimų yra iliuzija, nei vienas neturi imuniteto nuo atmetimo, subordinacijos ir pašalinimo. Mūsų savigarba priklauso nuo pagarbos arba nepagarbos kitų jos narių.[77] Sunkumai dėl sąvokų gali būti įveikti orumo sąvoką pakeičiant savigarba. Šis išsireiškimas pasiūlytas 1996 m. Avishai Margalit knygoje „The decent society" – tinkama, puiki visuomenė.[78] Savęs gerbiančio asmens elgesys ir požiūris turi atitikti nepriklausomus vertės standartus. Taigi savigarba - tai ne tik savęs vertinimas, bet vertinimas pagal tinkamumo kriterijus. Jais, manytume, galima laikyti objektyvią naudą, kurią gali pabrėžti ir moralinė svarba. Žmogus vertingas, tinkamas, bet kam?

Pasaulyje nėra vertybių kaip tokių, vertę objektui priskiria subjektas. Tik susiejus vertingumo prasmę su reikšme kaip orumo sąvoka žymimu objektu, galima pilna kategorijos analizė, atskleidžiant kokie žmogaus vertingumo aspektai yra svarbūs personalistinės teisės kaip demokratinės valstybės teisės koncepcijos požiūriu.

Reikšmė

- *Būtybių orumas / vertingumas*

Teisinėje praktikoje išskiriamas ir *būtybių orumas*[79] [2, p. 80]. Pagrindiniais jo aspektais laikoma:

- pirma, kitų būtybių orumas, priešingai nei žmogaus orumas, reiškia biologinės tapatybės apsaugą, tinkamų egzistencinių sąlygų joms sudarymą. Pavyzdžiui, 1987 m. pasirašyta Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos, kur pripažinta, jog naminiai gyvūnai

[76] Gėrio kontūrai (Iš XX a. užsienio etikos). V., 1989. P. 369-370.
[77] Statman D. Humiliation, dignity and self – respect. The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 226.
[78] Margalit A. The decent society. Harvard University Press, 1998.
[79] Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R.J., Vallender K.A. Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar. 2002. P. 80.

vertingi nes gerina žmonių gyvenimo kokybę, numatytos atitinkamos pareigos augintojams juos prižiūrėti.[80]

- antra, kitų būtybių orumas skiriasi nuo žmogaus rūšies tuo, kad atskiram rūšies atstovui nesuteikiama savarankiška teisė į orumą.

Pagrindiniu skirtumu nuo žmogaus orumo teisinėje literatūroje įvardijama, jog būtybių orumo pripažinimas pavienėms gyvoms būtybėms negali suteikti absoliučios teisės gyventi, priešingai nei žmogaus orumas. Žmogaus įsipareigojimas atsižvelgti į būtybių orumą taikomas pavieniams gyvūnams ir augalams, bet jo esminis reikalavimo principas - pagarbus ir saugantis elgesys su gyvūnu, pripažįstant jo savaiminę vertę. Gyvūnai ir augalai gali tarnauti žmogui, tačiau tik laikantis proporcingumo principo tarp žmogaus savisauginio intereso ir būtybės (tiek pavienės, tiek ir rūšies) savaiminės vertės.

Taigi žmogiškosios būtybės orumas ir kitų būtybių orumas sutampa savo esminių principų lygmenyse, tai yra reiškia rūšies vertingumo apsaugą, tačiau skiriasi individualios teisės lygmenyje. Kategorijos „žmogaus orumas“ reikšmė - žmogus, kurio prasmė taip pat gali būti ir biologinės rūšies „homo sapiens“ atstovas, ir visuomeninė būtybė.[81] Tokiu atveju, orumo kaip vertingumo prasmė įgyja skirtingą turinį, vertinant šiuos du žmogaus aspektus: biologinį ir socialinį. Sociokultūrinis kontekstas, nagrinėtas šiame darbe, parodė, jog žmogaus orumo teisinės apsaugos problematika susijusi su jais abiejais.

- Žmogaus kaip biologinės būtybės orumas / vertingumas

„Žmogaus orumo“ termine „orumo“ sąvoka apibūdina objektą – žmogų. Teisės mokslas negali savo metodais (ir neturi tikslo) pažinti žmogų. Būtent todėl kaip tyrimų instrumentą gali naudoti kitų mokslų tyrimų rezultatus. Antropologija yra mokslas apie žmogų, suskilęs į atskiras disciplinas, t.y biologinę, sociologinę, psichologinę antropologiją, o kiekviena jų nagrinėja tam tikrus žmogaus būties aspektus, tačiau tematizuoti žmogų kaip visumą yra filosofinės

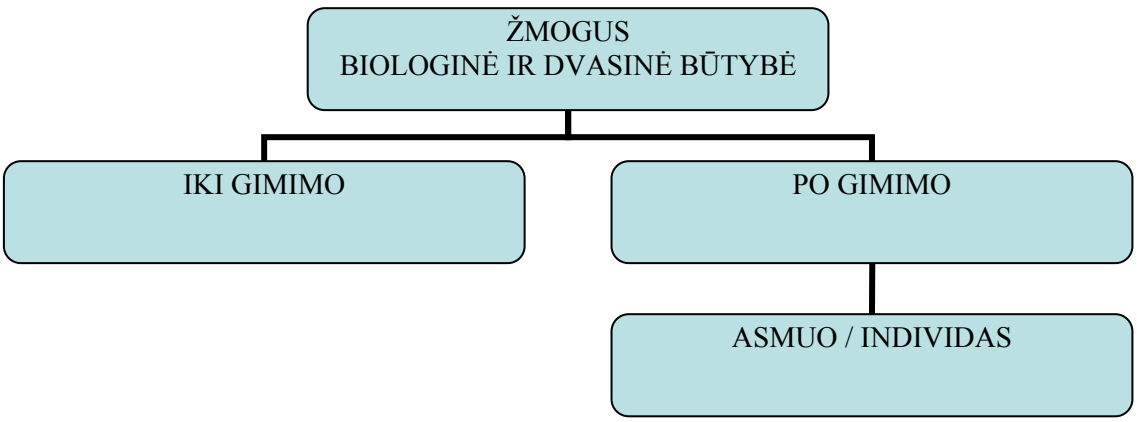
[80] Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos // Valstybės žinios: 2004-05-14. Nr.80-2839.
[81] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1986.

antropologijos uždavinys. Šiame darbe bus naudojami žmogaus orumo teisinei apsaugai reikšmingi aspektai.

„Kas yra žmogus (Was ist der Mensch)?,“[82] klausė ne tik I. Kantas. Pirmieji žmogaus filosofai buvo sofistai. Iki jų graikai terminą „žmogus“ taikė tik sau, o visi kiti buvo barbarai. Sofistai gi pirmieji iškėlė žmonių lygybės principą: žmonės ir tautos nevienodos pagal būdą ir papročius, bet ne pagal prigimtį. Žmonės turi iš prigimties laisvą valią, kurią naudoja savo pažinimui, tobulinimui. Sokratas teigė, jog žmogus yra vienintelė pasaulyje būtybė, gebanti į protingą klausimą protingai ir atsakyti. Nors jis ir neapibrėžė kas yra žmogus, bet nurodė, kad žmogų pažinti neįmanoma stebint kaip gamtą, nes tai nėra vien biologinė būtybė. Platonas studijai apie žmogų pritaikė savo idėjų teoriją, teigdamas, jog žmogus yra kūno ir jo idėjos, tai yra sielos, sąjunga. Kad siela turi valią, geba mąstyti, kurti sudaro galimybes žmogui spręsti apie tai, kas buvo, suvokti tikrovę ir ateities galimybes ir, kitaip tariant, yra yra žmogaus esmė, pripažino ir Aristotelis.[83] Taigi žmogus dar antikoje buvo suprantamas kaip turintis du polius – gyvūniškumą kaip fizinį kūną ir transcendentalumą kaip dvasiškumą. Graikai vadino žmogų išskirtine būtybe, *zoon logon echon*, (logos - žodis, protas, dvasia), romėnai – *animal rationale* (protinga juslia būtybe).[84] Iki šių dienų filosofinė antropologija atskleidė, kad žmogus nėra ir sunkiai gali būti iki „galo“ ištirtas, matematiškai apskaičiuotas ar pavaldus logikos dėsniams, nes tai daugialypė būtybė, dviejų komponentų – kūno ir sielos – junginys. Kūną galima įvardinti kaip tam tikrą funkcinį mechanizmą, o sielą - kaip žmogaus formą, nulemiančią jo buvimo būdą.“[85] Taigi žmogus - protinga, pasižyminti laisva valia būtybė, galinti pasirinkti veiklos būdus, kad pasiektų sau iškeltus tikslus, ir turinti tam reikalingą mechanizmą.[86] Jam, kaip subjektui, būdinga reflektuojanti sąmonė, tai yra gebėjimas suvokti savo vidinį gyvenimą ir įvaldyti save kaip objektą.[87] Šiandien žmogaus sąmonės, jo sielos galių raiškai apibūdinti taip pat vartojama sielos

[82] Kantas I. Grynojo proto kritika. V., 1982. P. 147-149.
[83] Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. V., 1992. P. 46.
[84] Anzenbacher A. Ten pat. P. 149.
[85] Lobato A. Žmogaus orumas ir likimas. V., 2001. P. 67-68.
[86] Murray W. The Nature and the Rights of the Foetus // The American Journal of Jurisprudence. 35 AM, 1990. P. 151.
[87] Bitinas B. Ugdymo filosofija. V., 2000. P. 75.

sąvoka. Psichologija sielą tapatina su vidiniu žmogaus pasauliu, o psichinius procesus laiko daugiaplaniais ir šiandien mokslo sunkiai paaiškinamais, nes psichika yra daugiau nei sąmonė, jai priklauso ir suvokti, ir nesuvokti dalykai, tai yra pasąmonės fenomenas. Tačiau aišku viena, jog iš žmogaus dvilypumo išplaukia fiziniai ir dvasiniai poreikiai. Žmogaus ir gyvūno poreikiai panašūs, bet žmogaus protas lemia tai, kad skirtingai nuo gyvūnų jis sugeba suvokti ryšį tarp potraukių ir jų tikslų. Pavyzdžiui, žmogus sąmoningai suvokia, kad jo maisto poreikis tarnauja palaikyti gyvybei ir sveikatai, galiausiai atpažįsta kitą žmogų kaip tokį su ta pačia protinga prigimtimi, atpažįsta savyje konkretų paties reikalaujamą elgesio būdą kitų atžvilgiu, to paties reikalauja iš kitų savo paties atžvilgiu.[88] Pilna žmogaus realizacija įmanoma tik per poreikius jungiant abu žmogiškumo pradus. Žmogus kultūriškai nepakankamas, todėl privalo bendradarbiauti dėl fizinių poreikių tenkinimo, o dvasinių poreikių tenkinimas, asmenybės vystymasis taip pat visiškai priklauso nuo santykio su kitais. Taigi realizuoti save kaip fizinį ir dvasinį subjektą įmanoma tik ryšyje su artimu. Anot amerikiečių filosofo J. Dewey,[89] žmogus nėra nei vien biologinis kūnas, nei vien dvasinė būtis. o jo kūrybišumas. Galima teigti, kad būtent žmogaus kaip biologinės rūšies išskirtinumas, pasireiškiantis fiziniu ir dvasiniu integralumu, lemia sugebėjimą kurti save kaip asmenybę.

[88] Messner J. Das naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. Berlin, 1984. S. 47.
[89] Plačiau žiūr. Dewey J. Human Nature and Conduct. New York, 1922.

- Žmogaus kaip asmenybės socialinis vertingumas

Šiuolaikinis psichologijos mokslas nurodo konkrečius reikalavimus asmenybei įvertinti: sugebėjimas formuluoti deramus tikslus, ypač tolesnius ateities planus, sugebėjimas apibrėžti dėl ko siekiami pasirinkti tikslai, sugebėjimas veikti realizuojant ateities planus. Taigi asmenybė – tai žmogus, sąveikaujantis su kitais žmonėmis ir suvokiantis šią sąveiką, gebantis laisvai ir atsakingai nustatyti savo vietą šių santykių struktūroje.[90] Teologijos moksle terminas „persona“ (asmuo) yra raktinė sąvoka, aiškinant Dievą, esantį trijuose asmenyse ir Dievišką asmenį egzistuojantį dviejose prigimtyse, kurią atspindi ir žmogus kaip Dievo paveikslas. Kūniškumas ir dvasiškumas realizuojamas santykyje su artimu visuomenėje ir to santykio kokybė lemia ryšį su Dievu po mirties. Taigi asmenybė – tai žmogiškųjų veiksnių visuma, nulemianti jo veiklą ir elgesį, savarankiškumą ir atsakingumą. Aukščiausia savarankiškumo išraiška – kūrybingumas, o atsakingumo – dorovingas elgesys, rašo teisės sociologijos profesorius V. Šlapkauskas.[91] Asmenybės reiškimosi erdvė – visuomenė. Dar antikoje suvokta, kad būtent polis (bendruomenės prasme) sukuria pagrindines sąlygas asmeninei sėkmei ir žmogiškojo gyvenimo laimei, nes žmogus, kaip “zoon logon echon”, tai yra kalbanti būtybė, tuo pačiu yra ir “zoon politikon”, tai yra visuomeninė būtybė. Kitaip sakant, žmogus vienu metu yra ir individualioje ir socialinėje būklėje, kurios viena nuo kitos yra neatskiriamos.[92] Aristotelis pažymi, kad tai, kas žmogų išskiria kaip dorovinę – gamtinę būtybę - tai etinio patyrimo individualumas, o kartu su šia patirtimi žmogui duotas protas ir gebėjimas protauti, atsiskleidžiantys tik žmogui pozityviai apipavidalinant socialinę tvarką ir ją konkretizuojant į nuosavas struktūras bei suteikiant šioms žmogaus gyvenimo kartu su kitais polyje formoms ypatingą žymę.[93] Asmenybei būdingas socialumas gali būti apibūdintas kaip įgimtas solidarumo

[90] Battin M. P. The Least Worst Death. Essays in Bioethics on the End of Life. New York, 1994. P. 26.
[91] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. P. 514.
[92] Schnarrer J.M. Norm und Naturrecht verstehen. Eine Studie zu Herausforderungen der Fundamentalethik. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Peter lang GmbH. Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1999. S.51.
[93] Schnarrer J.M. Ten pat. S.51.

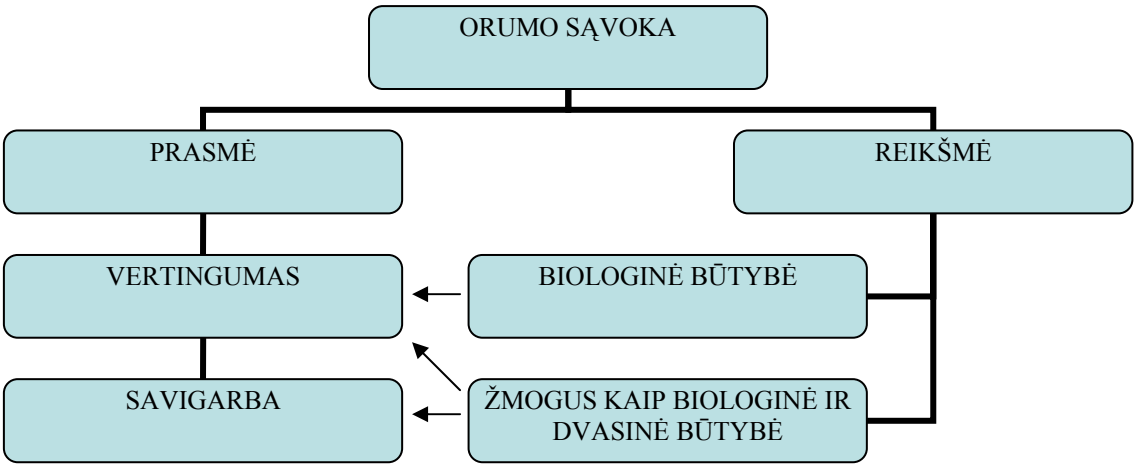
jausmas, kuris nepasireiškia daikto, augalo ar gyvūno atžvilgiu. Socialaus ir asocialaus bendravimo pagrindas, visų pirma, yra socialinis atvirumas. Žmogus negimsta visuomenės nariu. Jis gimsta su polinkiu į socialumą ir tampa visuomenės nariu, perimdamas visuomenės vertybes, normas, vertinimus.[94] Šis procesas gali būti pavadintas kaip individo bandymas tapti tinkamu visuomenės nariu. Žmogus negali egzistuoti užsisklendęs savyje, jis turi nuolat kreipti mintis į aplinką ir jas įgyvendinti savo veikloje. Tai lemia ir biologiniai, ir dvasiniai žmogaus poreikiai. Dėl prigimtinio organizmo nestabilumo būtina, kad žmogus susikurtų stabilią savo elgesio aplinką, ir nors socialinės tvarkos negalima kildinti iš biologinių duomenų, socialinės tvarkos būtinybę lemia žmogaus biologinė prigimtis.[95] Taigi tarpsubjektyvumas, kaip asmenybei būdinga savybė, gali būti apibrėžtas ir fiziniu, ir dvasiniu aspektais.

Kiekvieno žmogaus orumas, kaip tinkamumas gyventi visuomenėje, reiškiasi kasdienybėje santykiuose su visuomene, valstybe, kurioje jis gyvena, tai yra asmens sugebėjime laisvai save reikšti, pasirinkti siekius ir kelius jiems pasiekti, jaustis lygiam tarp kitų žmonių. Todėl galima teigti, kad asmenybė – tai visų žmogiškųjų, visų pirma, visuomeninių santykių įsikūnijimas, o orumas – tai asmenybės bruožas, rodantis jos nuolatinį pasirengimą ginti, saugoti, palaikyti savo žmogiškąją vertę. Jis kliudo asmenybei prekiauti savimi, priimti save kaip daiktą, svetimos valios ir tikslų įrankį."[96] Pats savaime žmogus yra ambivalentiškas, gali naudoti savo sugebėjimus ir geriems visuomenėje tikslams ir ne, todėl socialinis vertingumas yra individualiai skirtingas. Tai reiškia, kad kiekvienas žmogus dalyvaudamas visuomenėje dėl individualios prigimties tampa subjektu, asmenybe. Ji, kaip bendrų žmogiškųjų savybių įsikūnijimas, neretai tapatinama su individualybe – bendrųjų bei specifinių individo, subjekto ir asmenybės savybių įsikūnijimu pavienio žmogaus asmenyje. Asmenybė – socialinė žmogaus esmė, pasireiškianti per jo individualybę, o šioji – tai nepakartojamų

[94] Individo tapimas visuomenės nariu vadinamas socializacija. Plačiau apie tai: Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. 9 sk.
[95] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. P. 395.
[96] Stoškus K. Etiketas ir žmonių bendravimas. V., 1981. P. 34.

kiekvieno individo fizinių, psichinių ir socialinių skirtumų raiška. Asmenybės sąvoka nusako tai, kas vienija žmones, o individualybės sąvoka pabrėžia tai, kas skiria vieną žmogų nuo kito, kas daro kiekvieną asmenį nepakartojamą. Todėl asmenybė ir individualybė – skirtingi žmogaus dvasinio pasaulio interpretavimo parametrai. Žmogiškumo esmė, pagrindas yra faktas, kad visi mes esame galiausiai tokie pat, o mūsų kaip asmenybių orumas remiasi faktu, kad niekas iš mūsų, net identiški dvyniai, nėra tokie pat.[97]

Pažymėtina, jog žmogus yra išskirtinių bruožų biologinė rūšis, kurios išskirtinumas pasireiškia dvilype prigimtimi (fiziniu ir dvasiniu integralumu), realizuojama visuomenėje. Ši idėja išryškina tuos žmogaus kaip biologinės rūšies ir socialinio asmens aspektus, kurie padeda apibrėžti žmogaus vertingumo šaltinius – biologiškumą ir socialumą. Žmogaus išskirtinės biologinės rūšies vertingumas suteikia jo gyvybei aukščiausią vertę, tačiau kiekvienas žmogus vertingu gali būti pripažintas tik visuomenėje, o teisinę apsaugą gali garantuoti tik pozityvioji teisė.

Analizuojant žmogaus orumo apibrėžtis buvo pastebėta, kad jos yra abstrakčios ir dėl to nevienareikšmiškos. Vertingumo sąvoka yra pamatinė šio tyrimo nuostata, reikšminga teisės į žmogaus orumą koncepcijai, o žmogaus aspektų apsibrėžimas yra tai, kas sudaro jo kaip

[97] Sacks J. The dignity of difference: how to avoid the clash of the civilisations. London, New York, 2007. P. 47.

tokio vertingumo pagrindą. Orumo sąvoka yra platus terminas, kuris negali būti apibūdintas vienareikšmiškai dėl paties objekto – žmogaus dvilypumo. Ji apibūdina žmogaus kaip būtybės vertę ir nusako asmens vertę kitų akyse. Abu šie momentai lemia asmenybės savigarbą kaip savęs vertinimą. Mes galime save suvokti žmogų kaip rūšį, o taip pat kaip socialinį asmenį, visuomenės subjektą, tačiau būtina nepamiršti, jog žmogus yra nedaloma visuma. Taigi galime jausti savigarbą ir būti laikomi vertingais visuomenėje ir kaip išskirtinė biologinė rūšis, homo sapiens rūšies atstovai, ir kaip socialiai naudingos asmenybės. Išskirtini šie žmogaus vertingumo aspektai: 1. fizinis ir psichologinis žmogaus vientisumas, kai kalbame apie *žmogaus orumą*; ir 2. individo fizinis ir socialinis tapatumas, kai kalbame apie *asmens orumą*. Tokiu atveju, orumo pažeminimas – tai žmogaus sudaiktinimas kaip jo fizinio ir dvasinio integralumo pažeidimas, ir depersonalizacija - individo socialinio reikšmingumo, jo asmeninių interesų ir teisių neigimas. Toks sąvokos „žmogus“ daugiaprasmiškumas sukelia teisės į žmogaus orumą daugiaprasmiškumą.

1.3. Teisės į žmogaus orumą daugiaprasmiškumas

Teisės sociologija teisėkūros stadijoje reikalauja suprasti, kokių socialinių tikslų siekiama išleidžiant teisės normas, ir įvertinti, ar naujai priimtos teisės normos bus veiksmingos. Teisės akto formuluotės turi įkūnyti visas svarbias praktines prielaidas, būtinas teisės akto tikslams pasiekti. Viena iš tokių prielaidų yra būtinybė sąvokas teisės aktuose vartoti ta pačia prasme.[98] Turint omeny nurodytus skirtingus žmogaus traktavimo apektus, nenuostabu, kad ši sąvoka šiuolaikiškai vartojama pernelyg plačiai be analitinio griežtumo ir teisėje. Sprendžiant bylas susijusias su teise į žmogaus orumą, naudojami terminai, kurie akivaizdžiai nėra vienareikšmiai, o siekiant juos apibrėžti, įgautų skirtingą prasmę. Pavyzdžiui, JAV Aukščiausio Teismo bylose, susijusiose su žmogumi ir jo teise į orumą, vartojamos tokios skirtingos sąvokos: žmogaus orumas, žmogiškosios asmenybės orumas, žmogiškasis

[98] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. P. 591.

orumas, individo orumas, kiekvieno individo orumas.[99] Tikėtina, dėl to, kad žmogus daugiaaspektė būtybė, kurios egzistencija yra procesas, skirstytinas laiko atžvilgiu, teisės praktikoje kyla teisės į žmogaus orumą daugiaprasmiškumas, pavyzdžiui, kalbant apie embriono ir gimusio žmogaus teisę į orumą.

Žmogus kaip toks buvo pripažintas vertybe Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis,“[100] teigiama šiame dokumente. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentare orumas įvardijamas kaip visuma objektyvių savybių, kurios apibūdina asmenybės vertę visuomenėje. Tai gali būti žmogaus išsimokslinimas, jo gyvenimo būdas ir panašiai.[101] Taigi šios teisinės nuostatos iš esmės skiriasi, nes pirmoji teigia vienodą žmonių vertę, o antroji diferencijuoja ją pagal tam tikrus visuomeninius kriterijus.

Kadangi žmogaus vertingumas Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje neapibrėžtas jokiais kriterijais, nei fiziologiniais, nei psichologiniais, nei raidos, galima daryti prielaidą, jog teisės uždaviniu demokratinėje valstybėje iškelta:

- saugoti ne tik jo biologinį tapatumą, bet žmogaus fizinį ir dvasinį integralumą kaip vieną svarbiausių jo interesų;

- saugoti visus žmogaus būties aspektus.

Lietuvos Respublikos Konstitucija nepateikia sąvokos „žmogus“ apibrėžimo, tačiau 21 straipsnyje nurodo, jog draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą.[102] 2006 m. rugsėjo 19 d. Lietuva ratifikavo Konvenciją dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje ir jos Papildomą protokolą dėl žmonių klonavimo uždraudimo.[103] Jo 3 str. 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „su žmogaus embrionais leidžiama atlikti tik klinikinius stebėjimus

[99] Paust. J. J. Human dignity as constitutional right: jusriprudentially based inquiry into criteria ant content // Howard Law Journal. 1984. v27. Nr. 1. P. 154.
[100] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr.I-1136.
[101] Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999.
[102] Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33.
[103] Europos tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). Ovjedo, 1997 m. balandžio 4 d. // Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4258 ir Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4259.

(neinvazinius tyrimus)“. Tai reiškia, kad terapinis klonavimas yra draudžiamas. 3 str. 3 dalyje pasakyta, kad „žmogų klonuoti draudžiama“. Iš šių teisinių nuostatų galima būtų daryti išvadą, jog žmogus nėra tik gimęs asmuo, o jo embriono stadija yra gimti pasiruošusi žmogaus būtis. LR civilinis kodeksas[104] 2.3.1 str. žmogaus statusą sieja su fizinio asmens teisnumo atsiradimu. Tačiau 2.2 str. įtvirtina bendrą romėnų tradicijos taisyklę, tai yra, kad įstatymai gali pripažinti teises „pradėtam, bet dar negimusiam vaikui“, bet tokių teisių atsiradimas priklauso nuo jo gimimo: tai teisė į paveldimą turtą, tiek pagal įstatymą, tiek pagal testamentą (5.5.1 str.); teisė į žalos atlyginimą (6.284 str). Taigi civilinės teisės požiūriu, tai nėra subjektas, o tik teisinės apsaugos objektas.

Akivaizdu, kad teisėje vartojamos sąvokos *žmogus*, *asmuo* kaip sinonimai, o juos apibūdinantis orumas įvardijamas ir kaip visiems vienodas, ir kaip skirtingas. Tai apsunkina ir teisės į gyvybę klausimo sprendimą. Žmogaus kaip centrinio teisinės sistemos subjekto padėtis, žmogaus teisių svarba, taip pat visų socialinių mokslų interesas reikalauja atsakyti ne tik į klausimus kas yra žmogus ir kokie jo vertingumo aspektai, bet ir kada prasideda ir kada baigiasi žmogaus gyvybė. Nei teisė, nei moralė, kompetetingai į šiuos klausimus atsakyti negali, nes šiuos objektus nagrinėja tik specialieji – gyvybės mokslai.[105] Embriologija – mokslas, kuris nagrinėja žmogaus raidą, nurodo, kad žmogaus organizmo pradžia yra dviejų lytinių ląstelių (moters ovacito ir vyro spermatozoido) susiliejimas – apvaisinimas.[106] Išskiriami tokie žmogiškos raidos etapai kaip : zigota,[107] embrionas, vaisius, vaikas. Faktiškai nuo pat pradėjimo tęsiasi nuoseklus individualaus ir autonomiško organizmo vystymasis, kuris baigiasi apie dvidešimtus metus.[108] Nuo zigotos susidarymo iki įsitvirtinimo gimdoje praeina 14 dienų, todėl dalis mokslininkų siūlo tai vadinti ikiembrionine stadija ir

[104] LR civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
[105] Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S) / MRU. V., 2006. P. 166.
[106] Andrulionis G. Ten pat. P. 25.
[107] Apvaisinimo metu susijungus dviem lytinėms ląstelėms atkuriamas diploidinis chromosomų rinkinys ir susidaro zigota (*zygota)*. Nuo lytinių ląstelių branduolių susiliejimo momento apvaisinimas laikomas baigtu ir zigota pradeda dalintis.
[108] Kavoliūnaitė E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos pradžios koncepcijos // Teisės problemos. 2005, Nr. 2(48). P. 7-8.

tik nuo jos pabaigos skaičiuoti gyvybės pradžią. Pavyzdžiui, klonavimo atveju, embrionas niekur neįsitvirtina, savo vidinėmis savybėmis irgi iš esmės nepasikeičia, todėl potencija virsti žmogumi prasideda nuo jo sukūrimo momento. Šios žinios svarbios ne tik medicinai, jos praktikai, bet ir daugeliui kitų mokslų, tarp jų ir teisei. Pastaroji, pasinaudodama biologijos mokslo žiniomis apie žmogų, turi reglamentuoti jo statusą teisės aktuose. Teisė turi intenciją saugoti gyvybę, neapibrėžiant jos stadijos, o kalbėti apie negimusią gyvybę kaip apie autonomišką biologinį asmenį, anot G. Andrulionio, iš principo nėra klaidinga, o priešingai, gyvybė iki gimimo jau yra biologinė substancija, t.y. turi biologinį integralumą, ir potencialiai pretenduoja įgyti moralinę autonomiją.[109] Prisidengiant šiomis sąvokomis dažnai mėginama sumažinti embrionų teisinę apsaugą ir palengvinti mokslo ekspansiją į embrionų biomedicininių tyrimų sritį. H. D. Schlosseris pažymi, jog kai kurie suinteresuoti mokslininkai dėl embrionų tyrimų kylančias etines problemas mėgina sušvelninti kalbos priemonėmis, todėl, pasak jo, „kad ir kokia etikos tradicija remtumėmės, keletas pagrindinių vertybių ir kiekvienos jų pagrindinės sąvokos turi būti neliečiamos ir semantikos prasme ne spekuliacijos objektas.“[110] Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija nustato, kad joje įtvirtintų teisių adresatai yra „kiekvienas“, „kiekvienas žmogus“, „kiekvienas asmuo“. Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija antrina, vartodama sąvokas „visi žmonės“ ir „kiekvienas“. Nei šie, nei kiti tarptautiniai dokumentai aiškiai neįvardija nei žmogaus gyvybės iki gimimo, nei jos vystymosi stadijų, nei to, koks teisinis statusas jai pripažįstamas. Toks gyvybės iki gimimo vertinimas atsispindi ir Europos Tarybos teisėkūroje – Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos Aiškinamojo rašto 18 ir 19 p., įvardinta, kad „Konvencija neapibrėžia sąvokos „*kiekvienas*“ (angl. *everyone*, pranc. *toute personne*). Tarp valstybių Europos Tarybos narių nesant vieningo sutarimo dėl šių sąvokų apibrėžimo, buvo nuspręsta leisti valstybių vidaus (nacionalinei) teisei jas apibrėžti šios Konvencijos taikymo tikslais. Kita vertus, kaip pažymima šiame

[109] Andrulionis G. Ten pat. P. 146.

[110] Schlosseris H.D. Etika yra kalbos dalykas. Kritinės pastabos dėl vadinamosios biomedicinos kalbos // Problemos, 2005. Nr. 67. P. 100-104.

Aiškinamajame rašte, Konvencija naudoja išsireiškimą "žmogaus asmuo" (*human being*), kad patvirtintų būtinybę saugoti visų žmonių orumą ir identitetą (*dignity* and *identity*).[111] Europos žmogaus teisių teismo 2004 metų byloje Vo v. France,[112] buvo nagrinėta, ar gydytojo veiksmai, sukėlę vaiko in utero mirtį, gali būti pripažinti netyčine žmogžudyste ir gali būti kvalifikuoti kaip Konvencijos 2 straipsnio pažeidimas. Europos žmogaus teisių teismas šioje byloje pripažino, kad „nėra nei pageidautina ir netgi negalima atsakyti į abstraktų klausimą, ar negimęs vaikas yra asmuo (pranc. tekste "*personne*") Konvencijos 2 straipsnio prasme," ir kad gyvybės iki gimimo statusą atskiros valstybės, Europos tarybos narės, nevaržomai gali nustatyti savo nacionaliniuose teisės aktuose. Šio klausimo sprendimas buvo paliktas nacionalinio įstatymų leidėjo kompetencijai, kad būtų atsižvelgta į atskirose valstybėse vyraujančią kultūrinę, filosofinę, politinę ir teisinę aplinką ir nustatytos tokios normos, dėl kurių konsensusu sutaria visuomenė. Europos Komisija konstatavo, kad iki šiol nėra pasiekta konsensuso dėl ribų ir sąlygų, kuriomis tyrimai su embrionais gali būti atliekami, jau nekalbant apie embriono statusą ir aiškią jam suteiktą apsaugą.[113] Akivaizdu, jog žmogaus orumo abstrakcija sukuria teisėkūros problemas. Manytume, kad būtent nebuvimas aiškaus apsiprendimo, kas yra žmogus ir kame jo vertingumas, trukdo nustatyti žmogaus gyvybės iki gimimo statusą. Pirma, dėl žmogaus dvilypumo aspektų, o antra – dėl vertingumo aspektų skirtinguose raidos etapuose kyla *teisės į žmogaus orumą daugiaprasmiškumas*. Žmogaus raida rodo, kad žmogus nėra vien tik homo sapiens rūšies atstovas: būti žmogiškąja būtybe ir būti socialine asmenybe nėra vienas ir tas pats. Kodėl ne visuose raidos etapuose žmogui priskirtinas orumas kaip teisės apsaugos objektas? Kuo remiantis galime laikyti, kad tam tikra raidos stadija vertingesnė? Kol kas tik socialiniu. Davis prieš davis byloje Tenessee Aukščiausiasis Teismas nusprendė, kad užšaldyti embrionai nėra nei asmenys, nei nuosavybė,

[111] Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S). V., 2006. P. 148.

[112] European Court of Human Rights. Case of Vo v. France (Application no. 53924/00), July 2004.

[113] Juškevičius J., Širinskienė A. Tyrimų su žmogaus embrionų kamieninėmis ląstelėmis teisinio reguliavimo aspektai // Sveikatos mokslai, 2006. Nr. 1-2. P. 158. Plačiau: The European Group On Ethics in Science and New Technologies to the European Commission. Ethical aspects of research involving the use of human embryo in the context of the 5'th framework Programm. No. 12, 23 November 1998. P. 5.

“bet užima laikiną kategoriją, kuri įpareigoja juos ypatingai gerbti dėl žmogiškojo gyvenimo potencijos.”[114] Embrionas - tai žmogaus biologinė būtis kaip prielaida tapti asmeniu, socialiai vertingu individu. Minėta teismo pozicija kritikuotina embriologijos mokslo požiūriu, nes vaikas irgi yra gyvenimo potencija, nes yra nesusiformavęs kaip žmogus. O grįžtant prie žmogaus orumo paskelbimo teisės objektu sociokultūrinio konteksto, norisi iškelti klausimą, kad tai, jog žmogaus orumo idėjos autoriai negalėjo numatyti mokslinės pažangos keliamų pavojų, ir diskriminacija raidos požiūriu nėra uždrausta, kyla klausimas ar ji nekelia pavojaus žmogaus saugumui, tam tikslui, kuriam ir yra priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija? Dar daugiau, ar galima teigti, jog diskriminacija raidos požiūriu yra mažesnė blogybė už diskriminaciją rasės, lyties požiūriu? Bandymas subalansuoti bendrą žmogaus kaip rūšies vertingumą su atskiromis asmeninėmis vertybėmis (sveikata, privatumu, pavyzdžiui, kalbant apie eutanaziją, abortus, klonavimą), taip pat moksline pažanga, yra netoliaregiškas žingsnis, o einamųjų problemų sprendimas. Taigi žmogaus kaip asmenybės orumas teisės praktikoje visgi keliamas aukščiau už žmogaus kaip būtybės, kaip rūšies orumą. Ar galima teigti, jog teisė demokratinėje valstybėje atlieka savo tikslą – vienodai saugo visų žmonių interesus, jei susiformavęs ir gyvenantis degraduojantį gyvenimą žmogus laikomas vertingesnis už galbūt potencialų genijų embriono stadijoje?

Nepaisant tokio orumo sąvokos daugiaprasmiškumo ir plataus reikšmių spektro, teisinė orumo apsauga gali būti suvokiama ir konceptualizuojama. Kadangi teisės uždavinys saugoti visus galimus žmogaus būties būdus, ji turėtų apimti visus žmogaus kaip būtybės aspektus: fizinį ir dvasinį integralumą kaip pagrindą realizuoti save socialinėje plotmėje, taipogi individo kaip visuomeninių santykių dalyvio susikurtą vertingumą. R. Dworkin, aptardamas liberalios lygybės koncepciją, pastebi, kad yra dvi skirtingos teisės, kurias gali apimti ta pati abstrakti teisė. Pirmoji - tai teisė į vienodą traktavimą, t. y. į vienodą gėrybių ir galimybių dalį, kuri tenka ar yra duota kiekvienam. Antroji - tai teisė būti traktuojamam kaip lygiam, teisė ne į kokios

[114] Defining a new ethical standard for human in vitro embryos in the context of stem cell research // <http://law.duke.edu/journals/dltr/articles/2002dltr0026.html> [žiūrėta 2008 06 06].

gėrybės ar galimybės paskirstymą, o į vienodą rūpestį ir pagarbą priimant politinį sprendimą dėl to, kaip šios gėrybės ir galimybės turi būti skirstomos.[115] Taigi teisė į žmogaus orumą - tai teisė į vienodą visų žmogiškų būtybių (pavyzdžiui, nediskriminuojant raidos aspektu) vertingumo traktavimą, kai kiekviena žmogiška būtybė turi galimybę tapti asmeniu. Į visuomenę įžengia žmogus kaip asmuo, todėl teisė į asmenybės orumą – tai galimybė veikti kaip lygiateisiam subjektui, tapti socialiai vertingu ir įgyti teisę į atitinkamą visuomenės vertinimą. Nepaneigiama, jog žmogaus orumo apsauga, visų pirma, yra sociumo moralinio lygmens sprendimas, kuriam įtaką daro filosofinė kultūrinė aplinka ir tradicijos. Žmogaus teisės kyla iš bendruomeninių vertybių. Todėl jos gali vystytis ant konkrečios bendruomenės vertybių pagrindo. J. Donnelly teigia, jog kultūra tampa "moraliniu žmogaus teisių ir taisyklių pagrįstumo šaltiniu".[116] Žmogaus orumo koncepcija konstitucinėje ir tarptautinėje teisėje yra pakankamai nauja, todėl definicijos teisines šaknis sunku surasti. Ilgą laiką nebuvo randama sąsajų tarp žmogaus teisių ir orumo. Vakarų teisės tradiciją formavo krikščionių-judėjų teologinė mintis bei tam tikros moralinės ir politinės filosofijos koncepcijos. Terminas “Vakarų teisės tradicija” nėra geografinis terminas. Pasak H. Bermano, “Vakarų negalima surasti vadovaujantis kompasu [...] “Vakarai” yra veikiau kultūrinis terminas.”[117] Taigi, pagal H. J. Bermaną, Vakarų Europos gyventojai įkvėpimo ieškojo graikų, romėnų ir hebrajų tekstuose. Galima sakyti, kad sprendžiant iškilusias su žmogaus orumu problemas, kuriant visiems priimtiną žmogaus orumo koncepciją svarbu kad ši idėja būtų „atrandama iš naujo“, sugrįžtant prie jos idėjinių ištakų.

[115] Dworkin R. Rimtas požiūris į teises. V., 2004. P. 382.
[116] Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice. Ithaca, 1989. P. 109.
[117] Berman H.J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. V., 1999. P. 17.

2. Žmogaus orumo teisinės apsaugos idėjinis pagrindas

Žmogaus proto veikla – tai nuolatinė naujų idėjų generacija. Todėl teisei nuolat kyla dilemos, viena jų šiandien – kuriuo požiūriu vadovautis: instrumentiniu, t.y., leisti technologizuoti žmogų, ar stiprinti teleologinį, atsigręžiant į pamatines Vakarų teisės tradiciją formavusias vertybes, o gal įmanomas šių požiūrių koegzistavimas? Kad teisė veiktų, jos turi būti laikomasi, todėl neabejotinai svarbus vaidmuo tenka tradicijoms ir dorybėms. Kitaip tariant, vienu metu egzistuoja proto teisės, įstatymų procedūrinės teisės ir dorybių bei tradicijų teisės normos. Šios trys norminės disciplinos gali būti viena nuo kitos atskirtos, sutapti, nesutapti, papildyti viena kitą arba palaikyti įtampą tarpusavyje.[118] Žmonės siekia saugaus, patikimo gyvenimo, todėl, anot S. Arlausko, atranda savo elgesio modelius tradicijoje, asmeninį psichologinį identitetą asmeninio gyvenimo istorijoje, o savo dvasinę vertę socialinėje praktikoje.[119] Bet kuri asmeninė moralinė nuostata netampa tradicija, o tik ta, kuri „išbandyta“ istorijos. Pagarba gyvybei ir orumui yra dorovinė demokratinės valstybės nuostata, todėl įtvirtinta jos teisės. Dorybės lemia žmonėms veiklos modelių racionalaus pasirinkimo galimybes, todėl būtent jas galime laikyti ypatingu teisės (teisinės tvarkos) legitimumo veiksniu.[120] Teisė gali drausti, taikyti griežtas sankcijas, bet to nepakanka, jei priešinimasis nustatytai tvarkai yra stiprus. Pozityviajai teisei išsklaidyti dėl vertybių, taigi ir žmogaus orumo, kylančius prieštaravimus, apibrėžti kas leistina ir kas ne saugomo objekto atžvilgiu, tikėtina, padėtų atsižvelgimas į filosofinius antropologinius principus, kurių šviesoje žmogaus orumas, gyvybė, mirtis, individo ir visuomenės santykis, individo ir gamtos santykis įgyja savo tikrąją prasmę. Vakarų teisės tradiciją formavo antikos, krikščionybės idėjos apie prigimtines žmogaus teises. Jos nepateikia žmogaus teisių teorijos šiuolaikine prasme, tačiau idėjinė argumentacija reikšminga, nes klausimą apie žmogaus vertingumo turinį neįmanoma

[118] Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Vilnius, 2004. P. 95-96.
[119] Arlauskas S. Ten pat. P. 90.
[120] Arlauskas S. Ten pat. P. 77.

išspręsti tik pripažįstant visiems vienodą vertingumą, nenurodant jo turinio. Kritinė idėjų apie žmogaus orumo kilmę analizė gali pagrįsti teisės į orumą legitimumą.

Teisės aktų nuostatų dėl žmogaus teisių apsaugos analizė, moksliniu požiūriu nebūtų vertinga, jeigu neįvardytume vertybinio lygmens, kuriuo remiantis ir kurį įkūnijant šie teisės aktai buvo priimti. Pagal pirmojo dokumento, įtvirtinusio teisę į žmogaus orumą, tai yra Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos,[121] „juodraščius“, galima išskirti tris atitinkamas žmogaus orumo koncepcijas, kurios ryškios ir šiandienos teisės moksle:[122]

- pirmoji remiasi krikščioniška tradicija, išdėstyta JAV katalikų vyskupų pagal Šv. Tomo Akviniečio raštų idėjas. Jos kontekste žmogaus orumo, kaip priežasties jausti vertesniam, išskirtiniam tarp kitų būtybių, pagrindas – žmogaus sukūrimas pagal Dievo paveikslą;

- antroji koncepcija remiasi Senojo Testamento judėjiška tradicija. Amerikos žydų komitetas 1944 m. priėmė dokumentą pavadinimu „Žmogaus teisių deklaracija“, kuriame teigiama, jog visa tai, ką mes puoselėjame, turi remtis žmogaus orumu, ką pripažinti turi naujasis pasaulis, besiorientuojantis į demokratines vertybes, ir tai yra civilizacijos ir kultūros kertinis akmuo;

- trečioji - prigimtinės teisės koncepcija, remiasi stoikų filosofų teiginiu, jog gamta visus žmones apdovanojo protu, ir tuo visi esame lygūs.

Šios Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos pirminių variantų idėjos įtikino 1945 m. San Francisko konferencijos dalyvius paskelbti kiekvieną žmogų teisės subjektu. Orumo, kaip absoliutaus ir esminio žmogaus bruožo, įtraukimas į naujas modernias demokratinių valstybių konstitucijas, buvo įtakotas ir I. Kanto idėjų. Todėl iki šiol mokslinėje literatūroje diskutuojamas ryšys tarp žmogaus teisių ir orumo reikalauja praplėsti minėtas koncepcijas.

[121] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr.I-1136.
[122] Dicke K. The founding function of human dignity in the Universal declaration of human rights // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 113.

Šis tyrimas labiau orientuotas į tradicijos minėtas idėjines ištakas, o ne į vėlesnę mintį, ką lėmė pati darbo problematika. Atsiribojimas nuo kitų mąstytojų nereiškia, kad jie nereikšmingi orumo idėjos raidai, bet nagrinėjami tų mąstytojų darbai, kurių labiausiai įtakojo kiekvieno šios vertybės teisinę apsaugą, o jų argumentacija mažiausiai tolino nuo teisinio idėjos elemento.

2. 1. Teologinė žmogaus orumo samprata

Išsireiškimas "įgimtas žmogaus orumas" teologinėje sampratoje apibrėžia ontologinį žmogaus statusą, susijusį su žmogaus ir Dievo giminyste. Senajame Testamente hebrajų kalba vartojamas terminas Dievui charakterizuoti - *kavod*, kurio centrinė reikšmė yra susijusi su daiktavardžiu *orumas*. Kaip sinonimai *kavod* reikšmei nurodomi - gerovė, šlovė, didybė, didingumas.[123] Kaip veiksmažodis *kavod* hebrajų kalboje vartojamas su reikšme *gerbk*, kalbant apie pagarbą tėvams, sakralinėms šventėms ar šventiems daiktams, taip pat su reikšme *šlovink* kaip sinonimas sąvokai *glory*, kalbant apie Dievą. Taigi *kavod* prasmė yra orumas kaip ypatingas statusas ir pagarba kaip ypatingas santykis.

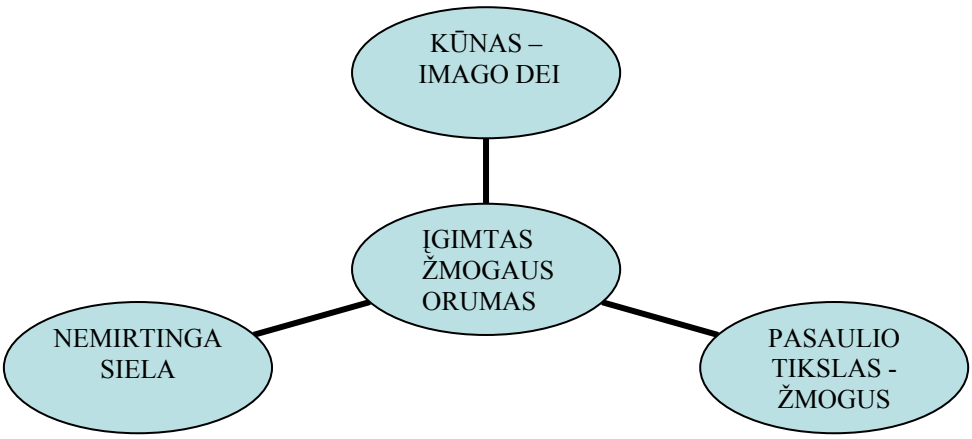
Ir judaizmo, ir krikščionybės požiūriu, žmogus yra orus dėl dieviškos kilmės – žmogaus sukūrimo pagal Dievo atvaizdą (imago dei). Tačiau šių religijų *imago dei* koncepcija turi skirtingų niuansų. Rabiniškoje literatūroje Dievo atvaizdas siejamas labiau su žmogaus intelektu, o krikščionių teologai, tikėtina dėl Kristaus reinkarnacijos, jį sieja ir su kūno panašumu, aiškindami imago dei kaip Dievo reprezentaciją žmogaus kūne. Intelektinis žmogaus pranašumas, racionalumas kitų būtybių atžvilgiu pagrindžiamas nemirtinga siela. Dėl imago dei žmogus jaučia savo vertingumą - išdidumo, nuolankumo ir pagarbos jausmą.

[123] Safrai. Ch. Human dignity in a rabbinical perspective // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.

Dieve, tu esi mano skydas, mano garbė

ir tu vienintelis pakeli mano galvą.[124]

Kita žmogaus savigarbos jausmo priežastis – pasaulio sukūrimas dėl vienintelio tikslo – žmogaus: „tu padėjai viską jam po kojų...“ [125] Visa kūrinija nukreipta žmogaus link, viskas priverčiama jam paklusti: „pripildykite žemę ir valdykite ją. Viešpataukite [...] visiems žemėje judantiems gyvūnams.“[126] Ši idėja svarbi žmogaus savirealizacijai. Jos prasmė – būti ne priemone, bet tikslu savyje. Ne žmogus vienas kitam yra savirealizacijos objektas, o likęs gamtos pasaulis: gyvūnai, augalai yra priemonės, kurių vertingumas atsiskleidžia per asmenį. Judėjų – krikščionių teologijoje žmogus nėra priemonė net Dievui, o tikslas, nukreiptas į Jį. Žmogui būdinga autonomija, kaip sąlyga per savirealizaciją siekti išganymo.

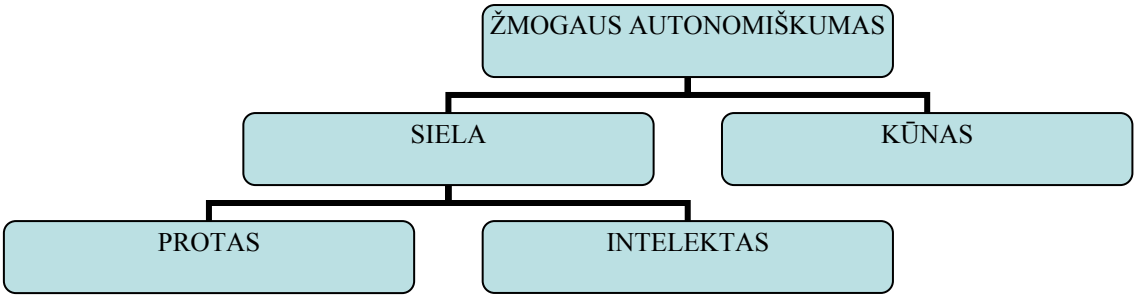
Idėja išplėtota Šv. Tomo Akviniečio koncepcijoje, pagal kurią pasaulis sudaro hierarchiją nuo Dievo jos viršūnėje iki žemiausios būties. Žmogus užima išskirtinę vietą tarp kitų būtybių, nes turi ne tik kūnišką prigimtį, bet ir protingą sielą, kuria jis panašus į Dievą.[127] Visiems Dievo kūriniams būdingi tam tikri prigimtiniai polinkiai – tai elgesio būdai, instinktai, natūralūs poreikiai. Žmogus kaip būtybė, anot

[124] Psalmė 3:5 // Naujasis Testamentas ir Psalmai. V., 1996. P. 350.
[125] Psalmė 8: 5-7 // Naujasis Testamentas ir Psalmai. V., 1996. P. 354.
[126] Pradžios knyga, 1, 28. // Šventasis raštas. Vilnius., 1999. P. 9.
[127] Tatarkiewicz W. Filosofijos istorija. T. 1: Senovės ir viduramžių filosofija. V., 2001. P. 319 – 320.

Šv. Tomo, ypatingas tuo, kad be prigimtinių polinkių turi protą kaip dvasinį gebėjimą ir yra ne tik pavaldus lex aeterna, bet ir pats dalyvauja dieviškame plane, proto pagalba kurdamas sau įstatymą – lex naturalis, t.y., prigimtinis įstatymas suteikia jam galimybę naudoti savarankišką protą normų kūrimui.[128] Tai pasireiškia polinkiu siekti gėrio ir vengti blogio, gyventi visuomenėje, saugoti gyvybę, siekti tiesos, ugdyti protingumą ir panašiai.[129] Protas – tai dvasinis gebėjimas, kuris iš esmės skiriasi nuo juslumo, teikia žmogui vertingumą. Šv. Tomo Akviniečio supratimu, orumas negali būti atskirtas nuo santykių su Dievu. Tai reiškia, kad žmogaus racionali siela ne tik skiria jį nuo kitų gyvų būtybių, bet ir įpareigoja jį imituoti Dievą meile ir žiniomis: "gratiam supponit naturam et perfecit eam"[130] (malonė suponuoja prigimtį ir ją išbaigia" (t.y ištobulina)). Šv. Tomas iškelia sprendžiantį, pažinų ir veikiantį protą kaip būdingą kiekvienam žmogui orumo indikatorių, kuriame išryškėja atskiros asmenybės sugebėjimas atskirti ir įvertinti gėrį ir blogį, ir intelektą kaip dvasinio pažinimo galią, kuri skirtingose sielose nevienoda. Dievas yra kelias ir tikslas, bet iš kitos pusės, akcentuojamas ir atskiras žmogus kaip kurianti būtybė. Be to, Šv. Tomas netiesiogiai išskyrė asmens orumą, socialinius visuomenės sluoksnius sulygindamas su angelų rangais danguje.[131] Jis apibūdino visuomenės santykius kaip keitimąsi paslaugomis siekiant gero gyvenimo, prie kurio prisideda daug profesijų – valstietis ir amatininkas teikdami materialines gėrybes, dvasininkas – malda ir religinėmis apeigomis, ir kiekvienas luomas atlikdamas savo darbą.[132] Iš ryšio su kitais žmonėmis kyla savisaugos poreikis, kuris įpareigoja pripažinti kitų savisaugą, gyvenimą, laimę kaip teisę, kurią jie turi kaip asmenys.[133] Šv. Tomo filosofijoje žmogus, kaip protinga ir atsakinga būtybė, geba laisvai apsispręsti gėriui. Čia slypi jo koncepcijos reikšmė – bipoliarinė žmogaus orumo perspektyva. Žemiškas žmogus nėra baigtinis, būtent

[128] Šv. Tomas Akvinietis. Apie įstatymus. Teologijos suma I-II, 90-97 klausimai. Vilnius, 2005. P.51.
[129] Vyšniauskas G. Įvadas. Tomas Akvinietis. Teologijos suma. Pirmoji antrosios dalies dalis, 94-95 klausimai apie įstatymus // Logos, Nr. 36. 2004. P. 192.
[130] Thomas von Aquino, Summe der Theologie. Stuttgart, 1985. S. 497.
[131] Stančienė D. M. Tomo Akviniečio moralinio įstatymo koncepcija // <http://www.litlogos.lt/eidos/research/s_akvin.html> [žiūrėta 2007 12 05].
[132] Sabine G. H. Thorson Th. L. Politinių teorijų istorija. V., 1995. P. 275.
[133] Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. V., 2005. P. 36.

siela užbaigia jo kaip asmens kūrimą, tai yra kiekvienas turi prigimtines savybes, būtinas savirealizacijai.

Dievas pripažįstamas visos būties šaltiniu, o iš kitos pusės, atskiras asmuo, kaip konkreti išskirtinė būtybė, pabrėžiamas kaip save išreiškiantis ir realizuojantis subjektas.[134] Šio proceso reguliatoriaus vaidmenį atlieka krikščioniškos moralės normos, o pozityvioji teisė yra kaip pagalbinė priemonė padedantis pasirinkti žmonėms etiškai nepriekaištingą elgesio būdą. Atkreiptinas dėmesys, kad iš religijos kylanti ir todėl visus daugiau ar mažiau vienijanti normų visuma, gali padėti susitarti dėl vertybių skalės ir moderniame teisiniame diskurse. Šv. Tomo idėją, jog orumas įmanomas tik abipusiame santykyje, tai yra būnant ryšyje su kitais, vysto popiežių enciklikos.[135] Po Antrojo Vatikano susirinkimo jos yra apibrėžiamos kaip personalistinės, iškeliančios žmogaus orumą kaip aukščiausią premisą. Jose pabrėžiama, kad žmogus pagal savo prigimtį yra ne tik homo individualis, bet ir homo socialis, todėl turi puoselėti ir kitų žmonių gėrį, gyvenant su kitais siekti abipusio sutarimo. Tai reiškia, kad „kiekvienas turi prisidėti prie bendros socialinės aplinkos kūrimo, kurioje vis labiau ginamos žmonių teisės ir lygiai taip pat vykdomos pareigos.“[136] Dieviška žmogaus prigimtis nulemia ne tik Dievo rūpinimąsi pagal savo atvaizdą

[134] Korff W. Wie kann der Mensh glücken? Perspektiven der Ethik. München – Zürich, 1985. S. 40-42.
[135] pvz. Jono Pauliaus II- ojo Laborem exercens. Roma: 1981. Johannes XXIII Pacem in terris. Nr. 31; Rom, 1963. S. 289.
[136] Ten pat. S. 289.

sukurtuoju, bet ir to paties lūkestį iš paties žmogaus, kviesdamas rūpintis savo artimu.[137]

Taigi pagal teologinę koncepciją žmogui suteikiamas ne tik dieviškas atvaizdas, bet ir atsakomybė kitų gyvių, tarp jų ir žmonių, atžvilgiu. Biblijinę žmogaus teisių kilmę ir žmogaus, panašaus į Dievą, sampratos įtaką vakarietiškai žmogaus teisių koncepcijai tyrinėdamas L.Baublys, esminiais žmogaus teisių požymiais įvardija neliečiamumą, orumą ir buvimą apsaugotu nuo bet kokios prievartos.[138] Teologinė koncepcija neduoda suprasti, jog orumas yra tik tai, kas įgimta žmoguje. Žmogaus sukūrimas pagal Dievo atvaizdą – tai įpareigojimas pozityviajai teisei užtikrinti žmogaus kūno neliečiamybę, bei suteikti galimybę kurti save kaip socialinę asmenybę. Tai reiškia, jog automatiškai orumas žmogui nepriklauso, tik visuomenė turi traktuoti žmogų kaip vertybę, sudaryti sąlygas savirealizacijai santykyje su kitais jos nariais. Dieviškas atvaizdas, nemirtinga siela – tai universalūs žmonių bruožai, visų vienodo vertingumo pagrindas, bet žmonės dėl skirtingų intelekto kaip sielos savybės galimybių, taip pat dėl sugebėjimo ir noro valdyti biologinius juslinius instinktus, kaip asmenys yra moraliai skirtingi, ir tai atsispindi visoje Biblijos išganymo koncepcijoje. Yra daug religinės filosofijos atmainų, bet visoms joms būdingas žmogaus kaip kūrinio ir kaip socialinės asmenybės vertinimas. Teologinė teisės samprata nurodo statiškąjį, kiekvienam žmogui būdingą, orumą apibūdinančius aspektus – žmogaus dieviškąjį paveikslą (imago dei), nemirtingą jo sielą bei jos savybes - protą ir intelektą, ir tai įvardijama kaip forma, užpildytina tam tikru turiniu individualiame gyvenime, lemiančiu jo asmeninį vertinimą po mirties, pelnant „amžinąjį gyvenimą“. Galima sakyti, jog tuo pripažįstamas ir dinaminės prigimties žmogaus orumas, bet jo turinio pagrindą sudaro pareigos ne visuomenei, bet Dievybei, kuri yra ir susikurto orumo vertintoja.

[137] Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. V., 2005. P. 221.
[138] Baublys L. Ten pat. P. 213.

2. 2. Žmogaus vertingumo įžvalgos pasaulietinės prigimtinės teisės koncepcijoje

Antika

Originalus lotynų terminas *dignitas hominis* žymi vertingumą, išorinį žmogaus socialinio vaidmens aspektą, kuris įkūnija charizmą bei sukelia pagarbą.[139] Mokslininkai sutinka, jog 1-2a. pr. Kr. graikų aristokratas *Panaetius iš Rodos* pirmasis panaudojo išsireiškimą *žmogaus orumas*[140]. Kadangi jo tekstai neišliko, pirmuoju šio termino rašytiniu šaltiniu yra *Cicerono* veikalai, kur Panaetius dažnai cituojamas.[141] Romoje orumas laikytas kaip individo iškilaus statuso visuomenėje išraiška ir kaip valstybės piliečių vaizdinio apie imperinę jėgą atspindys. Ciceronas naudojo terminą „orumas“ ne šia tradicine prasme, bet aprašydamas žmogaus išskirtinę poziciją pasaulyje dėl jo ypatingos prigimties, iš kurios kildino žmogaus orumą.[142] Pagrindiniu skirtumu nuo gyvulio Ciceronas nurodė protą, suteikiantį kiekvienam žmogui pranašumą prieš visas gyvas būtybes ir pasireiškiantį sugebėjimu valdyti gamtos pasaulį. Žmogaus protas, kaip racionalios būtybės kokybinė savybė, buvo pripažinta ir kitų antikos mąstytojų, bet Ciceronas pirmas išreiškė šią idėją orumo koncepcijos reikšme. Jis nurodo, kad žmonės yra lygūs, būdami visi apdovanoti protu, o esminiai skirtumai yra išreiškiami ne kuo kitu, kaip jų gyvenimo sąmoningumo lygiu.[143] Protas lemia žmogaus sugebėjimą veikti pagal moralinį apsisprendimą, kas formuoja asmenybę, ir kuo žmogus sąmoningesnis, tai yra išmintingesnis, tuo jis vertingesnis.[144] Žmogaus protą ir visuomenišką prigimtį Ciceronas laikė ir prigimtinio įstatymo šaltiniu, o veikale „De officiis“ (Apie pareigas) teigė, jog žmogaus prigimtinės savybės įpareigoja dvasinei ir socialinei saviraiškai:

---

[139] The Oxford Encyclopedic English Dictionary. NY, 1996.
[140] Cancik H. ‚Dignity of Man‘ and ‚Persona‘ in Stoic anthropology: some remarks on Cicero, De Officiis I 105-107 // The concept of human dignity in human rights discource. Hagu e, 2002. P. 19.
[141] Cancik H. Ten pat. P. 19.
[142] Cancik H. Ten pat. P. 21.
[143] Цицерон. О законах. *Диалоги*. Москва, 1966. P. 98.
[144] Асмус В.Ф. *Античная философия*. Москва, 1999, P. 358.

„Atque etiam, si considerare volemus, quae sit in natura ecellentia et dignitas, intellegemus, guam sit turpe diffluere luxuria et delicate ac molliter vivere, guamque honestum parce, continenter, severe, sobrie.“ [145]

(Jeigu mes prisiminsime savo prigimties didingumą ir orumą, suvoksime kaip neteisinga skęsti prabangoje, atsiduoti geidulingumui ir kaip naudinga gyventi nuosaikiai, skaisčiai, paprastai, oriai).

Nors Ciceronas nurodė protą, vienodą psichologinę sandarą kaip visiems žmonėms būdingą orumo pagrindą, tačiau nelaikė orumo teisinės apsaugos objektu, juo labiau, lygių teisių pagrindu. “Romėnų teisinėje sąmonėje vyravo įsitikinimas, jog kiekvienas pilietis pakyla socialiniais laiptais ir pelno teisių tiek, kiek yra vertas.”[146] Svarbiu vertės kriterijumi laikytas žmogaus dvasinis tobulėjimas, siejamas su tarnavimu valstybei: kuo daugiau žmogus prisidėdavo prie valstybės gerovės, tuo jis buvo laikomas vertingesniu.[147] Anot Cicerono, visi žmonės turi skirtingas pilietines pareigas, nes turi skirtingus sugebėjimus, nėra lygūs išsimokslinimu, morale ir pan.[148] Veikale „De Republica“ (Apie valstybę) jis panaudojo šią orumo koncepciją demokratijos kritikai, teigdamas, jog lygybė savaime yra neteisinga, nes negerbia skirtingų sluoksnių („aequabilitas est iniqua, cum habet nullos gradus dignitas“).[149] Iš čia kyla keli moraliniai reikalavimai: 1. privaloma vykdyti savo socialinio sluoksnio pareigas; 2. išlaikyti orumą proto pagalba kontroliuojant emocijas ir troškimus. Taigi Cicerono žmogaus orumo koncepcija turėjo dvi reikšmes: dinaminio pobūdžio socialinės prigimties vertingumas/orumas buvo susijęs rangu, o statiško pobūdžio ontologinės prigimties vertingumas/orumas - su skirtingumu tarp žmogaus ir kitų gamtinių būtybių. Iš vienos pusės, sąvoka pabrėžė konkrečią, matomą asmens kokybę – socialinį sluoksnį, o iš kitos - kokybinį aspektą – protą, kaip universalią žmogišką vertybę.

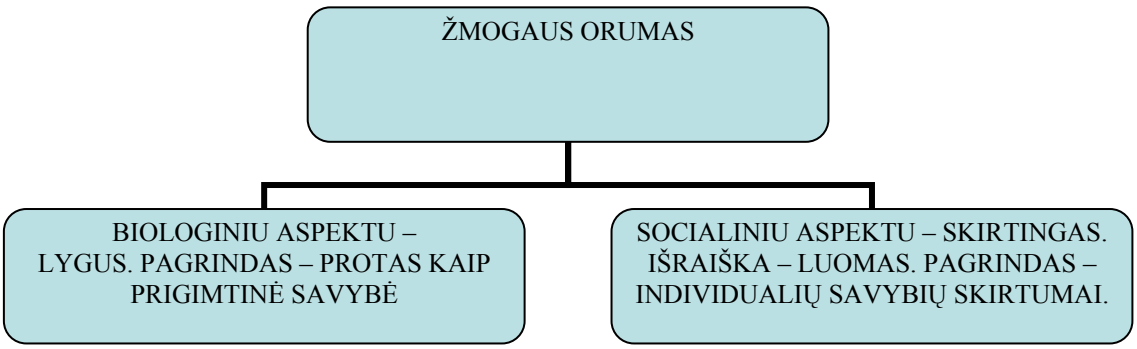
[145] Pgl. Cancik H. ‚Dignity of Man‘ and ‚Persona‘ in Stoic anthropology: some remarks on Cicero, De Officiis I 105-107 // The concept of human dignity in human rights discource. P. 20-21.
[146] Arlauskas S. Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema. Politologija. 1999/1. P. 95.
[147] Arlauskas S. Ten pat. P. 95.
[148] Sabine G. H. Thorson Th. L. Politinių teorijų istorija. V., 1995. P. 196.
[149] Pgl. Eckert J. Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 43.

Cicerono žmogaus orumo terminologija būdinga visai *stoikų* filosofijai. Jai būdingas universalizmas skelbia pasaulį esant viena bendra valstybe kiekvienam. Žmonės laikomi šventais, nes jie dalijasi dievišku viso pasaulio protu. Jis yra išskirtinis kiekvieno žmogaus kokybinis bruožas, kontroliuojantis paskatas ir slopinantis iracionalius tikslus, išskiriantis homo sapiens iš kitų gyvūnų, nes pastarieji turi tik jausmus, jusles, ribotą atmintį ir įžvalgumą. Žmonės, siekdami savirealizacijos, geba valdyti gamtos pasaulį kaip ir savo jausmus bei emocijas, ką įrodo inžineriniai išradimai ir moksliniai pasiekimai.[150] Iš žmogaus kaip racionalios dvasinės būtybės esmės (o ne iš žmogaus kaip kūniškos būtybės) ir viso pasaulio protingos sąrangos stoikai kildino prigimtinę teisę (ius naturalis), kuri viešpatauja gamtoje, žmoguje, visuomenėje, valstybėje, yra nepanaikinama ir nepakeičiama, ir visi žmonės pagal ją yra lygūs. Senekos teigimu, "teisių lygybė glūdi ne tame, kad visi jomis naudojasi, bet tame, kad jos suteiktos visiems [...] visi žmonės, kaip apdovanoti protu, gebėjimu mąstyti, taigi ir siekti prigimtį bei pasaulinį įstatymą atitinkančio išmintingo – dorovingo gyvenimo, yra lygūs."[151] Jokie išoriniai apribojimai – kilmė, socialinė padėtis, lytis ir panašūs kriterijai negali apriboti vidinės laisvės. Prigimtinė teisė nurodo, kad žmogus turi padėti kitam žmogui vien todėl, kad jis yra žmogus, ir skirtingai nuo pozityviosios teisės nepripažįsta jokių kitų, išskyrus dorovinius, žmonių skirtumų.[152] Taigi priešingai nei Ciceronas, stoikai skelbė, kad žmogus be pilietinių pareigų, turi moralines pareigas visuomenei, nes yra dviejų valstybių – pilietinės valstybės ir didžiosios protingų būtybių valstybės – narys. Pastarajai priklauso būtent dėl savo žmogiškumo.[153] Pavyzdžiui, Seneka (4 m. pr. Kr. – 65 m.) tarnavimo visuomenei galimybę, neužimant valstybinių pareigų, aiškino taip: „kiekvienas savo dvasią sukuria pats, o tarnybą skiria atsitiktinumas."[154] Net vergystė jo mokyme įgauna kitokią formą – „parodyk tokį, kuris nevergauja. Vienas vergauja geiduliams, kitas – godumui, trečias – garbės troškimui, o apskritai visi yra vilties ir baimės

[150] Pgl. Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika. V., 1977.
[151] Seneka. Laiškai Lucilijui. V., 1986. P. 381.
[152] Философская энциклопедия. Т. 4. Москва, 1975. P. 137.
[153] Sabine G. H. Thorson Th. L. Politinių teorijų istorija. V., 1995. P. 207.
[154] Seneka. Ten pat. P. 114.

vergai.“[155] Protu besivadovaujantis žmogus siekia ne tik išsaugoti, bet ir išlavinti savyje tai, ką jame yra užprogramavusi prigimtis - gyventi dorai, reiškia santarvėje su prigimtimi, kas laiduoja ramią gyvenimo tėkmę – laimę.“[156] Pažymėtina, jog stoikų filosofijai būdingas ambivalentiškumas (dvilypumas, prieštaringumas). Iš vienos pusės, kalbama apie visų žmonių dalyvavimą pasaulio prote, apie brolišką dalyvavimą prote be išimčių, nes anot Senekos – “žmogus žmogui - šventas daiktas” (homo res sacra homini), iš kitos pusės, teigiama, jog skirtingų žmonių prigimtyje atsispindi ir skirtingos individualios biologinės savybės kaip socialinio gyvenimo galimybių skirtumai. Žmogaus, kaip aukščiausios ir protingiausios gamtos būtybės, dorybė – tai praktinė išmintis arba sielos stiprybė, tačiau kvailumas – tai būsena, būdinga didžiajai žmonių masei.[157] Taip yra dėl afektų, sukeliančių proto sumaištį, kuriuos reikia išgyvendinti iš sielos. Todėl „pagrindinė stoikų etikos kategorija – beaistriškumas arba kitaip – afektų nebuvimas, nepajudinamas moralinis tiesumas ir pareiga, kaip sąžiningai ir būtinai vykdoma prievolė (officium).[158] Bet kokie troškimai – turto, garbės, jėgos, grožio, net sveikatos ir gyvybės, stoikams sukelia panieką, nes šie laikini dalykai laimei nebūtini. Kiekvienas žmogus dėka racionalaus proto suvokia savo moralinę paskirtį - susitapatinti su a priori esančiu pasaulio protu (logos), o laisvame moraliniame apsisprendime slypi poreikis ir galimybė tai pasiekti.[159] Asmeniui tobulėjant, suvokiant kiekvieno žmogaus kaip tokio vertę, taip pat pasaulinio proto nustatytą socialinę nelygybę, pastaroji virsta prielaida ir paskata siekti moralinio tobulumo kaip prigimtinės žmonių galimybės būti lygiais. Stoikams asmens vertingumas yra lemiamas ir gali būti didinamas tik jam individualiai dvasiškai tobulėjant. Taigi šioje koncepcijoje nurodomi statiškojo orumo požymis – protas, išskiriantis žmogų iš gamtos pasaulio, tačiau pripažįstamas ir dinaminis (tampantis) socialinės prigimties žmogaus orumas ir kaip vienas jo aspektų nurodomas asmenybės moralumas.

[155] Seneka. Laiškai Lucilijui. V., 1986. P. 114.
[156] Kazanskienė V. Epiktetas ir jo pamokymai // Epiktetas. Rinktinė. V., 1986. P. 17.
[157] Seneka L.A. Laiškai Liucilijui. V., 1999. P. 349.
[158] Филосовская энциклопедия. Т. 4. Москва, 1975. P. 137.
[159] Pgl. Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika. V., 1977.

Renesansas

Antikos idėjos įkvėpė ir Renesanso epochos mąstytojus, buvo jų kūrybos ir pasaulio suvokimo šaltinis. Tai, kad humanizmo ideologija atsirado Italijoje, kur klestėjo amatai ir prekyba, formavosi stiprus finansiškai ir politiškai miestiečių luomas, lėmė ir žmogaus, jo orumo naują suvokimą. Didžiausias dėmesys skiriamas ne Dievui, o žmogui, keliamas proto kultas, tikėjimas neišsememiamomis kūrybinėmis galiomis, skelbiama asmens laisvė. XIV a. Italijoje pasirodė eilė traktatų apie gamtą ir žmogaus prigimtį, kuriuose vartota Cicerono antropologinė terminija: pranašumas, didžiadvasiškumas, ir galiausiai, orumas. Garsus poetas humanistas *Francesco Petrarca* (1304 – 1374) savo kūrinyje „De remediis utriusque fortunae“[160] (Apie gerą ir blogą žmogaus likimą) orumo terminą vartoja savigarbos prasme, kurią lemia tokios žmogaus savybės, kaip nemirtinga siela, dieviškas atvaizdas, angelų globa, nuostabios įgimto proto savybės, atmintis, iškalbingumas, artistiniai sugebėjimai, kūno vertikalumas ir gražumas, žmogaus gebėjimai savo naudai panaudoti gyvūnų jėgą. Tačiau, anot F. Petrarkos, žmogaus sąmonėje vyksta mūšis, kurį kartais nugali ne optimistinis žavėjimasis savo kaip žmogaus vertingumu, o pesimizmas, kurį skatina likimo išbandymai, po kurių žmogus linksta į įvairias žemiškas nuodėmes. Žmogaus protas savaime nesuteikia laimės, jis gali tik padėti suvokti, kad žmogus turi sielą, kuri yra viltis, o tai turi padėti išlikti ramiam esant bet kokiems likimo išbandymams.[161] Petrarkos idėjos paveikė visą

[160] Pgl. Trinkaus Ch. In our image and likeness. Humanity & divinity in Italian humanist thought. Univ. of Notre Dame Press, 1995.
[161] Ten pat.

to meto literatūrą, tačiau praėjo beveik šimtmetis, kol pasirodė kitas kūrinys, skirtas žmogaus orumui.

Gianozzo Manetti (1396 – 1459), eruditas juristas iš Florencijos, 1452 m. parašė veikalą „De dignitate et Excellentia Hominis“[162] (Apie žmogaus orumą ir pranašumą). Veikalas sudarytas iš keturių knygų: pirma yra skirta išskirtinėms žmogaus kūno savybėms; antra - sielai, suteikiančiai žmogui protą, nemirtingumą, atmintį ir valią; trečioje rašoma apie žmogų, kaip nedalomą visumą, ir jo lemtį pasaulyje; ketvirta skirta žmogaus trūkumams. G. Manetti aprašė žmogų kaip išskirtinę būtybę, cituodamas Aristotelį, Bibliją, Ciceroną. Anot jo, Dievas sukūrė žmogų panašų į save, kad save mylėtų, būtų orus ir valdytų pasaulį:

Itague imnipotens Dominus ei in tanta ac tam sublimi dignitate constituto suapte natura indidit, ut se ipsum conservandi sui causa diligeret [...] ut rerum omnium dominaretur.[163]

(Todėl visagalis Viešpats suteikė jam, sukurtam su išskirtiniu ir didingu orumu savo prigimtyje, kad mylėtų save, galimybę valdyti save ir visą kūriniją).

G. Manetti koncepcija vadinama stoicizmo krikščionizacija arba stoikų ir Biblijos idėjų konvergencija.[164] Jis priėmė krikščioniškąjį požiūrį, pasak kurio, dievybės įsikūnijimas žmoguje yra jo orumo pagrindas, ir stoikų idėją, kad orumas pasireiškia išskirtinėmis kūno, proto galimybėmis, leidžiančiomis žmogui dominuoti kitų būtybių atžvilgiu. G. Manetti, kas apskritai būdinga humanizmui, identifikuoja žmogaus orumą jo kūrybinėse jėgose, liudijančiose apie techninius, artistinius ir intelektualinius pasiekimus, ir pabrėžė, kad žmonijos misija – kūrimas kultūros pasaulio, įvykdomas tik mąstant ir veikiant.

Visgi ryškiausias renesanso filosofas, rašęs apie žmogaus orumą - *Giovanni Pico della Mirandola* (1463 – 1494). 1487 m. Romoje Pico planavo viešą diskusiją dėl savo 900 tezių šia tema, bet popiežius

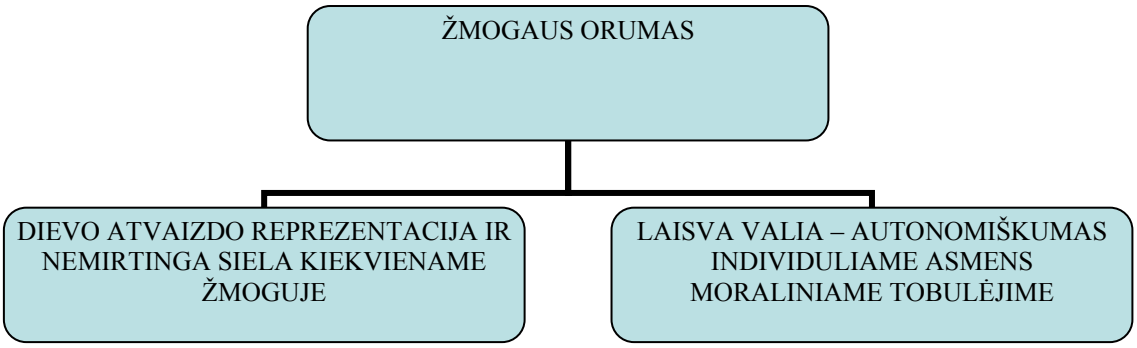
[162] Pgl. Trinkaus Ch. In our image and likeness. Humanity & divinity in Italian humanist thought. Univ. of Notre Dame Press, 1995.
[163] Pgl. Cancik H. ‚Dignity of Man‘ and ‚Persona‘ in Stoic anthropology: some remarks on Cicero, De Officiis I 105-107 // The concept of human dignity in human rights discource. P. 29.
[164] Cancik H. Ten pat. P. 29.

Inocentas VIII uždraudė šį renginį, nes laikė 13 tezių esant eretiškomis,[165] dėl ko Pico tapo inkvizicijos auka, o po jo mirties parašytos tezės buvo išleistos sūnėno Gian Francesco 1496 m. pavadinimu „Oratio de hominis dignitate“ (Kalba apie žmogaus orumą).[166] Ji pradedama klausimu: kodėl žmogus yra didelis stebuklas, kūrinys, kuriam pavydi kitos būtybės, apimant ir dangiškas?[167] Džovanis Piko dela Mirandola deklaruoja, kad yra nepatenkintas ankstesniais atsakymais apie žmogaus proto galias, dominavimą gyvūnų pasaulyje, apie jo tikslą būti žemiško ir amžino pasaulio jungtimi. Pico savo atsakymu papildė G. Manetti orumo sampratą, bet jo atsakymas konceptualesnis: Dievas norėjo sukurti būtybę, kuri galėtų suprasti visatos, sukurtos Viešpačio, grožį ir didingumą. Kadangi visi prototipai jau buvo suformuoti, Dievas, kaip visagalis, nusprendė sukurti žmogų be išankstinės lemties. Jis leido žmogų į pasaulį, kad šis pats pasirinktų savo egzistencijos formą: suformuoti save kaip dievišką būtybę, Dievo vaiką, arba išsigimti į gyvulišką, žemą padarą. Kas gali nesižavėti mūsų chamelioniškumu? (quis hunc nostrum chamaeleonta non adiretur?), klausia Pico.[168] Jo manymu, žmogus turi laisvą valią, kurios dėka atranda savo vietą pasaulyje, ir tuo yra panašus į Dievą. Jis turi dvasiškai tobulėti, o dorovinio tobulėjimo sąlyga – išsimokslinimas, kuris turi būti prieinamas kiekvienam žmogui. Taigi Džovanis Piko dela Mirandola konceptualizuoja socialinės prigimties orumą, skelbdamas žmogų esant pasaulio centru - mikrokosmosu, racionalia būtybe, turinčia surasti racionalų sprendimą formuojant savo žemiškąją būtį.

Renesansas iškėlė žmogaus saviraiškos laisvės idėją, paremtą protu ir dvasiniais žmogaus sugebėjimais, kurie leidžia būti savo žemiškos būties kūrėju dalyvaujant visuomeniniame gyvenime. Humanistai žmogaus orumo sampratoje vadovavosi žmogaus panašumu į Dievą kaip esminiu bruožu, išskiriančiu iš kitų būtybių, tačiau koncepcijai būdingas statiškojo orumo ir dinaminio vertingumo sąryšis, akcentuojamas žmogus

[165] Cancik H. ‚Dignity of Man‘ and ‚Persona‘ in Stoic anthropology: some remarks on Cicero, De Officiis I 105-107 // The concept of human dignity in human rights discource. P.30.
[166] Cancik H. Ten pat. P.30.
[167] Englard I. Human dignity: from antiquity to modern Israel‘s constitutional framework // Cardozo law Review. 200. v21. P. 1914.
[168] Cancik H. Ten pat. P.30.

- socialinio vertingumo, kurį lemia ontologinės savybės, moralės ir išsilavinimo lygis, kūrėjas.

Postrenesanso epocha

Orumo sąvokos transformacija link modernios prasmės buvo palaipsnis procesas. Speciali literatūra, skirta žmogaus vertingumui, atsirado ir Apšvietos epochoje, kuri laikoma pasaulietinio humanizmo tęsiniu su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Renesanso idėjos apie žmogų atgimė XVII – XVIII a., tik jau pasikeitusios, visapusiškesnės. Nuo žmogaus kaip ypatingo Dievo kūrinio, lemiančio jam išskirtinę poziciją pasaulyje, apibūdinimų pereinama prie domėjimosi asmens socialiniu vertingumu. Kitaip tariant, tai buvo laipsniškas procesas nuo žmogaus kaip kūrinio prie žmogaus kaip asmens analizės. To meto žmogaus kaip asmens orumo supratimą iliustruoja *Samuel von Pufendorf* (1632 – 1694). XVII a. Saksonijos humanisto, laikyto didžiausiu vokiečių to meto teisinio išprusimo autoritetu,[169] koncepcija, grįsta stoikų filosofija, ir išdėstyta veikale 1672 m. „De Iure“[170] (Apie teisę):

Reqiurebat humanae naturae dignitas, et praestantia, qua caeteras animantes eminet, ut certam ad normam ipsius actiones exigerentur [...]Maxima inde homini dignatio, quod animam obtinet immortalem, lumine intellectus,

[169] Hof im Ulrich. Švietimo epochos Europa. V., 1996. P. 153.
[170] Hof im Ulrich. Ten pat. P. 153.

facultate res diiudicandi et eligendi praeditam [...] Ob quam ille audit sanctius reliquis animal mentisque capacius altae et quod dominare in caetera posset.[171]

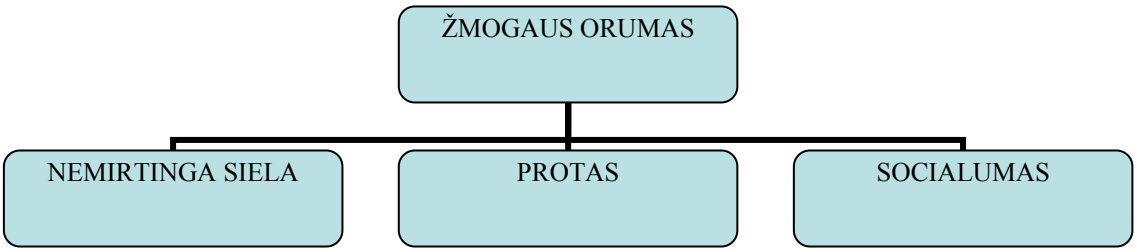
(Žmogaus prigimties orumas ir pranašumas, išskiriantis jį iš kitų gyvų būtybių, reikalauja, kad žmogaus veiksmai būtų vertinami pagal rašytines elgesio taisykles [...] Žmogaus orumo didingumas kyla iš jo nemirtingos sielos, kuriai būdinga suvokimo šviesa, gebėjimas nuspręsti ir pasirinkti [...] Dėl savo sielos žmogus laikomas šventesne būtybe nei kitos, gebantis mąstyti ir valdyti).

Samuel von Pufendorf - pirmasis autorius, kuris žmogaus orumo koncepcijai skyrė centrinę vietą prigimtinės teisės doktrinoje.[172] Pasak jo, kiekvienas žmogus orus, nes yra apšviestas „supratimo šviesos“. Šiuo požiūriu, visi žmonės lygūs[173]. Tačiau S. Pufendorf pabrėžė ir žmogaus socialumą, kuris, anot jo, yra visos žmogaus prigimties šerdis ir leidžia save pilnai realizuoti kaip individui, tačiau kartu ir atitinkamai įpareigoja prieš kitus visuomenės narius. Idėją, kad tik žmogiškieji santykiai gali suteikti žmogui tikrą orumą, XX a. išplėtojo J. Rawls, teigdamas, jog prigimtinė teisė galiotų ir tada, jei dievo net nebūtų. Žmogus dėl savo asmeninio gėrio priverstas būti socialiu, įpareigotas saugoti visuotinį gėrį ir palaikyti visas priemones puoselėti bendruomenei, kad būtų apsaugotas asmeninis gėris. Šis ryšys tarp atskiro asmens prigimties ir visuomeninio saugumo būtinybės lemia konsensusą tarp žmogiško individo ir visuomenės.[174]

Postrenesanso nuostatos žmogaus orumo atžvilgiu nepaneigia, jog nemirtinga siela, protas yra žmogaus statiškojo vertingumo pagrindas, bet teigia daugiau – jog žmogus iš prigimties yra doroviškai laisvas, jo prigimties esmė – socialumas, o teisės šaltinis - valstybė. Nauja koncepcijoje tai, jog siekiama parodyti sąsajas tarp ontologinio statiškojo ir socialinės prigimties dinaminio žmogaus vertingumo. Tradicinė ontologinė orumo prasmė, reiškianti pareigas Dievybei, čia

[171] Cancik H. ‚Dignity of Man‘ and ‚Persona‘ in Stoic anthropology: some remarks on Cicero, De Officiis I 105-107 // The concept of human dignity in human rights discource. P. 31.
[172] Cancik H. Ten pat. P. 30.
[173] Eckert J. Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 44.
[174] Plačiau: Rawls J. Politinis liberalizmas. Vilnius., 2002. IV skyrius.

transformuojama į tokią orumo prasmę, kuri pagrindžia žmogaus teises ir pareigas visuomenėje. Bet pats orumas, akivaizdu, dar nėra suvokiamas kaip vertybė, kuriai reikia teisinės apsaugos.

2. 3. I. Kanto žmogaus orumo koncepcija

Immanuel Kant (1724 – 1804) žmogaus orumo koncepcijai suteikė naują dimensiją. Jis apibrėžė orumą kaip vidinį žmogaus vertingumą, absoliučią neįkainojamą autonominio individo vertybę. Anot I. Kanto, viskas turi arba kainą, arba orumą. Tai, kas turi kainą, gali būti pakeista kažkuo kitu, kas jai ekvivalentiška, o kas yra aukščiau kainos ir nieko ekvivalentiško jam nėra, turi orumą. Moralė yra ta sąlyga, kuri leidžia žmogų traktuoti ne vien tik vertybiškai (kiek jis vertas), bet kaip tikslą patį savaime, be papildomų sąlygų, vien dėl to, kad jis kaip toks yra čia ir dabar.[175] Priešingai nei S. Pufendorfas, I. Kantas pabrėžė ne tik protą, bet ir autonomiškumą, kaip racionalios būtybės kokybinį aspektą. Galima sakyti, jog žmogaus išskirtinumas I. Kanto koncepcijoje yra grindžiamas: 1. tik žmogui būdingu sugebėjimu kritiškai ir racionaliai mąstyti; ir 2. autonomiškumu kaip kiekvieno individo sugebėjimu save determinuoti.

Pabrėždamas žmogaus pranašumą gamtos pasaulyje I. Kantas „Grynojo proto kritikoje“ teigia, kitos būtybės pažįsta daiktų pasaulį tik savo patyrimo ribose. Žmogus kaip protinga, turinti savimonę būtybė, yra išskirtinis tuo, jog jam būdingas dvasinis pažinimas, kaip juslinio pažinimo, būdingo gyvūnui, priešybė. Jis gali reflektuodamas pažinti save, kai tuo tarpu gyvūnas gyvena momentiniais išgyvenimais, bet

[175] Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. V., 1980. P. 70.

mąstyti apie praeitį, ateitį negali. Šis transcendentalumas teikia žmogui orumo[176].

Kitas žmogaus kaip racionalios būtybės orumo aspektas – autonomiškumas. Pats terminas "autonomija" (gr. autos – pats, nomos-dėsnis, įstatymas), išvertus iš senovinės graikų kalbos, reiškia "aš pats sau valdovas" arba "aš pats savo sprendimų autorius", arba "aš pats apsprendžiu savo veiksmus, savo valią, norus."[177] I. Kanto jis suprantamas kaip paties žmogaus ir kitų žmonių žmoniškumas, prilyginamas šventumui, kurio negalima pažeisti, nes pažeidus savo ar kito žmogaus žmoniškumą, pažeidžiamas visas žmoniškumas.[178] Todėl I.Kantas laiko autonomiškumą moralės sąlyga, nes tik laisvas žmogus gali rinktis savo elgesio modelį. Žmogaus elgesys gali būti motyvuotas malonumo – nemalonumo (juslinių) motyvų, arba praktinis protas gali būti būti sąlygotas grynojo proto motyvų, kurie yra gryni, tai yra nepriklausomi nuo juslinių. Jie nežada jokio atpildo, kaip naudos ar palaimos. Tai grynas įpareigojimas, kuriam būdingas kategorinio imperatyvo (aut. besąlygiškai įpareigojantis) pobūdis. Ši kategorinė motyvacija plaukia iš kiekvienos žmogiškos būtybės protingumo. I.Kantas nori pasakyti, kad egzistuoja visiems žmonėms, kaip protingoms būtybėms, a priori galiojantis dorovės dėsnis, jis pasireiškia kiekviename subjektyviame praktiniame prote kaip kategoriškai įpareigojantis ir tai yra bendražmogiška. Autonomijos reikalavimas yra glaudžiai susijęs su pasiruošimu priimti kito asmens įsitikinimus, pasirinkimus, toleruoti jo valią, kartu neprarandant savųjų. Tokiu būdu autonomijos reikalavimas referuoja į kiekvieno individo pripažinimą kaip asmenybę. Taigi asmuo, pagal I. Kantą, yra:

1. būtybė, turinti protą, dėl kurio geba vadovautis pareiga. Pastaroji, jo teigimu, "turi būti besąlygiškas elgesio būtinumas, taigi ji turi turėti galią visoms protingoms būtybėms (kurioms imperatyvas ir tegali būti taikomas) ir būti dėsnis kiekvieno žmogaus valiai."[179] Žmogus

[176] Kantas I. Grynojo proto kritika. V., 1982. P. 73.
[177] Tarptautinių žodžių žodynas. V., 1999.
[178] Kantas I. Praktinio proto kritika. V., 1987. P. 107.
[179] Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. V., 1980. P. 56.

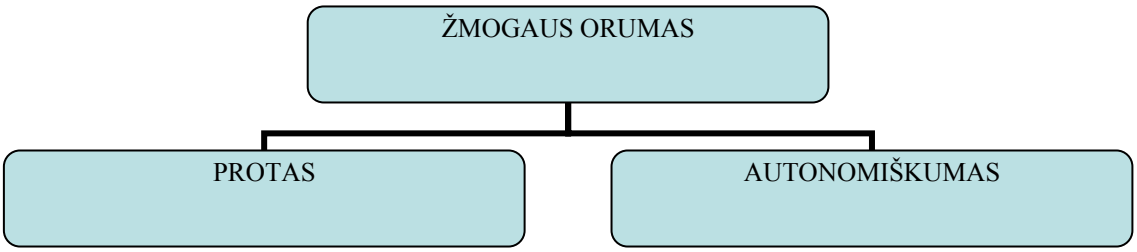
geba transcendentuoti gamtą ir vadovautis pareiga, kuri slypi žmogaus viduje kaip kategorinis proto imperatyvas, esantis valios determinantu.

2. gamtinė būtybė, kurią įtakoja ir empiriniai motyvai – polinkiai.[180] Tačiau autonomiškumas reiškia, jog žmogus proto pagalba gali save laisvai determinuoti, nugalėti gamtinį priežastingumą, ir tai sudaro mūsų kaip žmonių orumą. Elgdamasis priešingai moralei, žmogus pažeidžia savo orumą. Pareiga draudžia žmogui blogį, kad jis pats iš savęs neatimtų moralinės būtybės pranašumo, nepaverstų savęs vien tik polinkų žaismo mechanizmu, t.y daiktu.[181]

Protas ir sensoriniai sugebėjimai iš prigimties duoti visiems vienodi, mano I. Kantas, todėl realizavimosi galimybės daugiau priklauso nuo pareigos įsisąmoninimo, bei tos pareigos išpildymo. Kiekviena racionali būtybė turi teisę sau pačiai nustatyti tikslus, tai yra gali determinuoti pati save laisva valia, priklausomai nuo moralinio sąmoningumo lygio. Tam asmeniui privalu suteikti visišką apsisprendimo laisvę ir savideterminacijos galimybę. Autonomijos reikalavimas yra pozicija, kuria individas įsipareigoja apriboti savo veiksmų laisvę, prisiimdamas sau visą atsakomybę. Taigi moralinis autonomiškumas - tai prielaida kalbėti apie konkretaus asmens orumą, nes kiekvieno gebėjimas elgtis pagal moralės dėsnį kurią asmenybę. Ji turi savyje išskirtinę žmogiškumo savybę, būtent – sugebėjimą įžvelgti moralinio imperatyvo prasmę, turinį ir gali jį įgyvendinti, kitaip tariant, asmenybė turi apsisprendimo (mąstymo) galią ir remiasi tuo apsisprendimu praktinėje veikloje. I. Kantas orumo sąvokos turinyje įžvelgia reikalavimą pripažinti žmogų kaip autonomišką asmenį, kuris gali ir privalo pats kurti dorovės įstatymus, tuo pačiu pripažindamas šią prerogatyvą kiekvienam kitam asmeniui. „Žmogus, o su juo ir kiekviena protinga būtybė, yra tikslas pats savaime“[182], teigiama, ir pabrėžiama, kad elgiantis su kitu asmeniu kaip su priemone, pažeidžiama veikiančiojo moralinė pareiga, kitaip sakant, imperatyvų pažeidimas menkina ne aukos, o veikiančiojo orumą. Be pareigos sąvokos moralės srity I. Kantas išskiria ir geros valios sąvoką. Jis teigia: “Elkis taip, kad visada

[180] Anzenbacher A. Etikos įvadas. V., 1995. P. 50.
[181] Anzenbacher A. Ten pat. P. 49-50.
[182] Kantas I. Praktinio proto kritika. V., 1987. P. 107.

puoselėtum žmogiškumą, ar pats save ar kitą asmenį laikydamas niekados ne priemone, bet visada - tikslu, tai yra paskutiniu visų sprendimų argumentu laikant žmogų kaip tokį."[183] Žmogus bus laikomas galutiniu tikslu, kai geros valios dėka suvoksime jį kaip vertybę, o jos apsaugą – kaip pareigą. Autonomiškumas, dėl kurio negalima žmogaus naudoti kaip priemonės, reiškia, kad kiekvienas vertintinas kaip tikslas, ir tai yra pagrindas kiekvieną žmogų, nepriklausomai nuo amžiaus, lyties, pripažinti teisės subjektu. Ši pozicija rodo, kad visuomenė ir kiekvienas jos narys turi pareigą prieš bet kurį individą kaip rūšies atstovą. Orumas – tai mąstysena, kuria "reiškiama pagarba dorovės dėsniui, kai protas iš valios pareikalauja pareikšti šią pagarbą."[184] Asmuo suvokia save ir kaip asmenį, ir kaip galutinį egzistencijos tikslą, ir visus kitus žmones kaip lygias protingas būtybes, turinčias analogiškus interesus.

I. Kanto suformuluota žmogaus orumo koncepcija, draudžianti naudoti žmogų kaip priemonę, reiškia draudimą naudoti vien kaip priemonę. Kultūrinių paslaugų keitimosi sąlygomis žmonės vienas kitam visada yra priemonės kitų interesams tenkinti, tačiau savitikslišku mo principas įpareigoja elgtis taip, kad žmogus būtų tame santykyje pripažintas „visada ir" kaip tikslas. Taigi I. Kantas teigia individualumo ir visuomeniškumo vienovę. Jis suformavo koncepciją apie žmogų kaip tikslą ir priemonę, tų aspektų nepriešindamas. Statiškojo orumo aspektai – protas ir autonomiškumas- įgyja koncepcijoje socialinę prasmę. Žmogus suvokiamas kaip teisės subjektas savirealizacijoje, bet kartu ir priemonė kitų žmonių savirealizacijoje. Taigi šie aspektai leidžia ne tik

[183] Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. V., 1980. P. 68.
[184] Giddens A. Modernybė ir asmens tapatumas. V., 2000. P. 134-135.

nepriešinti nei statiškojo, nei dinaminio žmogaus orumo aspektų, bet ir nurodo kryptį jų konvergencijai suvokti personalistinės teisės požiūriu, tai yra įprasmina žmogų kaip teisės subjektą ir kaip pareigos subjektą.

2.4. Šiuolaikinių teisės mokslinių tyrimų formuojama žmogaus orumo samprata

Šiuolaikiniuose moksliniuose tyrimuose aiškėja keli požiūriai į žmogaus orumo ir teisės į orumą kilmę. Dauguma autorių vadovaujasi teologinės ir pasaulietinės prigimtinės teisės suformuotais statiškojo orumo aspektais. Ir teologinis, ir biologinis požiūriai sutampa tokiomis savo nuostatomis, jog orumas nepriklauso nuo paties asmens valios ir veiksmų, jo turinį sudaro biologinės žmogaus savybės, taigi, galima sakyti, jis nėra socialinės prigimties. Teisė į orumą atsiranda dėl gimimo fakto, o ne dėl tam tikro socialinio vaidmens. Šia koncepcija besiremiantys mokslininkai paprastai tyrimą orientuoja ne į teisės į orumą kilmę, bet į pačio teisės objekto turinio aspektus, paprastai naudodami mokslinį istorinį metodą. Pavyzdžiui, David N. Weisstub'as,[185] Joern'as Eckert'as,[186] bei Izhak'as Englard'as[187] aiškindamiesi, kuo skiriasi skirtingo istorinio laikmečio šios sąvokos interpretacijos, atkreipė dėmesį į tai, kad iš esmės ši kategorija priskiriama žmogiškajai būtybei kaip žyminti jos išskirtinį vertingumą gamtos pasaulyje ir tuo sukelianti savigarbos jausmą. Beje, platus ekskursas į idėjinę raidą nėra atsitiktinis. Juo autoriai parodė orumo sąvokos daugialypiškumą, neapsiribodami viena kuria samprata, pavyzdžiui, jog orumas – tai žmogaus vidinis savęs vertinimas dėl prigimtinių savybių ar tik priklausymo socialiniam rangui. Tiesa, išdėstytas požiūris į šį terminą pernelyg kompleksiškas, kad būtų galima jį lengvai apibendrinti, tikėtina, dėl vienpusiško metodologinio pagrindo, dėl kurio tyrimas yra daugiau informacinio nei analitinio pobūdžio.

[185] Weisstub D. Honor, dignity and the framing of multiculturalist values // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
[186] Eckert J. Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
[187] Englard Iz. Human dignity: from antiquity to modern Israel's constitutional framework // Cardozo law review. 2000. V. 21.

Nesvarstoma, dėl kokių priežasčių Antikos laikotarpiu orumas žmogui priskiriamas, atsižvelgiant į socialinį rangą, Viduramžiais – į nemirtingą sielą ir išvaizdą pagal „Dievo paveikslą“ (imago dei), o Renesanso laikotarpiu – į išskirtines proto galimybes, lyginant su kitais sutvėrimais, ir kodėl iki Apšvietos epochos laikomas vertybe, kuriai nereikia teisinės apsaugos. Dauguma autorių pabrėžia, kad dėl tikslios orumo prasmės mokslinėje teisinėje literatūroje tebediskutuojama, tačiau visuotinai teigiama, jog žmogaus orumas yra „atskaitos taškas“, nuo kurio galima nagrinėti žmogaus teisių sistemą. Nesiejama su orumu, ji sunkiai suprantama, o grįsta neįrodomais teiginiais, visgi vertintina, mokslo požiūriu, kaip dogmatizmas.

Žmogaus orumo kaip vertybės teisinės apsaugos poreikis – tai vienas šiuolaikinių teisės teoretikų Klaus‘o Dicke’o mokslinių tyrimų objektas. Jis nagrinėja 1948 m. Visuotinę žmogaus teisių deklaracijos, kaip, anot paties autoriaus, labiausiai įtakingo dokumento žmogaus teisių apsaugoje, priėmimo aplinkybes ir teigia, kad teisingumo ir taikos pasaulyje poreikis lėmė visų žmonių paskelbimą lygiais orumu po tokių žmonijos nuopuolių, kaip kolonializmas, imperializmas, rasizmas, totalitarizmas ir du pasauliniai karai.[188] Šis dokumentas nėra pirmas, prabilęs apie žmogaus orumą, bet reikšmingas orumo koncepcijos formavimuisi. Anksčiau su dignitas hominis (žmogaus orumo) koncepcija buvo susiduriama tik filosofiniuose traktatuose, tačiau nebuvo sistemiškai analizuojama, diskutuojama teisinėje plotmėje. Tik po XX a. tragedijų, pasak Klauso Dicke’o, orumas pripažintas vertybe tarptautinėje viešojoje teisėje. Tikėjimas šia idėja, autoriaus nuomone, vedė prie demokratinių valstybių, valdomų teise, kūrimo.[189] Vienu iš tokios valstybės pagrindinių tikslų deklaracija įvardijo žmogaus orumo vertos egzistencijos užtikrinimą, o pirmu uždaviniu jam pasiekti - lygių ir neliečiamų teisių kiekvienam paskelbimą. Bet ar tai garantuoja orų gyvenimą? Greičiau galimybę tokį susikurti įgyvendinant subjektines savo teises. To autorius nesvarsto, kaip ir klausimo, kas lemia žmogaus

[188] Dicke K. The founding function of human dignity in the Universal declaration of human rights // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 111.
[189] Dicke K. Ten pat. P. 116.

vertę, kuri yra teisės į orumą pagrindas, koks jos turinys ir apskritai kokia orumo prasmė.

Vienas iš galimų atsakymo variantų slypi Eckarto Kleino straipsnyje, skirtame žmogaus orumo sampratai Vokietijos teisėje. Autorius laikosi nuomonės, kad kiekvienas žmogus yra vertingas/orus kaip būtybė ir kad tai lemia jo pripažinimą teisės subjektu.[190] Viso Eckart'o Klein'o darbo „bendras vardiklis" yra teiginys, kad orumas yra „teisė į teises," kaip idėja, kuri suteikia konceptualumą visoms žmogaus teisėms. Teisiškai jis yra absoliutus, kas reiškia, jog negali būti atimtas ar prarastas dėl negarbingo asmens elgesio, nėra žmogaus disponavimo objektas, taigi atsisakyti jo taip pat neįmanoma. Remdamasis Vokietijos teismų praktika, E. Klein'as pažymi, esminės teisės turinys teisės aktuose nenurodomas. Su šia problema teisėjai susiduria, spręsdami su orumo pažeidimu susijusias bylas. Izraelio teisės specialistas Orit'as Kamir'as taip pat konstatavo orumo termino abstraktumą, jo turinio neaiškumą ir jurisprudencijoje, ir teisės aktuose. Reikia sutikti su autoriumi, kad paradoksalu tai, jog teisės teoretikai ir praktikai paprastai teigia, jog žmogaus orumas – tai intuityvi, savaime aiški sąvoka, ir kad teisės į šią vertybę pažeidimas gali būti nustatytas net esant neapibrėžtam abstrakčiam terminui.[191] Taigi orumo sąvokos apibrėžtumo nebuvimas turėtų daryti neįmanomą ir jo pažeidimo faktų nustatymą, nes jei nežinome, ką pažeidžiame, tai nėra ir paties pažeidimo. Ginant teisės į žmogaus orumą pažeidimą teismuose neišvengiamai susiduriama su orumo turinio klausimu, teigia Jochen'as Abr. Frowein'as,[192] nagrinėdamas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką šiuo klausimu, ir David'as Kretzmer'as, analizuodamas Izraelio teismų bylas.[193] Abu vienareikšmiškai teigia, kad asmenys ginami nuo tokio elgesio, kuris žeidžia juos kaip žmones. Nei kiti visuomenės nariai, nei valdžios institucijos negali naudoti asmens kaip priemonės savo tikslams siekti.

[190] Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 146.
[191] Kamir O. Honor and dignity cultures: the case of kavod and kvod ha-adam in Israeli society and law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 241.
[192] Frowein J. A. Human dignity in international law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
[193] Kretzmer D. Human dignity in Israeli Jurisprudence // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.

Taigi, pasak D. Kretzmer'io, termino „orumo pažeidimas" sinonimas yra „nežmoniškas elegesys."[194] Todėl ir teismai teisę į orumą interpretuoja kaip galimybę save išreikšti, siekti išsikeltų tikslų, jaustis lygiam tarp kitų tokių pat visuomenės narių.[195] Autoriai nekelia klausimo, kodėl asmuo pripažįstamas teisės subjektu, o teisę į orumą aiškina neįrodinėjamais teiginiais. Todėl orumo bei teisės į orumą prasmė bei turinys tampa dar neaiškesnis nei iki tol, ypač jei keltume klausimą apie jo turinį skirtinguose žmogaus raidos etapuose.

Žmogaus orumo apsaugos problemą kelia mokslininkas Christianas Starckas.[196] Autorius kalba apie šį teisinį gėrį kaip kylantį iš visuomenės sutarties ir apibrėžia žmogaus orumo apsaugą per valstybės įsipareigojimą ginti jį, ką jis suvokia dvejopai, tai yra, kad valstybinė valdžia turi ne tik susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, kurie gali žeisti orumą, bet ir imtis pozityvių priemonių jo apsaugai užtikrinti. Pirma, ji privalo ginti tuos, kurių teisė į orumą jau pažeista, antra – užtikrinti, kad pavyzdžiui, fiziškai, psichiškai neįgalūs, negalintys savimi tinkamai pasirūpinti asmenys gautų valstybinę socialinę minimalią paramą gyventi oriai. Tai teisėkūros orientyras, kad būtų įgyvendinta įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios konstitucinė pareiga ginti teisę į žmogiškąjį orumą. Pastarasis terminas reikalauja išsamesnio paaiškinimo, nes sąvoka žmogiškasis apima ir negimusius asmenis, o teisės į orumą apsauga skirtinguose žmogaus raidos etapuose kelia skirtingas problemas.

Vienas iš teisės teoretikų, bandantis nagrinėti skirtumą tarp orumo interpretavimo kaip žmogaus teisių pagrindo ir kaip atskiros teisės, yra Arthur'as Chaskalson'as. Orumo kaip visų kitų teisių šaltinio, kaip pamatinės vertybės apibūdinimas suteikia jam, pasak autoriaus, daugiau „svorio", nes orumas tuomet laikomas ir moraliniu, ir teisiniu pagrindu ginti asmenį kaip žmogiškąją būtybę nuo pažeminimo.[197] Suteikti orumui atskiros teisės statusą, pasak autoriaus, problemiška apibrėžiant jos ribas

[194] Kretzmer D. Human dignity in Israeli Jurisprudence // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 165.
[195] Kretzmer D. Ten pat. P. 167.
[196] Starck Ch. The religious and philosophical background of human dignity and its place in modern constitutions // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
[197] Chaskalson. A. Human dignity as a constitutional value // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 134.

ir pačią prasmę.[198] Laikantis minėtos prielaidos, jog orumas yra pamatinė vertybė, visų žmogaus teisių šaltinis, faktas apie galimybę jį sumenkinti arba prarasti sukeltų pasekmių žmogaus teisių pagrindimui apskritai, teigia autorius. Vis dėlto A. Chaskalson‘o koncepcijoje nesprendžiama ši dilema, ir orumo kaip žmogaus teisių pagrindo, ir kaip atskiros teisės esmė lieka neaiški. Išsamiau tai aptarti, tikėtina, sutrukdė atsiribojimas nuo sąvokos „žmogus“ prasmės. Teologinio ir biologinio požiūrių autoriams būdinga tai, jog orumas laikomas žmogaus teisių pagrindu dėl atitinkamų žmogaus prigimtinių savybių. Jei sąvoką „orumas“ etimologiškai aiškintume kaip „vertingumą“, tai žmogus minėtų sampratų atstovų būtų laikomas vertingu dėl įgimtų bruožų: biologiniu požiūriu - dėl savo racionalaus proto ir kūrybinių sugebėjimų, o teologiniu – dėl fakto, jog yra sukurtas pagal Dievo paveikslą (imago dei), todėl orumas kiekvienam asmeniui pripažįstamas vienodas, o teisė į orumą aiškinama per objektyvistiškai suprantamą jos kilmę, tai yra, jog ji priklauso kiekvienam asmeniui iš prigimties, o ne dėl visuomenės pripažinimo. Socialinės orumo prigimties ignoravimas kelia problemą aiškinant teisę į orumą. Atsiribojama nuo fakto, jog žmogaus raida yra procesas, vykstantis visuomenėje, kad socialumas leidžia žmogui realizuoti savo išskirtines žmogiškąsias savybes ir įgyti individualų visuomeninį vertingumą ir teisę į jį.

Moksliniuose tyrimuose ryškėja ir kita koncepcija, kuri žmogaus orumą ir teisę į orumą kildina iš visuomeninio santykio. Jos išeities pozicija - jog žmogus yra savo socialinio vertingumo kūrėjas. Jis nėra vertingas vien dėl to, kad gimė žmogumi. Laikyti asmenį oriu, reiškia gerbti jo poreikius, vadinasi, pripažinti jį teisių subjektu. Todėl orumas pagal prigimtinės teisės teoriją, kuria vadovaujasi, anot A. Gewirth‘o, tarptautiniai Jungtinių Tautų Organizacijos priimti dokumentai, laikomas žmogaus teisių pagrindu.[199] Tačiau neaišku, kaip orumas veikia jo, kaip asmens, ne tik teises, bet ir pareigas. Todėl A. Gewirth‘as pateikia savą orumo interpretaciją, kuri iš esmės skiriasi nuo anksčiau išvardytų

[198] Chaskalson. A. Human dignity as a constitutional value // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 134.
[199] Gewirth A. Human dignity as the basis of rights // Constitution of rights: human dignity and American values. Ithaca, 1994. P. 12.

žmogiškosios valios laisvės dalyvavimo suvokimu, kuriant individualų orumą. Kiekvienas žmogus, pasak A. Gewirth‘o, yra veikianti asmenybė. Jis imasi tokių veiksmų, kurie padėtų pasiekti numatytus tikslus. Pastarieji yra tiesiogiai susiję su asmens verte (aut. orumu), nes žmogus siekia tokių tikslų, kurių patenkinimo jis mano esąs vertas, nepriklausomai nuo savo psichinių ar fizinių savybių. Taigi kiekvienas žmogus yra orus ir jaučia pareigą vertinti kitus žmones, jų veiksmus, bei teisę reikalauti iš jų pagarbos sau ir savo atliekamiems veiksmams.[200] Idėja, kad orumas kinta priklausomai nuo „veikiančios asmenybės“, buvo iš naujo atrasta, tačiau socialinio vertinimo kriterijai liko neaiškūs.

Dietrich‘as Ritschl‘as, teologijos mokslų atstovas, diskusijoje su teisės teoretikais nagrinėja orumo koncepciją ir teigia, jog jos turinys pagrįstas religinėmis ir etinėmis pažiūromis.[201] Šio autoriaus teologinės orumo koncepcijos interpretacija yra gana išskirtinė. Anot jo, žmogaus sukūrimas pagal dievišką atvaizdą (imago dei) nereiškia, kad orumas suteikiamas automatiškai. Imago dei įpareigoja asmenį elgtis taip, kad nesuterštų dieviško atvaizdo, nepadarytų jo gėdingo. Ir tik visuomenė gali pripažinti, kad žmogus vykdo šią pareigą ir turi pagrindą jaustis orus.[202] D. Ritschl‘o nuomone, suteikiant orumo kategorijai teisinį turinį, būtina peržengti ontologinį lygį ir kvaziempirinius teiginius apie įgimtą orumą. Žmonės skiriasi savo verte priklausomai nuo to, kokius jie veiksmus atlieka, pavyzdžiui, žmogaus orumą žemina kriminalistai, teroristai.[203] Teisė į orumą grindžiama žmogaus valios laisvės principu, kai pasirenkama ar gerais darbais puoselėti savo vertę, ar priešingai – atitinkamai ją žeminti. Taigi, D. Ritschl‘as pateikė vieną iš kriterijų individo vertei nustatyti, tai yra asmens veiksmus, tačiau paties vertinimo kriterijai liko neapibrėžti.

Kad žmogaus vertinimas kyla iš visuomeninių santykių, mano ir teisės teorijos profesorius Daniel‘is Statman‘as, nagrinėdamas ryšį tarp orumo ir pažeminimo sąvokų. Jis teigia, jog jei užtenka būti žmogumi

[200] Gewirth A. Human dignity as the basis of rights // Constitution of rights: human dignity and American values. Ithaca, 1994. P. 22-23.
[201] Ritschl D. Can ethical maxims be derived from theological cencepts of human dignity? // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 97.
[202] Ritschl D. Ten pat. P. 95-96.
[203] Ritschl D. Ten pat. P. 97.

tam, kad būtum orus, tai logiškai neaišku, kaip įmanoma jį pažeminti arba prarasti. Jei orumo pripažinimas žmogui reiškia jo pripažinimą teisės subjektu, tai, anot autoriaus, niekas negali atimti iš jo to teisių potencialo, nebent gali jį traktuoti kaip neturintį orumo. Teisiškai orumo pažeminimas arba praradimas tuomet yra nepaaiškinamas.[204] D. Statman'as vartoja savigarbos terminą kaip orumo sinonimą. Pasak jo, žmogaus prigimtis yra visuomeninė, jis suinteresuotas jai priklausyti ir iš jos neišsiskirti. Nė vienas neturi imuniteto nuo „atmetimo", nepagarbos. O ar asmuo yra vertas pagarbos sprendžia visuomenė. Iš čia kyla ir kita idėja, kad asmuo negali jausti savigarbos, arba orumo, vien todėl, kad jis žmogus.[205] Šį jausmą jam gali užtikrinti visuomenės vertinimas, o visuomenės vertinimą – jo paties veiksmai. Deja, kokie yra to vertingumo, tinkamumo visuomenei kriterijai, D. Statmanas taip pat nenagrinėja. Lietuvoje šią koncepciją plėtoja profesorius Alfonsas Vaišvila, anot kurio, racionali diskusija galima tik tuomet, kai atskiriame teisės objektą nuo pačios teisės kaip socialinio santykio, nes teisė neatsiranda šalia visuomenės, ji atsiranda iš visuomeninių santykių.[206] Taigi orumas (vertingumas) yra teisės į orumą objektas, o teisė į orumą – asmens santykis su kitais dėl to vertingumo kūrimo, jo apsaugos.

Reikia pastebėti, jog kuriant individualų vertingumą, asmenybė laikosi įvairių socialinių normų, tai yra ir teisės, ir moralės, ir kitų. Kaip tai įtakoja teisės į orumą įgijimą, gynimą, šios sampratos autoriai nenagrinėja, kaip ir sąvokų „garbė" bei „orumas" prasmės, kurių atskleidimas neišvengiamas kalbant apie socialinę orumo prigimtį. Šios koncepcijos mokslininkai statiškąjį visiems žmonėms lygų ir nekintantį vertingumą įvardija teisinio subjektiškumo pagrindu, nelaiko jo kaip atskiros teisės į žmogaus orumą objektu. Visgi iš šiandieninio sociokultūrinio konteksto aišku, jog žmogaus kaip būtybės biologinis vertingumas gali būti pažeidžiamas (pvz. klonavimas, abortai). Taigi būtina išskirti ir teisę į žmogaus orumą, kurios apsauga užtikrina subjektinės teisės į asmenybės orumą įgyjimą.

[204] Statman D. Humiliation, dignity and self – respect // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 212.
[205] Statman D. Ten pat. P. 225-226.
[206] Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius, 2004. P. 139.

Pažymėtina, jog nėra aiškios žmogaus orumo termino evoliucijos ar jo istorijos, o tik skirtingų epochų idėjos apie žmogaus vertingumą, bandymai atrasti jo formulę. Akivaizdu, kad orumo koncepcija gali įgyti skirtingą turinį, priklausomai nuo to, ar kalbama apie žmogų kaip biologinę rūšį, ar apie individą visuomenėje. Orumo terminas apgaulingas tuo, jog tyrėjo dėmesį prikausto arba prie ontologinio, arba prie individualaus socialinio vertingumo lygio. Todėl žmogaus orumas pažįstamas empiriškai, fragmentiškai. Adekvatus dėmesys abiems, ir statiškajam, ir dinaminiam vertingumui, leistų suprasti kompleksišką orumo kaip žmogaus vertingumo ir kaip asmenybės vertingumo prigimtį. Kadangi demokratinė valstybė į pirmą vietą iškėlė žmogų, jo orumo apsaugos teisiniai aspektai atskleistini per personalistinės teisės koncepcijos prizmę.

3. Žmogaus orumas personalistinės teisės koncepcijos požiūriu

Teisė yra visuomenės kultūros produktas, teigia A.Vaišvila.[207] Jos formavimąsi, raidą įtakoja visos socialinės kultūrinės aplinkos pokyčiai, interesai bei dorovinės nuostatos. Pagarba individo žmogiškajam orumui neatsitiktinai yra visuotinė demokratinių valstybių vertybė. Prigimtinė teisė išreiškė Vakarų teisės tradicijos šalių visuomenės egzistencijos svarbiausią interesą – apsaugoti žmonių gyvybę ir orumą. H. J. Bermanas rašo: „Vakarų teisės tradicijos formavimosi epochoje vyravo prigimtinės teisės teorija. Buvo visuotinai tikima, kad galiausiai žmogiškasis įstatymas kilo iš proto ir sąžinės ir todėl galiausiai gali būti patikrintas tik remiantis protu ir sąžine.[208] Tokios laiko patikrintos dorovinės nuostatos, kaip žmogaus vertingumo pagrindimas imago dei (sukūrimas pagal dievišką atvaizdą), išskirtiniais proto, moraliniais sugebėjimais, įtakojo žmogaus kaip vertybės teisinę apsaugą XX a. Iš bendruomeniškumo kilusios žmogaus teisės tampa prigimtinėmis pareigomis, įpareigoja visus asmenis ir pačią valstybę gerbti žmogaus teises ir laisves, ir yra kiekvienos teisės pagrindas,[209] rašo R. Petkuvienė. Žmogaus, kaip aukštesnės vertybės už valstybę, samprata padarė lemiamą poveikį žmogaus teisių raidai ir yra vienas turiningųjų teisinės valstybės požymių.[210] Įvairūs teisės teoretikai, kaip minėta, orumo sąvoką apibrėžia skirtingai, tačiau visus bandymus išskleisti jos sampratą sieja problemiškas santykis tarp žmogiškumo, asmeniškumo ir socialumo, atsiskleidžiantis per teleologinį ir instrumentinį požiūrius į žmogų. Šie požiūriai padeda apibrėžti socialinius teisinius gyvenimo klausimus šiandien. Mat teisinę valstybę kuria ir bendras socialumo jausmas, lygiai taip pat kuria ir privatumo buvimas. Tik lygių savo orumu ir teisėmis subjektų egzistavimas daro teisinę valstybę apskritai įmanomą, nes teisinė valstybė yra ta plotmė, kurioje konkretus žmogus kaip atskiras individas, priklausomas nuo savo poreikių, įsipareigoja gerbti artimo orumą, poreikius ir tokiu būdu įgyja teisę į savo orumo

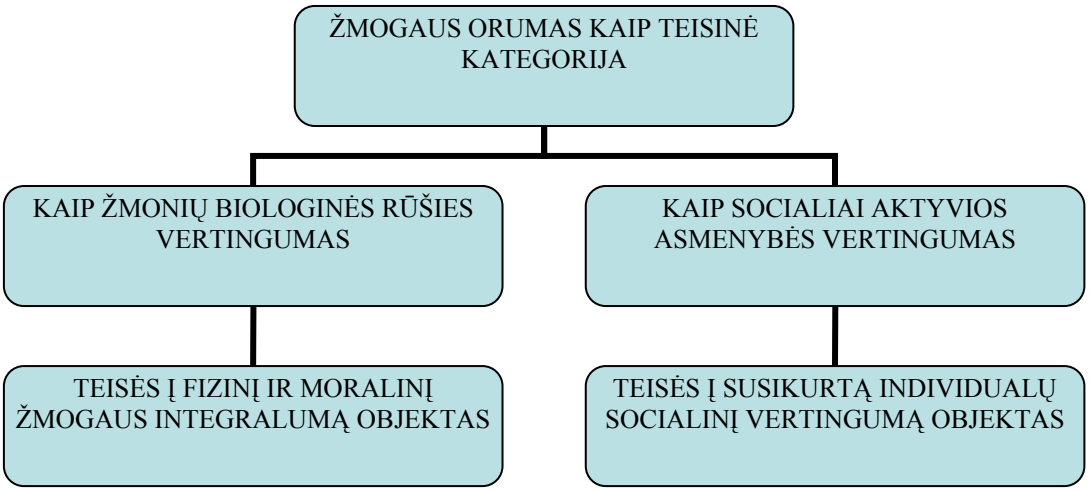
[207] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2004. P. 24.
[208] Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. V., 1999. P. 29.
[209] Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2006. P. 135.
[210] Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija. V., 2000. P. 83.

pripažinimą bei pagarbą interesams. Į visuomenę įžengia žmogus kaip asmuo, tačiau tai yra būtent ta terpė, kurioje jis gali veikti kaip lygiateisis subjektas su kitais jos nariais, realizuoti savo žmogiškumą ir tapti socialiai vertingu. Todėl žmogaus orumas, teisinio personalizmo požiūriu, yra prasmingas tik kaip privačios ir viešos srities dialektinė vienovė. Visų pirma, būtina kalbėti apie dvi žmogaus integralios būties formas – fizinį ir moralinį integralumą kaip konstantą, žmogaus esmės normą. Tai neatsitiktinis visų žmonių bruožas, o pastovus ir nekintantis. Fizinis integralumas reiškia visuomenės pagarbą žmogaus fizinei egzistencijai, moralinis integralumas reiškia visuomenės pagarbą žmogaus orumui ir jo moraliniams siekiams.[211] Žmogaus kaip tokio realizaciją garantuoja visi jo struktūriniai elementai, taigi teisės moksle išskirtinos tokios orumo kategorijos:

pirma, žmogaus orumas kaip žmonių biologinės rūšies vertingumas, kaip teisės į fizinį ir moralinį žmogaus integralumą objektas;

antra – žmogaus orumas kaip socialiai aktyvios asmenybės vertingumas, kaip teisės į susikurtą individualų socialinį vertingumą objektas.

Šių orumo aspektų išskyrimas būtinas siekiant apibrėžti teisės į orumą objektą, jos apsaugos aspektus.

[211] Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. V., 2004. P. 126-142, 172-211.

3.1. Žmogaus orumas kaip fiziškai ir moraliai autonomiškos būtybės vertingumas

Žmogaus vertingumo koncepcija yra viena svarbiausių tarptautinėje teisėje kalbant apie žmogaus teisių universalumą ir reliatyvizmą. Labiausiai įtakingas dokumentas, įtvirtinantis teisę į žmogaus orumą – 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija.[212] Tai atsigręžimas į žmogaus orumą po tokių žmonijos nuopolių, kaip kolonializmas, imperializmas, rasizmas, totalitarizmas ir du pasauliniai karai. Deklaracijos preambulėje įtvirtinta nuostata, kad visiems žmonių giminės nariams būdingo orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas, o 1 str. pažymima, kad visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis.[213] Šiuo teiginiu, tikėtina, norėta pasakyti, jog:

1. žmogaus orumo koncepcija yra tas fundamentinis pagrindas, ant kurio turi būti statomos bene visos demokratinės vertybės;

2. visi individai, vien dėl to fakto, kad jie priskiriami žmonių giminei, turėtų būti traktuojami kaip iš prigimties turintys orumo.

Tokia orumo samprata reiškia, kad teisė į žmogaus orumą yra tarsi pati save pagrindžianti, kaip kažkas tokio, "ko nereikia demonstruoti ar įrodinėti, bet užtenka pripažinti."[214] Kiekvienas žmogus privalo būti vertinamas, gerbiamas ir pripažįstamas ne dėl kokių nors nuopelnų, išskirtinių savybių, bet vien tik dėl paties fakto, kad yra žmogus, taigi būti žmogumi yra neatskiriama nuo orumo kaip absoliučios neįkainojamos vertybės.[215] Šiai nuostatai turėjo įtakos I. Kantas, orumui priešpastatęs kainą, teigdamas, kad jei daiktas turi kainą, tai jis gali būti pakeistas tokios pat vertės daiktu.[216]

Mokslo ir technikos laimėjimai, jų galimybės įtakoti žmogaus biologinę raidą, taip pat politinė kova su terorizmu, kelia teisei naujus

---

[212] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr.I-1136.
[213] Ten pat.
[214] Adorno R. The paradoxical notion of human dignity // The II World Congress of Philosophy of Medicine. – 2000.
[215] Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R.J., Vallender K.A. Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar. 2002. P. 86.
[216] Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. V., 1980. P. 70.

uždavinius, kurių sprendimas nulems ateities pasaulio raidą. Vadovaudamasi dabartimi ir jos einamaisiais poreikiais teisinė apsauga gali krypti į vartotojiškos visuomenės poreikius. Ar tai nebus teisės degradacija? Karlas Gustavas Jungas, nagrinėdamas šiuolaikinio žmogaus sielos problemą teigė: „Vien tiktai šiuolaikinis, mūsų supratimu, žmogus gyvena būtent dabar, nes jam būdinga dabarties sąmonė. Tik jam išbluko praėjusių sąmonės pakopų pasauliai, o jų vertybės ir siekiai domina jį tik istoriniu aspektu. Todėl jis tapo pačia giliausia prasme „neistoriškas.... jis tampa visiškai šiuolaikinis tik tada, kai pasiekia pasaulio kraštą, kai už jo – tai, kas atmesta, o prieš jį – Niekas, galintis tapti viskuo.“[217] Ekologijos problematika rodo, kad negalima daryti visko, ką įmanoma padaryti, bet tik tai, už ką galima ir atsakyti.

Ankščiau minėtuose juridiniuose dokumentuose orumo sąvoka yra nekvestionuojama ir priimama besąlygiškai, nenurodo kas sudaro žmogiškojo orumo turinį. Taigi tikėtina, kad plėtojant žmogaus orumo apsaugą, sprendžiant iškilusias problemas, būtina ieškoti konsensuso (sutarimo) tarp to, kas žmones suartina, o ne kas juos skiria. Kadangi žmogus kaip ne techninės kūrybos rezultatas yra iki galo nepažinus, liberalioje visuomenėje klausimas, kas yra žmogaus orumas, turi likti atviras: jo prasmė yra draudimas priskirti žmogui tam tikrą įvaizdį, įvertinti griežtais kriterijais. Kiekvienas žmogus - tai daugialypis objektas, nes vien biologinė ar vien dvasinė tapatybė dar nėra žmogus, jo vertingumą kuria tik jų vienovė. Todėl žmogaus vertingumo apsaugą negalima apriboti vien teisės į gyvybę, teisės į biologinę tapatybę teisine apsauga, nes žmogus vertingas dėl biologinio kūno.

Teisė į žmogaus orumą

Humanistinę pasaulėžiūrą įvardinant kaip visuotinai pripažintą teisinės doktrinos pagrindą, svarbiausiu teisės tikslu tampa žmogaus interesų teisinė apsauga. Pasinaudojant A. Maslow poreikių klasifikacija, pats svarbiausias asmens interesas yra jo fizinės būties (biologiniai

[217] Jungas C. G. Šiuolaikinio žmogaus sielos problema // Problemos. 1997, Nr. 11. P. 96.

poreikiai), apsauga, kuri, kaip minėjome, yra žmogaus būties prielaida apskritai. Asmens kūniškos, fizinės, dar kitaip – biologinės būties integralumo arba autonomijos apsauga yra pradinė prielaida, suponuojanti galimybę asmeniui naudotis visomis kitomis teisėmis.[218] Tačiau žmogaus būtis išreiškiama ir per kitus – aukštesnio lygmens – poreikius. Tai, kaip minėjome, anot A. Maslow, yra meilės, pagarbos, saviraiškos poreikiai, filosofinės antropologijos literatūroje vadinami moraliniais (dvasiniais) poreikiais, kurių tenkinimas susijęs su kita – „moraline“ asmens integralumo forma. Moralinis integralumas ir pagarba jam suteikia galimybę asmeniui pačiam spręsti apie savo „fizinės“ būties naudojimą. Mūsų nuomone, analizuojant asmens autonomiją, galima ir būtina kalbėti apie dvi žmogaus integralios būties formas – fizinį ir moralinį integralumą.

Teisė į žmogaus orumą gali būti apibrėžta kaip:

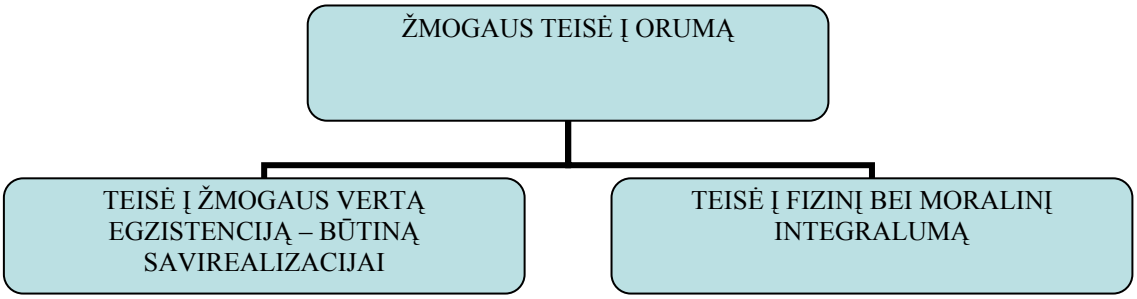
teisė reikalauti, kad būtų gerbiamas fizinis ir moralinis integralumas ir užtikrinama savirealizacija;

pareiga gerbti kitų žmonių tokią pat teisę.

„Visi žmonės [...] apdovanoti protu ir sąžine ir privalo elgtis vienas su kitu brolybės dvasioje“, sakoma Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 1 straipsnyje.[219] Teisės lygybė pagrįsta žmogiškuoju orumu, ir yra esminio lygiaverčio elgesio su žmonėmis kriterijus. Šios teisės normos formulavimas leidžia interpretuoti ir horizontalų santykį tarp žmonių: mes turime teisę ir pareigą gerbti vienas kitą, apsaugodami savo orumą – tai yra sąlyga laisvų žmonių bendram gyvenimui laisvoje bendruomenėje. Pagarbos savo teisei į orumą iš demokratinės valstybės ir teisinės bendruomenės gali reikalauti kiekvienas žmogus savo egzistencijos pagrindu be jokių pradinių sąlygų, nediferencijuojant nei pilietybės, nei kitu aspektu. Žmogaus teisė į orumą - tai visa aprėpiančioji pagrindinė teisė, kuri reikalauja traktuoti ir elgtis su žmogumi kaip su subjektu.

[218] Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S) / MRU. V., 2006. P. 18-19.
[219] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr.I-1136.

Teisė į žmogaus orumą yra absoliuti, neprarandama dėl asmens elgesio, neatitinkančio socialinių normų reikalavimus, nes pats teisės objektas – žmogiškumas kaip fizinis ir dvasinis integralumas - neprarandamas, bet gali būti pažeidžiamas. Taigi ši teisė ypatinga tuo, kad sutampa teisnumo ir subjektinės teisės lygmenyse, žmogus neturi atlikti jokių veiksmų, kad ją įgytų. Teisės į žmogaus orumą apsauga ir gynimas ypatingas tuo, kad bet koks pasikėsinimas į orumą reiškia pažeidimą. Taip nėra su kitomis žmogaus teisėmis, kur trukdymas toms teisėms gali būti pateisinamas iki tam tikrų ribų, kurios nustatytos teisės aktuose, siekiant apsaugoti kitų asmenų teises, pavyzdžiui, užkertant kelią tautinės neapykantos kurstymui, karo propagandai ir panašiai. Žmogaus orumo pažeidimas negali būti pateisinamas jokia visuomenine nauda. Galima neigti atskiro asmens socialinį vertingumą, ir jis pats sprendžia ar pasinaudoti teise jį ginti, o žmogaus biologinio ir moralinio integralumo apsauga ir gynimas yra demokratinės valstybės vidaus ir tarptautinės teisės tikslas. Negatyviai išreiškus, žmogiškasis orumas draudžia elgtis kaip su objektu, pozityviai – garantuoja žmogaus kaip subjekto egzistencijos kokybę. Tuo suformuluojamas pagrindinis teisinės valstybės idėjos turinys ir teisės tikslas. Orumo norma nurodo kryptį įstatymų leidybai, teisinių tekstų interpretacijai ir visai teisinei tvarkai. Nepaisant praktinių pritaikymo sunkumų, orumo koncepcija yra sutartinai pripažįstama kaip ta vertybinė platforma, kuri vienija skirtingų požiūrių, rasių ir kultūrų žmones toleruoti vieniems kitus ir kuri įgalina solidarumą bei konsensusą, sprendžiant su žmogumi ir jo interesais susijusias problemas. Socialinis gyvenimas kinta, todėl neįmanoma numatyti ateityje atsirasiančių pavojų žmogui kaip homo sapiens rūšiai. Dėl šios priežasties žmogaus teisių katalogas nėra vien tai, kuo šiandien ar ateity galėtume remtis, kalbėdami apie žmogaus interesą būti saugiam socialinėje ir gamtinėje aplinkoje.

3.1.1. Teisė į žmogaus orumą kaip teisė į fizinį ir moralinį integralumą arba draudimas elgtis kaip su objektu

Tai, kad demokratinė visuomenė teisės aktais a priori pripažino žmogų vertingu, tuo išskirdama jį iš kitų gyvų būtybių, įpareigodama valdžios institucijas žmogų laikyti tikslu, o ne priemone bet kokiam kitam tikslui pasiekti, neabejotinai įtakojo XIX a. filosofas I. Kantas, teigęs: „Elkis taip, kad tavo valios maksima galėtų būti visuotinio įstatymų leidimo principas.“[220] Individualios teisės turiniu, žmogiškasis orumas saugo kiekvieną žmogų, nediferencijuojant jokiu pagrindu, nei pilietybės, nei rasiniu ar kitu, nuo nežmoniško ir žeminančio elgesio (veiksmų). Vakarų civilizacijoje žmogaus teisė į orumą, kaip santykis dėl šios vertybės, yra šiuolaikinių demokratinių valstybių konstitucijų bei tarptautinių teisės aktų vertybinis pagrindas, kuris stabdo ir riboja valstybės galias žmogaus atžvilgiu.[221] Tarptautinėje teisės praktikoje aiškėja tendencija apibrėžti žmogaus orumo apsaugą per jo pažeidimą. Sąvoka „orumo pažeminimas“ orientuoja į subjekto sulyginimą su priemone, instrumentu. Paprastai tai įvardijama terminu „pažemintas kaip žmogus.“ Pavyzdžiui, Vokietijos Federalinis Konstitucinis teismas apibrėžia orumą per „objekto formulę,“ kaip draudimą traktuoti žmogų kaip objektą.[222]Taigi galima teigti, kad žmogaus, kaip homo sapiens rūšies atstovo, orumo apsauga draužia jį instrumentalizuoti, o žmogaus teisė į orumą reiškia teisę į netraktavimą objektu arba teisę į žmogišką elgesį. Pastarasis teisės praktikoje apibrėžiamas kaip elgesys, pripažįstantis dvipoliškumą, nelaikantis žmogaus tik biologiniu kūnu, kurį galima naudoti kaip objektą kito asmens, visuomenės, valstybės poreikiams tenkinti.[223] Laikantis pozicijos, kad žmogus yra ir fizinė, ir dvasinė būtybė, jo vertingumas gali būti pažeistas dviem aspektais:

[220] Kantas I. Praktinio proto kritika. V., 1980. P. 45.
[221] Robertson G. Freedom, the individual and the law. Harmondsworth, 1993. P. 1-64.
[222] The principle of respect for human dignity: European Commission for Democracy through Law // Science and technique of democracy, 1998. Nr. 26. P. 40.
[223] Paust. J. J. Human dignity as constitutional right: jusriprudentially based inquiry into criteria ant content // Howard Law Journal. 1984. v27. Nr. 1. P. 179.

1. Žmogaus kaip biologinės būtybės vertingumo pažeidimas.

Šiandieninė medicina pripažįsta, jog žmogui būdingi genetiniai duomenys yra vienodai būdingi ir gimusiam ir negimusiam, sveikam ir fizinę ar psichinę negalią turinčiam individui. Todėl kalbant apie teisinę žmogaus orumo apsaugą nederėtų jos tapatinti su teisinio subjektiškumo atsiradimu. Žmogaus orumas, laipsniuojamas atsižvelgiant į sveikatą, raidos etapus, praranda savo konkretų orientavimo turinį, įveda sumaištį teisės aiškinime. Aišku viena, kad eutanazija, abortai, klonavimas – tai ekstremalūs atvejai homo sapiens biologiškumo atžvilgiu, kylantys iš vartotojiškų visuomenės poreikių, o būtent ekstremalūs atvejai kuria blogą teisę. Nei tarptautinė, nei demokratinių šalių teisė negali „atidaryti šių durų“ į žmogaus kaip biologinės būtybės orumo laipsniavimą. J. Rawls teigia, kad teisingumas neleidžia net pagalvoti, jog dalies žmonių paaukojimą galima kompensuoti daugumos aukščiausia gerove.[224]

Teisės į orumą ir teisės į gyvybę santykis

Demokratinė valstybė į pirmą vietą iškėlė žmogų, kurio dvasinė prigimtis leidžia rinktis vertybes – skelbti kiekvieną žmogą besąlygiškai vertingu, oriu. Biologinė prigimtis vertybių nesirenka, ji kovoja už išlikimą, vadovaujasi naudos principu, gali neatitinkančiam kokių nors socialinių kriterijų asmeniui atimti teisę į gyvybę, kas lemia gyvenimą visuomenėje taliono principu „akis už akį.“ Teisinės valstybės kūrimo veiksnys – dorovinė visuomenės kokybė, rašo A. Vaišvila. Tai vidinis visuomenės narių gebėjimas be išorinės prievartos pripažinti artimo teisę.[225] Per biologinę ir dvasinę žmogaus autonomiją pasireiškia gyvybės pobūdis. Tik dėl tos priežasties, kad žmogus laikomas vertingu, pripažįstama pagrindinė teisė į gyvybę, o jos prielaida yra teisė į žmogaus orumą.

Pagal Europos Tarybos priimtą dokumentą – 1950 m. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, jos

[224] Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, 1972. P. 3-4.
[225] Vaišvila. A. Teisinės valstybės koncepcija. V., 2000. P. 129.

papildomus protokolus[226] buvo išplėtota kaip pažangiausia įvardijama regioninė žmogaus teisių sistema. Nagrinėjant asmens biologinės būties autonomijos teisinį statusą europinio lygmens teisės aktuose, atkreiptinas dėmesys į konvencijos 2 str. 1 d. formuluotę: „Kiekvieno žmogaus teisė gyventi turi būti saugoma įstatymo.“ Šios formuluotės pobūdis reiškia, kad joks pozityviosios teisės aktas negali paneigti žmogaus teisės į gyvybę. Filosofiniu požiūriu, ši pozicija reikštų, kad pati gyvybė, pasireiškianti per žmogaus biologinę autonomiją, ir žmogaus fizinis integralumas yra be išlygų preziumuojama vertybė. Kitaip tariant, žmogaus gyvybės vertę mes privalome vertinti kaip nuostatą, kurios pripažinimas daugiau nereikalauja jokių racionalių argumentų. Lietuvos Konstitucinis teismas, spręsdamas mirties bausmės klausimą, konstatavo, kad „gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai.“[227] Taigi, jei žmogus laikomas vertingu, jo gyvybė saugotina visuose žmogaus vystymosi etapuose, priešingu atveju, neigiamas homo sapiens rūšies vertingumas. E. Spruogis rašo: „Iš prigimtinių teisių šiuolaikinė tarptautinė bendruomenė išskiria žmogaus gyvybę ir orumą. Pripažįstama, kad kiekvienas žmonių žmonių bendruomenės narys turi prigimtinį orumą, kuris yra svarbiausias teisių šaltinis [...] Žmogaus gyvybė ir orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę. Gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai [...] Žmogaus gyvybė ir orumas [...] yra aukščiau įstatymo. Atsižvelgiant į tai žmogaus gyvybė ir orumas vertintini kaip ypatingos verybės.[228] Tačiau problema ta, kad ir tarptautiniai, ir nacionaliniai Lietuvos teisės aktai vengia apibrėžti teisės į gyvybę ribą laike, nors tai vienas esminių klausimų sprendžiant žmogaus kaip biologinės būtybės apsaugą. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 6 str. pasakyta, kad „*kiekvienas* žmogus turi prigimtinę teisę į gyvybę. Šią teisę turi saugoti

[226] Paskutinysis – 13-asis protokolas – Dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais. Pasirašytas 2002-05-03, įsigaliojo 2004-05-01.
[227] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1998-12-11, Publikacijos Nr. 109-3004.
[228] Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2002. P. 52-53.

įstatymas. Niekam negali būti savavališkai atimta gyvybė.“[229] 1997 m. balandžio 4 d. Ovjede pasirašyta Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje.[230] Jo 1 str. apibrėžiamas teisės akto tikslas ir objektas: “šios konvencijos šalys gina visų žmonių orumą bei tapatybę ir nediskriminuodamos *kiekvienam* užtikrina pagarbą jo neliečiamumui bei kitoms teisėms ir pagrindinėms laisvėms biologijos ir medicinos taikymo srityje.”[231] Europos žmogaus teisių teismas nė viename savo sprendimų nėra išaiškinęs, kokią prasmę minėtuose teisės normose turi sąvoka *kiekvienas,* ar žmogaus embrionui pripažįstama teisė į gyvybę. 2004 m. liepos 8 d. sprendime byloje Vo v. France[232] konstatuota, kad Europos lygiu nėra bendro sutarimo dėl embriono ir vaisiaus prigimties ir statuso, tačiau dėl mokslo pažangos, potencialių genetinės inžinerijos tyrimų padarinių, prokreacijos ir eksperimentų su embrionais, jis pamažu įgauna tam tikrą apsaugą. Tarp valstybių narių bendru pagrindu gali būti laikoma tai, kad embrionas priklauso žmonių rasei. Dėl potencialumo ir galimybės tapti asmeniu yra nustatyta apsauga civilinėje teisėje. Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija taip pat neduoda termino “kiekvienas” apibrėžimo, ir jos paaiškinamasis pranešimas sako, kad nesant bendro sutarimo dėl šio apibrėžimo, valstybės narės nusprendė leisti vidaus teisei pateikti paaiškinimus, nepažeidžiant Konvencijos tikslų. Teismas nurodė, kad neįmanoma atsakyti į klausimą ar negimęs vaikas laikomas žmogumi pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 2 str., todėl laikosi pozicijos, kad teisės į gyvybę pradžia – tai ne tik teisinis, bet ir medicinis, filosofinis, etinis ar religinis klausimas.[233]

Jei Europos Žmogaus teisių teismas yra kritikuojamas dėl savo pozicijos neišreiškimo, tai JAV Aukščiausiais teismas, pareiškęs,

[229] Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
[230] Europos tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). – Ovjedo, 1997 m. balandžio 4 d. // Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4258 ir Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4259.
[231] Ten pat.
[232] European Court of Human Rights. Case Of Vo v. France. Application no. 53924/00.
[233] Ten pat.

kad „žmogaus vaisius nėra asmuo,“[234] kritikuojamas būtent dėl tokio sprendimo, kadangi pasitaiko atvejų, kai teismai, nukrypdami nuo tokio Aukščiausiojo teismo išaiškinimo, priima sprendimus, kuriuose žmogaus vaisių pripažįsta „asmeniu“. Tuomet jo padėtis vėlgi tampa nebeaiški: vienais atvejais vaisius yra laikomas žmogumi, o kitais atvejais tokio paties amžiaus ir tokias pačias savybes turintis vaisius jau nėra laikomas žmogumi.[235]

Dalis valstybių, pavyzdžiui daugelis Lotynų Amerikos šalių, pripažįsta, kad žmogaus gyvybė prasideda nuo pradėjimo. Kitos valstybės, pavyzdžiui Didžioji Britanija, Kinija ir kitos žmogaus teisę į gyvybę įstatymiškai pripažįsta tik po gimimo.[236] Remiantis medicinos mokslu, embrionas šiaip ar taip yra išraiška vienos ir tos pačios gyvybės, kuri prasideda nuo pradėjimo ir pereina visas stadijas iki mirties. Nėra tiksliai žinoma, kada zigota tampa embrionu ir embrionas vaisiumi, tačiau vienas neginčijamas faktas yra tai, kad gyvybės procesas prasideda nuo pradėjimo.[237] Teisės į gyvybę klausimas susijęs su žmogaus orumu bei grėsmėmis jį pažeisti.

Abortai[238] *kaip grėsmė pažeisti žmogaus orumą*

Abortai yra vienas pavyzdžių, kai manipuliuojama žmogaus gyvybe, taigi instrumentalizuojamas žmogus ir jo orumas. 1994 m. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu buvo patvirtinta ir dabar tebegalioja nėštumo nutraukimo operacijų atlikimo tvarka.[239] Čia pripažįstama moters teisė nutraukti nėštumą iki 12 savaičių. Jei dėl nėštumo atsiranda reali grėsmė motinos gyvybei ir sveikatai, jis nutraukiamas, neatsižvelgiant į nėštumo laiką. Moters teisė

---

[234] JAV Aukščiausiojo teismo sprendimas Roe/Wade. 410 U.S. 113 (1973). <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=410&invol=113 >[žiūrėta 2007.10.12].

[235] Paust. J. J. Human dignity as constitutional right: jusriprudentially based inquiry into criteria ant content // Howard Law Journal. 1984. v27. Nr. 1. P. 149.

[236] Kavoliūnaitė E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos pradžios koncepcijos // Teisinės problemos. 2005, Nr. 2(48).

[237] Kavoliūnaitė E. Ten pat.

[238] (lot. *abortus*, *aborior* – „sunykstu“, „apmirštu“) – savaiminis ar dirbtinis nėštumo nutraukimas ankstesnėje nėštumo stadijoje, kurio pasekmė yra gyvybės (gemalo, vaisiaus) žūtis.

[239] Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1994 01 28 įsakymas Nr. 50 Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos // Valstybės Žinios. 1994.03.09, Nr.: 18, Publikacijos Nr.: 299.

į gyvybę, į sveikatą, į privatų gyvenimą, į autonomiją (kūno bei psichinę nepriklausomybę) - nėštumo atveju konkuruoja su gyvybės iki gimimo apsauga, taip pat su negimusio žmogaus teise į orumą. Kas svarbiau: moters ar negimusios gyvybės interesas būti vertingu? Jokie įpareigojančio pobūdžio tarptautiniai teisės aktai nesprendžia šio klausimo. Remiantis universaliu, bendrąsias žmogaus teises įtvirtinančiu teisės aktu – Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija,[240] šiai analizei reikšmingos nuostatos yra įtvirtintos Konvencijos 2 ir 8 straipsniuose:

2 str.: Kiekvieno žmogaus teisė gyventi turi būti saugoma įstatymo;

8 str.: Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas, buto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas.

Šių nuostatų kontekste Europos žmogaus teisių teismo praktika yra ne kartą įvertinusi minėtų teisinių gėrių apsaugos konkurencijos klausimus, pavyzdžiui, byloje *Brüggemann and Scheuten prieš Vokietijos federacinę respubliką,*[241] pažymint, kad absoliutus aborto draudimas būtų neleistinas įsikišimas į asmens privatų gyvenimą, kuriam apsaugą garantuoja Konvencijos 8 straipsnis; byloje *Boso prieš Italiją,*[242] kur pripažinta, kad svarbu užtikrinti sąžiningą balansą tarp moters interesų ir būtinybės apsaugoti vaisių; ar byloje *Open Door and Dublin Well Woman prieš Airiją,*[243] kur teigiama, jog nėštumo nutraukimo atveju pirmenybė turi būti suteikiama moters gyvybei ir sveikatai, o ne valstybės ar visuomenės moraliniam interesui ginti vaisiaus teises. Gilesnės analizės reikalauja paskutinis šio Teismo sprendimas, 2004 m. priimtas byloje *Vo prieš Prancūziją,*[244] kuriame Europos žmogaus teisių teismas pasisakė, kad embrionas nėra žmogaus teisių turėtojas Europos žmogaus teisių konvencijos antrojo straipsnio prasme: „iš teismų praktikos

[240] Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. V., 1993.

[241] European Court of Human Rights. Case of Brüggemann und Scheuten v. Federal Republic of Germany (Application No. 6959/75).

[242] European Court of Human Rights. Case of Boso v. Italy (Application No. 50490/99).

[243] European Court of Human Rights. Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland (Application No. 50490/99).

[244] European Court of Human Rights. Case of *Vo v. France* (Application No. 53924/00).

apibendrinimo seka, kad iki šios dienos Konvencijos institucijų išnagrinėtomis – abortų reglamentavimo – aplinkybėmis, negimęs vaikas nėra laikomas „asmeniu“ (person), kurį tiesiogiai gina Konvencijos 2 straipsnis, ir kad net jeigu negimusieji ir turi „teisę“ į „gyvenimą,“ ji besąlygiškai yra ribojama motinos teisėmis ir interesais. Vis dėl to, byloje *Brüggemann and Scheuten prieš Vokietijos federacinę respubliką* neatmetama galimybė, kad tam tikromis aplinkybėmis apsauga gali būti išplėsta ir negimusiam vaikui, kad „8 straipsnio 1 dalis negali būti interpretuojama taip, lyg reikštų, jog nėštumas ir jo nutraukimas yra, iš principo, tik motinos privataus gyvenimo reikalas“.

Taikant loginį ir kalbinį aiškinimo metodą galima teigti, kad termino ,,žmogaus teisės ir laisvės“ prasmė susijusi ne su konkretaus asmens, o visų žmonių vertybių apsauga bei galimybėmis. Abortas - tai apskritai žmogaus kaip vertybės paneigimas, iškeliant į pirmą vietą kito žmogaus, šiuo atveju, motinos interesą, taigi tai gali būti įvardinta kaip diskriminacija raidos požiūriu. 2002 m. pateiktas Lietuvos Respublikos embriono ir genomo įstatymo projektas,[245] kur kalbama kad kiekviena pradėta žmogiškoji būtybė turi prigimtinę teisę į gyvenimą, nuo pradėjimo momento iki natūralios mirties visi žmonės turi lygias teises į orų ir visavertį gyvenimą. Paradoksalu, tačiau būtent pastaruoju argumentu apie visavertį gyvenimą apeliuojama į teisę rinktis eutanaziją.

Eutanazija[246] *kaip grėsmė pažeisti žmogaus orumą*

Eutanazijos šalininkai teigia, kad kai kurios ligos, pavyzdžiui, kūno paralyžius, sukelia dideles fizines ir dvasines kančias, prieš kurias medicina bejėgė, o tai žemina orumą. Pasirinkdamas eutanaziją, anot J. Gumbio, žmogus įgyvendintų teisę į laisvą apsisprendimą.[247] Paprastai manoma, jog priimtina tik savanoriška eutanazija, nes tik ji laikoma autonomiško žmogaus apsisprendimu

[245] Lietuvos Lietuvos Respublikos embriono ir genomo įstatymo projektas. 2002-09-06. Nr. IXP-1855 // <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=181663> [žiūrėta 2006 12 20]

[246] *Eutanazija (gr. du-thanasia*) - žodis kilęs iš dviejų graikų kalbos žodžių “gera” ir “mirtis” reiškia “gerą mirtį” arba “laimingą mirtį”.

[247] Gumbis J. Eutanazija žmogaus teisių ir autonomijos kontektu // Teisė. 2003. Nr. 47. P. 40-42.

numirti. Vis dėlto, kai kurie kritikai laikosi nuostatos, jog turėtų būti pateisinama ir nesavanoriškoji. Jų manymu, ir savanoriškos eutanazijos atveju veto teisė atitenka kitam asmeniui. Kita vertus, nesavanoriškos eutanazijos atmetimas gali būti suprantamas kaip nekompetentingų asmenų diskriminacija, o pagarba individo autonomijai gali būti interpretuojama ne kaip galimybė pasinaudoti eutanazija, jei pacientas to nori, bet kaip galimybė ja nepasinaudoti, jei jis to nenori. Tuomet įmanoma pateisinti nekompetentingų pacientų eutanaziją, jei tik kitas asmuo mano, jog tai labiausiai tenkina paciento interesus yra jo autonomijos išraiška.[248] S. Arlausko teigimu, Europoje egzistuoja konsensusas dėl žmogaus gyvybės kaip svarbiausios vertybės.[249] Apie tai byloja 2002 m. bylą Pretty v. United Kingdom,[250] kurią nagrinėdamas Europos Žmogaus Teisių Teismas, pripažino žmogaus gyvybę svarbiausia vertybe. 43 metų moteris, serganti sunkia ir nepagydoma liga, kreipėsi į šį Teismą dėl leidimo būti nužudytai su jos vyro pagalba, netraukiant jo baudžiamojon atsakomybėn. Tokiu reikalavimu ji savo laisvo apsiprendimo teisę iškėlė aukščiau už teisę į gyvybę. Tačiau Teismas D. Pretty ieškinį atmetė, taip neleisdamas jai pasirinkti eutanaziją.

Teisė į eutanaziją kaip galimybė oriai numirti prieštarauja medicinos praktikai, nes ir vykdant pasyvią eutanaziją, nevisada laukia rami ir ori mirtis, jos pobūdį lemia liga. Todėl eutanazija atrodo ciniškas naudojimasis orumo idėja. Remti teisę į eutanaziją, tikėtina, skatina hedonizmo principas, kuriuo vadovaujantis žmogaus poreikio patenkinimas yra laimė, o jos kriterijus - džiaugsmas, malonumas. Reikia nepamiršti, kad eutanazijos praktika redukuoja elgseną, pagrįstą gamtos priežastingumu, į pirmą vietą iškelia žmogų kaip materiją - biologinį kūną, o tuo pažeidžiama teisė į žmogaus vertingumą kaip fizinį ir moralinį integralumą. Tuo tarpu žmogaus orumas remiasi laisva savideterminacija, kai moralės dėsnis išlaisvina iš gamtos priežastingumo. Kad žmogus yra kūno ir dvasios vienovė patvirtina ir

[248] Čekanauskaitė A. Eutanazija ir savižudybė su pagalba// Bioetikos problemos. 2003 // <http://bioetika.sam.lt/index.php?-1178489916> žiūrėta [2008 01 27].
[249] Arlauskas S. Socialinis ir procedūrinis teisingumas teisiniame diskurse // Jurisprudencija. 2006, Nr. 8 (86). P. 27.
[250] Case of Pretty v. United Kingdom 2346/02 [2002] ECHR 427 (29April 2002) // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/2002/427.html> žiūrėta [2007 12 20].

šiuolaikinė medicina. Dvasinis pasaulis, jo stabilumas labiau lemia gerą kūno savijautą, o ne atvirkščiai. Eutanazija – tai biologinio nihilizmo įteisinimas, individo gyvenimą skirstant į vertą ir nevertą gyventi. Tai žmogaus matavimas „sveiko“ gyvūno matu. Jei individo sveikatą laikyti aukščiau teisės į gyvybę, iki žmogaus sudaiktinimo - vienas žingsnis. Tai nėra atskiro individo teisės į gyvybę pažeidimas, tai kėsinimasis naikinti žmogų kaip biologinę rūšį, kuri dėl tam tikrų kokybinių rodiklių praradimo būtų įvardinta kaip nevertinga. Niekas nepaneigs, jog dauguma abortų daroma dėl socialinių ir ekonominių priežasčių, o eutanazijos idėjoje taip pat slepiasi ekonominis ir socialinis valstybės, artimųjų, gydytojų išskaičiavimas, juk lėšas, skirtas neišgydomiems ligoniams išlaikyti, galima skirti kitoms gyvenimo sritims. Šiuolaikinis žmogus turi mirties valandą būti apsaugotas nuo "technizacijos, kurioje slypi piktnaudžiavimo pavojus."[251] Priešingu atveju, teisė į eutanaziją, kaip ir teisė daryti abortą, reikštų teisę savavališkai disponuoti savo ir kitų žmonių gyvybe, o tai vėlgi būtų žmogaus vertingumo sumenkinimas, bandymas jį apskaičiuoti, apibrėžti tam tikrais mediciniais kriterijais, kitaip tariant, piktnaudžiavimas teise. Žmogaus vertingumo gynimas yra ne konkretaus individo apsisprendimo reikalas, nes kalba eina apie žmogaus kaip rūšies apsaugą.

Eutanazija, abortai - tai pavyzdžiai, kuomet žmogus gali būti instrumentalizuojamas ir nekeičiant jo tapatybės. Todėl biologinio vertingumo apsaugą negalima tapatinti su teise į biologinę tapatybę. Su pastarosios apsauga susijęs klonavimas.

[251] Deklaracion Iura et bona sobre la eutanasia (1980 05 05) // AAS 72 (1980), 549.// <http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/sveikatos-apsaugos-chartija.html> žiūrėta [2007 11 10]

Klonavimas[252] *kaip grėsmė pažeisti žmogaus orumą*

Tai labiausiai prieštaringas klausimas. Iš vienos pusės, jis susijęs su visuomenės gerove – galimybėmis gerinti sveikatą, ar net tobulinti pačią homo sapiens rūšį, o iš kitos pusės, jeigu teisės tikslu laikoma žmogaus interesų apsauga, ji gali būti suvokiama dvejopai: kaip interesas saugoti žmogų nuo instrumentalizavimo ir kaip interesas saugoti jo saugią egzistencinę aplinką. Klonavimo metu kėsinamasi pažeisti abu šiuos aspektus.

Klonavimas kaip žmogaus instrumentalizavimas

1997 m. balandžio mėn. 4 d. Ovjede pasirašytos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 2 str. įtvirtina žmogaus viršenybę, t.y., "žmogaus interesai ir gerovė yra svarbesni už išimtinius visuomenės ar mokslo interesus."[253] Taip paneigiama galimybė žmogų laikyti priemone vardan žmonijos ir mokslo interesų. Reikia pripažinti, jog kaip tik klonavimas yra žmogaus kaip biologinės rūšies naudojimas atitinkamiems visuomenės tikslams, kėsinantis į žmogų kaip rūšį. Dar iki šiol mokslininkai tebesiginčija ar gyvybė Žemėje atsirado atsitiktinai, o vienos rūšies variacijų gausa laikoma gamtos žavesiu. Sutinkama, jog gyvo organizmo struktūra, priešingai nei mechanizmo, yra nulemta iš vidaus. Todėl gyvajame pasaulyje tos pačios rūšies būtybės nėra tapačios - tai individai. Anot S. Arlausko, žmogus savo psichinėje prigimtyje turi kažką tokio, kas nėra nulemta ar sumodeliuota kitų žmonių", jis yra kitoniškas.[254] Jeigu jo prigimtį sukurs kiti žmonės, bus atimta teisė būti kitonišku. Galima sakyti, reprodukciniu klonavimu pažeidžiamas

[252] *Klonavimas* – tai genetiškai identiškų organizmų kūrimas. Rūšys: 1. *Reprodukcinis*, kaip dauginimui paimama kiaušialąstė, iš kurios išimamas brnaduolys ir į jo vietą perkeliamas somatinės ląstelės branduolys su visa norimo klonuoti individo genetine informacija. Embrioną patalpinus į moteriškos lyties ląstelę, kur jis baigia vystytis, gims individas identiškas norimam klonuoti individui. 2. *Terapinis* – susijęs su tokia pačia klonavimo technika. Tikslas išauginti kamienines ląsteles, kurios manoma, gali išgydyti, pakeisti pažeistas ar mirštančias ląsteles esant sunkiom ir nepagydomom ligom. Tačiau esminis skirtuas, kad paėmus reikiamas ląsteles, embrionas žūva. (pgl. Narbekovas A. Bioetika. Kaunas: VDU leidykla, 2004. P. 58-59).

[253] Europos tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). – Ovjedo, 1997 m. balandžio 4 d. // Valstybės Žinios. 2002. Nr. 97.

[254] Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. V., 2004. P. 137.

žmogaus vertingumo aspektas - unikalumas, kurį lemia kiekvieno žmogaus biologinis ir moralinis autonomiškumas. Klonavimo proceso metu donoro atvaizdas „primetamas“ kitam žmogui ir tuo paneigiamas kūdikio žmogiškasis orumas. Orumas tampa kitų žmonių įgeidžių objektu arba įrankiu. Taigi žmogaus klonavimas yra technika, neatsižvelgianti į dvasinį žmogaus matmenį. Jis prieštarauja kiekvieno asmens vertei, unikaliam originalumui, ir paverčia žmogų objektu. Japonijos bioetikos komitetas priėjo išvados, kad sąvoka „žmogaus orumas“ reprodukcinio žmogaus klonavimo atveju susideda iš trijų elementų:

1. Žmogaus reprodukcija klonuojant veda prie žmogaus instrumentalizavimo tam tikram konkrečiam tikslui pasiekti;
2. Išankstinis genetinių savybių nustatymas yra žmogaus individualumo pažeidimas – iš anksto genetiškai sumodeliuoto žmogaus sukūrimas nesuderinamas su pagarba kiekvieno žmogaus individualumui;
3. Tai sukelia socialinius ir šeimyninius sutrikimus: žmogaus atsiradimas be dviejų lyčių lytinio kontakto yra gerokai nutolęs nuo tradicinio žmogaus gimties suvokimo.[255]

Visuotinės žmogaus genomo ir žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnis nustatė, kad „praktika, priešinga žmogaus orumui, tokia kaip reprodukcinis žmogiškųjų būtybių klonavimas, privalo būti draudžiama.“[256] Tačiau, kaip minėta, kalbant apie teisę į gyvybę, tarptautiniu lygiu tiesiogiai neišspręstas žmogaus embriono teisinis statusas, ir kiek terapinis klonavimas suderinamas su žmogaus orumu. Europos žmogaus teisių ir laisvių konvencijos 3 str. pasakyta, kad „niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas.“[257] Žmogaus embriono sunaikinimas, siekiant išgauti kamienines ląsteles, akivaizdžiai laikytinas žiauriu ir žeminančiu orumą elgesiu. Žmogaus vertė ir teisė gyventi pažeidžiama, kadangi žmogiškos būtybės –

[255] Zemlickas G. Klonavimas ir žmogaus teisės (2) // Mokslo Lietuva. 2002, Nr. 22 (268) // <http://www.lms.lt/ML/200222/200222.htm> žiūrėta [2007 11 10].
[256] The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights// <http://www.unesco.org/shs/human_rights/hrbc.htm> žiūrėta [2008 12 11].
[257] Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. V., 1993.

embrionai sukuriami tam, kad būtų perdaryti. Jų gyvybė aukojama konkretaus individo gyvybei išsaugoti, kurio sveikata laikoma svarbesnė už žmogaus, esančio ankstyvojoje raidos pakopoje, teisę gyventi. Klonavimas pažeidžia ir teisę į lygybę: pirma, vienas žmogus, šiuo atveju mokslininkas, dominuoja kito atžvilgiu, pasitelkdamas selektyvią eugeninę schemą; antra, žmogiškųjų būtybių atranka vyksta pagal „gerus“ ir „blogus“, nes embrionas teisiškai neapsaugotas iki 14 dienų nuo apvaisinimo. Tai, tikėtina, lemia vartotojiška ar kitaip ekonominių interesų skatinamų mokslo ir pramonės žmonių grupių pozicija.

Net ir medicinos mokslo plotmėje įžvelgiama daug prieštaravimų žmogaus klonavimo atžvilgiu. Tikėtina, kad tai lemia skirtingas mokslininkų požiūris į moralę, žmogaus teises. Dalis jų mano, kad eksperimentuoti su žmogaus gyvybe yra normalu ir tai yra reikalinga, norint pasiekti rezultatą, t.y., geras tikslas pateisina priemones. Akivaizdu, jog nuo mokslinių tyrimų laisvės tiesiogiai priklauso mokslo pažanga, naujų medikamentų ir gydymo būdų atradimas, tačiau mokslas pats savaime nėra aukščiausias gėris. Jo tikslas – tarnauti žmogui kaip didžiausiai vertybei. Mokslinės pažangos sustabdyti neįmanoma, todėl svarbiausia teisinis gynybos mechanizmas, nes galima sakyti, kad uždraudus žudyti, vistiek bus žudoma. 2005 m. sausio 25 d. Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos papildomas protokolas dėl biomedicininių tyrimų – įtvirtina bendrąją taisyklę, kuri skelbia, jog tyrimai turi būti atliekami laisvai (4 str.).[258] Konvencija vertinama kaip teisės aktas, kodifikuojantis daugumą biologijos ir medicinos srities žmogaus teisių, svarbi ir tuo, kad nustato asmens biologinės būties vertybinį aspektą. 1 straipsnyje nurodoma, jog bendras šio dokumento tikslas yra „ginti visų žmonių orumą ir tapatybę, nediskriminuojant kiekvienam užtikrinti pagarbą jo neliečiamumui ir kitoms teisėms, pagrindinėms laisvėms biologijos ir medicinos taikymo srityje“. 2 straipsnyje nustatoma taisyklė, kurios privaloma laikytis visose Konvencijos reguliuojamose srityse – „Žmogaus interesai ir gerovė yra

[258] Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija) ir jos Papildomo protokolo dėl biomedicinių tyrimų aiškinamasis raštas // Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4258, 4259.

svarbesni už išimtinius visuomenės ar mokslo interesus“. Ši nuostata konkretinama kituose Konvencijos straipsniuose, pagrindiniu asmens biologinės būties apsaugos įrankiu įvardijant asmens sutikimą. Išlaikydama šį loginį nuoseklumą, Konvencija 5 straipsnyje nustato, kad „kiekviena intervencija sveikatos srityje gali būti atliekama tik gavus atitinkamo asmens laisvai duotą ir informuotumu pagrįstą sutikimą,“ kad asmuo iš anksto turi gauti atitinkamą informaciją apie intervencijos tikslą ir pobūdį, apie jo padarinius ir pavojus, asmuo savo sutikimą gali bet kada laisvai atšaukti. Informuoto sutikimo doktrina, kaip biomedicininės etikos principas – tai pagarba asmenims, įgyvendinama dvejopai: pirma, gerbiant autonomiją tų asmenų, kurie yra veiksnūs padaryti informuotą pasirinkimą, ir gerbiant jų gebėjimą apsispręsti, ir antra, saugant asmenis, kurių autonomija yra sumažėjusi arba ribota, jų veiksnumą sutikti su intervencija riboja fizinė ir/ar psichinė būklė: neveiksnūs asmenys (psichiniai ligoniai), nepilnamečiai, kūdikiai, gyvybė iki gimimo, senatvės sulaukę asmenys (ypač esantys institucinėse globos įstaigose), asmenys, esantys komos būklėje, „greitosios pagalbos“ (emergency) pacientai (asmenys po avarijų, stichinių nelaimių ir pan.).[259] Europos Taryba pažymi, kad tokius tyrimus uždraudus visiškai, būtų neįmanomas progresas kovojant dėl sveikatos būklės palaikymo ar pagerinimo su ligomis, pažeidžiančiomis vaikus, protiškai nepilnaverčius asmenis ar asmenis, kenčiančius nuo senatvinės silpnaprotystės.[260] Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos papildomo protokolo dėl Biomedicininių tyrimų aiškinamasis raštas nurodo ir konkrečius pavyzdžius. Tai naujagimių, nesergančių kvėpavimo ligomis, kraujo mėginio paėmimas nustatyti būtiną deguonies lygį neišnešiotiems vaikams, komos būklės suaugusiųjų asmenų tyrimas, kad būtų galima geriau suprasti komos priežastis ir pan.[261] Nesant tokių tyrimų, pažeidžiamų asmenų grupės prarastų teisę į mokslo tyrimais paremtą

[259] Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S) / MRU. V., 2006. P. 108.

[260] Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos papildomo protokolo dėl Biomedicininių tyrimų aiškinamasis raštas //< http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/195.htm> žiūrėta [2008 12 15].

[261] Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos papildomo protokolo dėl Biomedicininių tyrimų aiškinamasis raštas //< http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/195.htm> žiūrėta [2008 12 15].

gydymą ir teisę į atitinkamą sveikatos priežiūrą. Taigi tyrimai su pažeidžiamų asmenų grupėmis yra būtini, todėl būtina reglamentuoti tokių asmenų apsaugą, teigia G. Andrulionis.[262] Medicinos tyrimų etikos principai daugelyje tarptautinių dokumentų buvo plėtojami siekiant darnaus kompromiso tarp griežtos pagarbos žmogaus teisėms ir neatidėliotino poreikio vykdyti pažeidžiamų asmenų grupių sveikatos būklės biomedicininius tyrimus. Daugelis tarptautinių ir nacionalinių reikalavimų įtvirtina, kad tiriamajam gali būti padaryta ne didesnė negu minimali žala, o biomedicininio tyrimo nauda turi būti santykinai didesnė negu numatoma žala. Kiekvienoje valstybėje veikia nepriklausomi subjektai, vertinantys tyrimų vertę ir pavojų žmogui. Tarptautiniai dokumentai nustato pagrindines tokio kompromiso gaires, tačiau dėl to, kaip jis turi būti įgyvendintas, palieka spręsti kiekvienai valstybei savarankiškai, neapribojant ir nepaneigiant jose egzistuojančių teisinių, socialinių, ekonominių ir kitų sąlygų, kurios gali daryti įtaką šiam kompromisui.[263] Pavyzdžiui, Europos Komisija pažymi, kad kamieninių ląstelių išgavimas iš embrioninės blastocistos kelia žmogaus embriono moralinio statuso klausimų, bet Europos pliuralizmo kontekste valstybės narės pačios nusprendžia tokius tyrimus leisti ar juos uždrausti. Europos mokslo ir naujų technologijų etikos grupė taip pat nurodo, kad atsakomybė dėl apsisprendimo leisti oficialiai ar neleisti vykdyti tyrimus su embrionais yra kiekvienos šalies reikalas, tačiau bet kokiu atveju, nacionaliniu lygiu būtina apibrėžti pakankamą embriono apsaugą.[264]

Taigi žmogaus poreikiai biologijos ir medicinos srityje nėra pripažįstami vienintele teisės saugotina vertybe. Moksliniai tyrimai atliekami dėl žmogaus poreikių, bet juos riboja jo vertingumo apsaugos poreikiai. Teisės tikslas - nustatyti taisykles, kad mokslo priemonės ne pažeistų žmogaus egzistencijos esmines taisykles, o padėtų pagerinti žmonių gyvenimo kokybę. Reikia sutikti su Eugenijumi Gefenu, kuris

[262] Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S) / MRU. V., 2006. P. 108.
[263] Andrulionis G. Ten pat. P. 101.

[264] The European Group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission. Adoption of an opinion on Ethical aspects of Human stem cell Research and use. – Paris, 14 November 2000. P. 12.

sako, kad “teisė yra priemonė, formali tam tikrų mokslo procesų išraiška. Priimdami vienus ar kitus įstatymus, prisijungdami prie vienos ar kitos konvencijos, mes turime prisiminti, kad pagrindinis teisės objektas yra žmogus ir jo teisės, kad ir kaip būtų sudėtinga suderinti mokslo interesus su teise.”[265] Mokslinių tyrimų laisvė nėra absoliuti laisvė, nes biomedicininių tyrimų objektas yra žmogus, jų grupės, embrionas, vaisius, žmogaus audinai, organai, ląstelės ar genetinė medžiaga, todėl žmogaus teisių apsauga šioje srityje pirmiausia pasireiškia saugant žmogaus vertingumą ir kaip kūną, ir kaip fizinį ir dvasinį integralumą. Šis interesas laikytinas svarbesniu už mokslo pažangos interesą. Tai, kad žmogaus teisės riboja mokslinių tyrimų laisvę, iš dalies kalbama ir 1997 m. Visuotinėje žmogaus genomo deklaracijoje. Jos 12 str. yra nustatyta, kad tyrimų laisvė, kuri yra būtina siekiant užtikrinti nevaržomą žinių progresą, yra laikoma neatskiriama minties laivės dalimi. Tačiau tos pačios deklaracijos 13 str. nustato, jog mokslininkų veiklai būtina atsakomybė, kuri įpareigotų mokslininkus kruopščiai, atsargiai, pasitelkiant visą intelektualinį dorumą ir sąžiningumą, atlikti ir vertinti tyrimus, juos paskelbti bei kitaip panaudoti tyrimų rezultatus. Todėl vardan mokslinių laimėjimų pats žmogus negali atsidurti pavojuje, nes, visų pirma, akcentuojamas kaip biologinis kūnas. Pavyzdžiui, anot pačių mokslininkų, kažin ar galima žmogaus klonavimą vadinti humaniškai svarbiu, nes embrionų terapinis klonavimas nėra būtinas, siekiant gauti kamienines ląsteles, nes alternatyvūs ir moraliniu požiūriu nepriekaištingi jų gavimo būdai iš suaugusio audinio ląstelių.[266]

Kadangi mokslinis tyrimas yra susijęs su prieštaringais žmogaus kaip rūšies interesais ir tikslais, absoliuti mokslo autonomija yra neįmanoma. Jis negali būti atsietas nuo dorovinių nuostatų, nes priešingu atveju, tampa savitikslis ir pavojingas, galintis pažeisti saugią žmogui kaip rūšiai egzistencinę terpę socialine ir ekologine prasmėmis.

[265] Zemlickas G. Klonavimas ir žmogaus teisė (1) // Mokslo Lietuva. 2002, Nr. 5(251). P.3.
[266] Bojarskas J. Ave vita, 2002, Nr. 12, P. 2.

Klonavimas kaip saugios egzistencinės terpės pažeidimas:

- socialine prasme

Žmogaus teisių apsaugos biologijos ir medicinos srityse tarptautinės teisėkūros raida prasidėjo netrukus po II-ojo pasaulinio karo pabaigos, Niurnbergo procese, dėl poreikio apsaugoti žmogų nuo galimo neteisingo, su humanizmo principais prasilenkiančio biologijos ir medicinos mokslų taikymo. Suvokta, kad mokslas, atveriantis žmonijos raidos perspektyvas, virsta grėsme pačiai žmonijai. Vadinamajame Gydytojų procese buvo parengtas Niurnbergo kodeksas.[267] Niurnbergo kodekso vertybės nebuvo vienpusiškos, skirtos tik asmens biologinei būčiai apsaugoti. Jame deklaruojama ir kita – medicinos mokslo pažanga – vertybė, nepaneigianti progresyvizmo ir racionalizmo reikšmės. Niurnbergo kodeksas siekė šias vertybes suderinti, užkertant kelią panašaus pobūdžio žmogaus teisių pažeidimams ateityje, kai tam tikra visuomenės grupė socialinių pokyčių metu yra paverčiama nevertinga arba, tiksliau, vertinga tik medicininiams bandymams. Pagrindiniai Niurnbergo kodekso principai vėliau buvo įtvirtinti daugelyje tarptautinių dokumentų, atskiros valstybės vienokiu ar kitokiu būdu implementavo šias nuostatas į savo nacionalinius teisės aktus. Pavyzdžiui, JTO Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių pakto 1966 m. 7 straipsnis nustatė, kad „niekas negali būti kankinamas arba patirti žiaurų, nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas. Ypač draudžiama daryti medicinos ar mokslinius bandymus su asmeniu be jo laisvo sutikimo.“[268] Taigi šis dokumentas medicinos ir mokslinius bandymus sulygino su nežmonišku ar žmogaus orumą žeminančiu elgesiu. Analogiškus draudimus įtvirtino taip pat ir kita (mūsų analizei svarbi) grupė tarptautinių dokumentų, ginančių žmogaus teises tarptautinių ginkluotų konfliktų metu – tai keturios 1949 metais priimtos Ženevos konvencijos, ir šiandien sudarančios šiuolaikinės tarptautinės humanitarinės teisės branduolį, siekiant humanizuoti karą ir

[267] Dominique Sprumont, Pascal Arnold. Der Nürnberger Kodex: Regeln des Völkerrechts. Ethik und Medizin 1947 – 1997. Was leistet die Kodifizierung von Ethik? Wallstein Verlag, Göttingen, 1997. P. 115.

[268] Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės Žinios, 2002. Nr. 77.

ginkluotus konfliktus.[269] Vienas pagrindinių veiksnių, lėmusių šių konvencijų priėmimą – tai humanizmo sklaida visuomenės teisinėje sąmonėje ir augantis karinės srities techninis progresas. Šiais dokumentais siekta apsaugoti asmenis nuo nepagrįstų medicinos intervencijų tomis aplinkybėmis, kurios daro asmenis ir jų valią pažeidžiamesnius – karo ir ginkluotų konfliktų metu. Pavyzdžiui, 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais, 13 straipsnyje teigiama: „Nė vieno karo belaisvio negalima fiziškai luošinti arba atlikti su jais jokių medicininių arba mokslinių eksperimentų, jeigu to nereikia belaisvio gydymui vietoje, pas stomatologą ar ligoninėje ir nedaroma jo paties labui.“ [270] Joks socialinis interesas neturėtų būti svarbesnis už žmogaus kaip vertybės poreikį tarpti saugioje socialinėje erdvėje.

- *ekologine prasme*

Ar turime teisę taikyti neištobulintą technologiją, kurios rezultatai gali būti skausmingi žmonijai, jos ekologinei egzistencinei terpei? Mokslinių tyrimų laisvė yra viena iš svarbiausių sociume egzistuojančių vertybių, kurią, atsižvelgiant į jos potencialią naudą, turėtų riboti tik asmens biologinės būties interesai. Pavyzdžiui, mokslininkai sutaria, jog egzistuoja didžiulės kliūtys, kurios turi būti įveiktos, kad embrionų kamieninių ląstelių naudojimas gydymo tikslais taptų efektyvus ir saugus. Taipogi daug pasaulio mokslininkų ir gydytojų nepritaria klonavimui, nes egzistuoja didelė apsigimimų rizika, neprognozuojamos pasekmės ateity. Tarptautiniu lygiu priimama daug įvairių su medicina, sveikata, etika, žmogaus teisėmis susijusių dokumentų. Viename pirmųjų - Niurbergo kodekse 1947 m.,[271] teigiama, jog prisiimamos rizikos laipsnis niekada neturi viršyti tos rizikos, kurią suponuoja eksperimentu spręstinos problemos humanistinė svarba. Klonavimas suteikia galimybę išsaugoti išnykstančias gyvūnų rūšis, nugalėti sunkias nepagydomas

[269] Международное гуманитарное право. М., 1997. P. 238-266.

[270] 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais // Valstybės Žinios. 2000. Nr. 63.

[271] Nuremberg Code/ Trials of War Criminals before the Nuremberg Military tribunals under Control Council Law. No 10, Vol 2., P. 181-182.

ligas, antrąkart išleisti į pasaulį gabius mokslininkus, menininkus, tačiau pažvelgus giliau, šis reiškinys griauna natūraliai gamtoje susiklosčiusią tvarką. Žmogus dehumanizuojamas, jo būtis įprasmina tokį egzistavimą, kuris neigia kelią į mirtį. Dėl tokios evoliucijos prarandama galimybė išlikti. Stengiamasi pakeisti pagrindines žmonijos egzistavimo taisykles moralės, etikos, religijos ir teisės plotmėse. Pažymėtina, kad techninės žinios, laimėjimai yra ambivalentiško pobūdžio. Atominės bombos griaunamoji jėga yra tiesioginė, tačiau turi šalutinį poveikį kitiems socialiniams santykiams. Demokratijos paskirtis – žmogaus apsauga. Ar galima teigti, kad tik dabar gyvenančių? Žmogaus teisės saugo natūralų žmogaus gyvenimo procesą, o ne siekia padaryti jį amžiną. Reikia jausti atsakomybę ateinančioms kartoms, nes kai kurių mokslinių eksperimentų pasekmes, jų poveikį ekologinei ir socialinei aplinkai numatyti neįmanoma. Technika tam tikru laipsniu yra autonomiška, jos veikime gali pasireikšti tokie savitumai, kurių kūrėjas nenumatė. Tai nėra stabilus ir darnus pasaulis, jame įvyksta ir nenumatytų sutrikimų. Žmogus gali padaryti pataisas, bet padariniai priklauso ne tik nuo tikslo, bet ir nuo atsitiktinumų, pavyzdžiui, Černobylio katastrofa.

Nors moderni technologija tenkina žmogaus poreikius, jos galimybės prikausto, pavergia žmogų, nes ne ji, o žmogus bando prisitaikyti prie jos. Teisė neturi orientuotis tik į šiandienos žmogaus interesus ir poreikius. Ji negali prieštarauti bendram žmonijos tikslui – žmogaus, reiškia ir ateinančių kartų, interesui išlikti subjektu saugioje egzistencinėje terpėje. Reikia pripažinti, kad orumo apsaugoje daromos išlygos, atsižvelgiant į raidos stadijas, siekis subalansuoti teisę į orumą su kitomis teisėmis, rodo instrumentinio požiūrio į žmogų įsigalėjimą, kuomet atskira žmogiškoji būtybė tampa tik priemonė, objektas konkretiems esamo laikmečio poreikiams tenkinti. Tuo tarpu teleologiniu požiūriu, žmogiškasis orumas užtikrina kiekvieno žmogaus pirmenybę prieš daiktines vertybes. Jis nukreipia daugybę kitų teisinių normų į žmogaus vertę ir tokiu būdu suteikia daugybei pagrindinių teisių (teisei į gyvybę, lygybę, tapatybę) materialų turinį, vadovauja teisinių normų interpretacijai, pavyzdžiui, genų technologijos, organų transplantacijos, abortų, eutanazijos klausimais. Savo esme jis sudaro visų į asmenybę

orientuotų pagrindinių teisių esminio turinio garantiją. Remiantis orumo pripažinimu, implikuojamas besąlygiškas imperatyvas nepažeisti žmogiškosios būtybės interesų ir gerovės dėl visuomenės ar mokslo interesų.

2. Žmogus kaip dvasinės būtybės vertingumo pažeidimas, kai jo biologinis kūnas naudojamas:

- *įrankiu valdžios interesams įgyvendinti*

Savo esme žmogaus orumas įpareigoja visas valdžios institucijas gerbti ir ginti orumą. Taigi valstybės pareiga – susilaikyti nuo valdžios įgyvendinimo priemonių, kurios gali pažeisti žmogaus orumą. Viešoji teisė turi užkirsti kelią tokiems veiksmams. Tai gali būti apibendrinta kaip negatyvi pareiga netraktuoti žmogaus kaip objekto kitiems valstybiniams tikslams pasiekti. Pavyzdžiui, Vokietijos konstitucijos 1 str. teigiama: „Orumas yra neliečiamas“, o vokiečių kalboje žodis „neliečiamas“ – *unantabasar* yra ypatingai galingas, jį galima versti šventas, nesugriaunamas.[272] Interpretuojant šią normą, galima įvardinti žmogaus orumą kaip fundamentaliausią žmogaus teisę, kuri bet kokiomis aplinkybėmis negali būti pažeista. Šis draudimas yra įtaigingas, stiprus ir reiškia, kad orumo pažeidimas negali būti pateisinamas jokia visuomenine nauda. Pavyzdžiui, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas teigia, kad įkalinimo bausmė iki gyvos galvos nėra uždrausta konstitucijos, bet gyvenimas įkalinime be mažiausios realios galimybės atgauti laisvę tam tikru vėlesniu momentu pažeidžia Konstitucijos minėtą 1 straipsnio nuostatą, nes orumas reiškia viltį. Paskyrimas griežtos bausmės vien dėl nusikaltimo prevencijos prieštarauja 1 str., kadangi pažeidėjas bus tik įrankis valstybės jėgos prieš nusikaltimą.[273] Taigi žmogaus orumas saugomas teisėkūros pagalba, ir teisės normos taipogi negali būti interpretuojamos kaip leidžiančios pažeisti žmogaus orumą.[274]

[272] Eckert J. Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 40.
[273]Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 151.
[274] Gewirth A. Human dignity as the basis of rights // Constitution of rights: human dignity and American values. Ithaca, 1994. P. 147.

Antai ir Lietuvos Konstitucijos 21 straipsnis skelbia: „Žmogaus orumą gina įstatymas. Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes."[275] Šios normos taikymo pavyzdžiai glūdi draudime:

- taikyti mirties bausmę. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. nutarime dėl mirties bausmės sakoma: „...žmogaus gyvybė ir orumas, kaip išreiškiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra aukščiau įstatymo. Atsižvelgiant į tai, žmogaus gyvybė ir orumas vertintini kaip ypatingos vertybės. Konstitucijos paskirtis, tokiu atveju, yra užtikrinti šių vertybių gynimą ir gerbimą. Šie reikalavimai keliamai visų pirma pačiai valstybei."[276]

- draudime taikyti kūniškąsias bausmes, žeminti baudžiamajame procese ir įkalinimo įstaigose. Pavyzdžiui, Europos Žmogaus teisių teisme (EŽTT) 1978 m. nagrinėjant Tyrer prieš JK bylą, buvo ginčijamas policijos pareigūnų atliekamos plakimo rykšte bausmės teisėtumas. EŽTT nurodė, kad institucionalizuotas jėgos naudojimas yra asmens orumo ir asmens fizinės neliečiamybės pažeidimas, nes kūniškų bausmių prigimtis yra tokia, kad vienas žmogus yra įtrauktas į fizinio smurto, jėgos panaudojimą prieš kitą žmogų. Nors pareiškėjas nepatyrė sunkaus ar ilgai besitęsiančio poveikio, tokia bausmė tuo, kad jis buvo traktuotas kaip valdžios jėgos objektas, pažeidė jo teisę į orumą.[277]

- draudime sudaryti nežmoniškas sąlygas. Teismų jurisprudencijoje orumas minimas bylose dėl areštuotųjų ir kalinių sąlygų. Pavyzdžiui, 1980 m. byloje Darvish prieš kalėjimo valdžią kalinys skundėsi, kad kaliniai neturi lovų, o miega ant čiužinių, patiestų ant grindų. Valdžia aiškino, jog aprūpinus kalinius lovomis, jie gali jas išardyti ir dalis panaudoti kaip ginklus. Sprendimas priimtas kalinio naudai, motyvuojant tuo, jog nors valdžia pagrįstai bijo duoti lovas, žmogiškasis orumas turi būti apsaugotas.[278]

---

[275] Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2002.
[276] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai" // Valstybės žinios. 1998. Nr. 109.
[277] Tyrer v the United Kingdom, 1978 m. balandžio 25 d. sprendimas, Series A Nr. 26.
[278] Kretzmer D. Human dignity in Israeli Jurisprudence // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 163.

I. Kantas teigia: „Elkis taip, kad visada puoselėtum žmogiškumą, ar pats save ar kitą asmenį laikydamas niekados ne priemone, bet visada – tikslu.“[279] Galima sakyti, jog žmogiškasis orumas saugo kiekvieną žmogų nuo nežmoniško ir žeminančio elgesio, pasireiškiančio neigimu žmogaus kaip integralios fizinės ir dvasinės būtybės, traktuojant jį tik kaip biologinį kūną, kuris gali kilti ne tik dėl valstybinės valdžios veiksmų, bet ir iš savo paties ar kitų individų asmeninių poreikių.

- *asmeniniams poreikiams tenkinti*

Pavyzdžiais galėtų būti prostitucija, vergovė, fizinių patologijų turinčių žmonių išnaudojimas. Daugelyje šalių vyksta spektakliai su žmonėmis neūžaugomis. Jie yra mėtomi fiziškai sveikų artistų, taigi nelygioje kovoje, dažniausiai dalyvaujant joje ir žiūrovams. Administraciniai teismai Vokietijoje uždraudė šiuos spektaklius, nežiūrint argumento, kad neūžaugos varžybose dalyvauja savo noru ir tai galimybė jiems užsidirbti pinigus. Pagrindiniu motyvu nurodytas orumas, nes neūžaugos naudojami kaip sviediniai, kaip objektai, sužadinantys žemus žiūrovų instinktus.[280] Taip sprendžiamas socialinių grėsmių individui egzistavimas, iškeliant būtinybę spręsti pirminę problemą: kaip apriboti individualią individo veikimo laisvę, kad ji nekeltų grėsmės savo ir kitų individų laisvėms. Kad individo veikimo laisvė nevirstų potencialia grėsme jam pačiam, jis turi suvokti save kaip visada egzistuojantį tarp to, kad jis yra kūnas, ir to, kad jis turi kūną.[281]

Žmogaus orumo gynimas yra demokratinės valstybės pareiga, jis ginamas vienodai, nepriklausomai nuo amžiaus, lyties (JTO Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims 1979 m.,[282] Vaiko teisių Konvencija 1989 m.[283]), bet ir nepriklausomai nuo rasės (1965 m. Konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo[284]), pilietybės. Bet koks pasikėsinimas į orumą reiškia pažeidimą. Pagal

[279] Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. V., 1980. P. 68.
[280] Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 158.
[281] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. P. 391.
[282] JTO Konvencija dėl visų formų dikriminacijos panaikinimo moterims // Konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo moterims, // Valstybės Žinios, 1996. Nr. 21.
[283] Vaiko teisių Konvencija // Valstybės žinios 1995. Nr. 60.
[284] Konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, // Valstybės Žinios, 1998, Nr. 108.

teismų jurisprudenciją, nėra būdo subalansuoti kitų žmonių teisinius interesus su asmens orumu. Proporcingumo principas čia negalioja, taip apsaugant esminę teisę, visų teisių pagrindą.[285] Pagrindinės teisės, esant atitinkamoms sąlygoms, gali būti apribotos. Tačiau žmogiškasis orumas savo individualių teisių turiniu nepakenčia jokių apribojimų, kadangi galiojimo sritis, kaip taisyklė, sutampa su jo branduoliu. Net karas ir kiti pavojai valstybės išgyvenimui nepateisina žmogiškojo orumo apribojimo, teigiama 1949 m. Ženevos konvencijoje dėl elgesio su karo belaisviais,[286] 1984 m. Konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą.[287] Tai apsaugo žmogų kaip būtybę nuo išskirtinio instrumentalizavimo svetimiems tikslams.[288]

Būtina atkreipti dėmesį, kad teisės į žmogaus orumą gynimo apimtis nėra apibrėžta tam tikru elgesiu. Priešingai, ši teisė yra absoliuti. Pažymėtina, jog orumas kaip žmogaus biologinės rūšies bruožas nėra žmogaus disponavimo objektas. Žmogaus siekis žeminti savo orumą neatleidžia valstybės nuo pareigos jį ginti kaip visuotinę vertybę, tai yra vertinti jį teleologiškai. Pavyzdžiui, negali valstybė ekstradicijos būdu išduoti asmens, nors pats asmuo to ir pageidautų, jei prašančioje šalyje jis bus kankinamas.[289] Teisės į žmogaus orumą pažeidimas yra smūgis visai demokratinei visuomenei, jos fundamentalioms vertybėms. Teisė į žmogaus orumą yra nesubalansuojama su kitais asmeniniais, visuomeniniais interesais, dar daugiau, kai laisvė verčia žmogaus orumą objektu, apribojama laisvė. Tai nesusiduria su teise į orumą ir nedaro asmens „tik objektu valstybėje," nes individas saugomas nuo instrumentalizavimo, kuris pažeistų jo kaip žmogaus vertingumą, kuris yra vertybinis demokratinės valstybės pagrindas. Taigi nors iškeldama naujų klausimų, orumo

[285] Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R.J., Vallender K.A. Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar. 2002.
[286] 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais // Valstybės Žinios. 2000. Nr. 63.
[287] Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1984) // Valstybės Žinios. 1998. Nr. 86.
[288] Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R.J., Vallender K.A. Ten pat. P. 80.
[289] Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 157.

koncepcija “nurodo ribas, iki kurių žmogus sutinka daryti kompromisus ir su aplinka, ir savo pragmatiniais interesais bei polinkiais.”[290]

3.1.2. Teisė į žmogaus orumą kaip teisė į egzistencijos kokybę

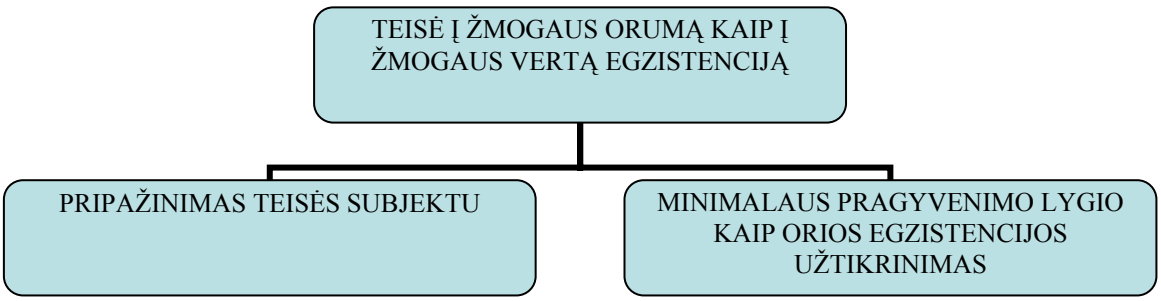
Pripažinus tai, kad žmogus nėra vien tik gamtinė būtybė, tik homo sapiens biologinės rūšies atstovas, o yra vertingas dėl integralios fizinės ir dvasinės prigimties, tenka pripažinti, kad jo prigimties savybės atsiskleidžia ne kur kitur, o socialinėje erdvėje. Per žmogų vyksta gamtinės ir socialinės tvarkos simbiozė. Būtent dvasiniai sugebėjimai lemia, kad žmogus pertvarko gamtą į savo pasaulį, pavyzdžiui, gaminasi daiktus, kurie reikalingi ne tik biologiniams poreikiams, bet ir jausmams, mintims ir troškimams išreikšti. A. Maslow žmogaus poreikius pagal jų svarbą skirsto į penkis lygius: 1) fiziologiniai, 2) saugumo, 3) meilės, 4) pagarbos, 5) saviraiškos.[291] Žmogaus teisė į orumą apima visus šiuos poreikius, o juos galima patenkinti, kitaip tariant, realizuoti save visapusiškai, ir kaip biologinei, ir kaip dvasinei būtybei, tik visuomenėje. Anot A. Pumpučio, iš žmogaus ir visuomenės noro tobulėti kyla pagrindiniai poreikiai - troškimai, kuriuos suponuoja socialinės prielaidos, o jų visuma daro įtaką žmogaus teisių sistemai bei jų realizavimo lygiui.[292] Poreikis saugoti žmogų kaip integralią fizinę ir dvasinę būtybę yra ir demokratinės visuomenės interesas, ir teisinės valstybės teisės tikslas. Žmogaus vertingumo/orumo apsauga reiškia, kad teisė kuriama žmogaus orumo kaip vertybės pagrindu, kas įpareigoja valstybę imtis pozityvių veiksmų: užtikrinti jam egzistencijos kokybę, kiekvieną žmogų pripažįstant teisės subjektu ir garantuojant minimalų pragyvenimo lygį.

---

[290] Stoškus K. Etiketas ir žmonių bendravimas. V., 1981. P. 34.

[291] Wilson C. New Pathways in Psychology Maslow and the Post-Freudian Revolution. London, 1972. P. 163.

[292] Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. V., 2000. P. 9.

Teisė į egzistencijos kokybę kaip teisė į pripažinimą teisės subjektu

Rūšinės žmogaus biologinės savybės yra galimybė kiekvienam konkrečiam žmogui gyventi unikalų gyvenimą. Kad žmogus realizuotų save kaip išskirtinė būtybė, tam būtinos ir tam tikros socialinės sąlygos. Besąlyginis žmogaus kaip biologinės rūšies vertingumo pripažinimas kiekvienam individui yra esminė prielaida legitimuoti žmogaus teises arba kitaip tariant – tai yra pagrindas pripažinti kiekvieną žmogų teisės subjektu. Taip žmogaus kaip rūšies orumas/vertingumas tampa visų teisių pagrindu.

Fizinis asmuo tarptautinėje teisėje yra pripažintas neginčijama vertybe, taigi ir tarptautinės teisės subjektu, o jo teisių apsauga – vienu iš šiuolaikinės tarptautinės teisės objektų. Šių procesų pradžia, kaip teisingai įvardija daugelis žmogaus teises nagrinėjančių literatūros šaltinių, yra tarptautinių organizacijų kūrimasis ir universalių tarptautinių dokumentų priėmimas dėl poreikio apsaugoti žmogaus būtį ir jo interesus teisiniais instrumentais. Gerbimas žmogaus kaip potencialios individualaus asmens galimybės yra žmogaus teisių apsaugos politikos stimulas. Tai suformuluota preambulėse tokių tarptautinių konvencijų, priimtų Jungtinėse tautose 1966 m., kaip Tarptautinė ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių konvencija,[293] Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas.[294] Pastarasis skelbia, kad neatimamos žmogaus teisės kyla iš įgimto žmogaus orumo. Taigi išsireiškimas „žmogaus orumas" būtų bevertis, jei tai nereikštų, kad kiekvienas žmogus yra savo

[293] Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, // Valstybės Žinios, 2002. Nr. 77.
[294] Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės Žinios, 2002. Nr. 77.

teisių subjektas, nes užtikrinti žmogaus vertą egzistenciją, tapti tinkamu gyventi visuomenėje reikalingos teisės, o biologinis žmogaus rūšies išskirtinumas tuomet tampa jų prielaida.[295] Visa eilė kitų tarptautinių konvencijų (Žmogaus teisių ir biomedicinos, 1997 m.,[296] Visuotinė žmogaus genomo ir žmogaus teisių, 1997 m.[297] ir kitos) taip pat remiasi žmogaus orumo pripažinimo nuostata, kuri yra visų jose skelbiamų vertybių pagrindas. E. Spruogis rašo: „Šiuolaikinė tarptautinė bendruomenė išskiria žmogaus gyvybę ir orumą. Pripažįstama, kad kiekvienas žmonių bendruomenės narys turi prigimtinį orumą, kuris yra svarbiausias teisių šaltinis [...] Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir pildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes.[298] Deklaracijoje dėl su Pagrindinių teisių chartija susijusių išaiškinimų pateiktas toks teisės į orumą aiškinimas: „Žmogaus orumas savaime yra pagrindinė teisė, tačiau jis taip pat yra tikrasis pagrindinių teisių pagrindas.“[299] Galima sakyti, ji reiškia skirtingų žmogaus vertybių sintezę ieškant savirealizacijos. Taigi žmogaus orumas eina ankščiau žmogaus teisių, kitaip tariant, žmogaus teisės yra jo orumo juridinė konkretizacija. Būdama visų žmogaus laisvių ir teisių branduolys, teisė į žmogaus orumą tarnauja jų aiškinimui bei konkretizavimui, o taip pat turi principo reikšmę bet kuriai valstybinei veiklai: nurodo kryptį įstatymų leidybai, esminių teisių interpretacijai ir visai teisinei tvarkai. Todėl žmogaus orumo apsauga reiškia valstybės įsipareigojimą teisės aktais pripažinti besąlygišką teisę į šią vertybę kiekvienam. Ji yra centrinė ne tik tarptautiniuose aktuose, susijusiuose su žmogaus teisėmis, bet taip pat ir moderniose konstitucijose. Nors dėl tikslios orumo reikšmės ir teisės į orumą pagrindo visuomet buvo

[295] Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002. P. 147.
[296] Europos tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). Ovjedo, 1997 m. balandžio 4 d. // Valstybės Žinios. 2002, Nr. 97.
[297] The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights // <http://www.unesco.org/shs/human_rights/hrbc.htm> žiūrėta [2007 11 10].
[298] Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2002. P. 52-53.
[299] Deklaracija dėl su Pagrindinių teisių chartija susijusių išaiškinimų // <http://europa.eu/constitution/lt/ptoc146_lt.html> žiūrėta [2007 11 09].

diskutuojama, tačiau visuotinai pripažinta, kad orumas ir žmogaus teisės turi būti demokratinės valstybės konstitucijos pagrindas. Konstitucinis Teismas 1998 m. gruodžio mėn. 9 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai“ aiškina, kad: ,,Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes.“[300]

Atkreiptinas dėmesys, jog žmogaus vertingumo pripažinimas reiškia kiekvieno žmogaus kaip faktinės gamtinės - socialinės būtybės pripažinimą teisės subjektu tiek tarptautiniu, tiek valstybiniu lygmeniu. Tačiau tai nėra vienkartinis aktas ir reikalauja iš visuomenės nenutrūkstamų moralinių pastangų saugoti visų jos narių teises ir spręsti jų įgyvendinimo klausimą.[301] Žmogaus teisės į orumą įgyvendinimo analizė atskleidžia, jog siekiant užtikrinti visavertį žmogaus gyvenimą, nepakanka negatyvių asmens teisių ir laisvių. Todėl šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje pamatinės žmogaus teisė apima ne tik pirmosios kartos teises (pilietines ir politines), bet ir antrosios kartos (socioekonomines) bei trečiosios kartos (solidarumo) teises. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje tvirtinama, kad “kiekvienas [...] turi teisę realizuoti [...] ekonomines, socialines ir kultūrines teises, reikalingas, nepakeičiamas savo orumui [...] šios teisės užtikrina egzistenciją, vertą žmogaus orumo.“[302] Šioje teisės normoje orumo sąvoka kombinuojamas su kita sąvoka – *vertė*, kuri sieja žmogaus orumą su jo verta egzistencija.

[300] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1998. Nr. 109.
[301] Šlapkauskas V. Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys // Jurisprudencija, 2002. T. 24(16). P. 192.
[302] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d nutarimas Nr.I-1136.

Teisė į egzistencijos kokybę kaip teisė į žmogaus orumo vertą (orią) egzistenciją

Klausimas, koks gyvenimas yra vertas žmogaus orumo, teoriškai yra atviras. Jei sutinkame su prielaida, kad žmogus yra integrali būtybė, darytina išvada, jog orumo verta egzistencija turi leisti žmogui save realizuoti ir kaip biologinei, ir kaip dvasinei būtybei. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnyje sakoma, jog teisės būtinos užtikrinti žmogaus orumo vertą egzistenciją.[303] Programiniame lygmenyje ši norma išreiškia bendrą teisinės tvarkos tikslą, nes be fundamentalių teisių gyvenimas orume neįmanomas. Konstitucijos garantuojamos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės yra žmonių įrankiai kultūriškai bendradarbiauti tarpusavyje, kurti materialines ir dvasines vertybes bei jomis keistis. Įgydamas teisę į susikurtą vertybę, asmuo turi galimybę dalyvauti kultūriniuose mainuose, kurie daro jį naudingu ir tinkamu visuomenėje.

Valstybės pareiga užtikrinti egzistencijos kokybę garantuoja minimalaus pragyvenimo lygio užtikrinimą. Kaip išsireiškė Vokietijos Federalinis konstitucinis teismas, valstybė turi užtikrinti, kad ir fiziškai, ir psichiškai neįgalūs asmenys, negalintys savimi pasirūpinti, gautų minimalią paramą gyventi oriai.[304] Pozityvių – socialinių, ekonominių ir kultūrinių - teisių paskirtis yra užtikrinti normalų, orų gyvenimą asmens, atsidūrusio žemiau tam tikros materialinės ir socialinės gerovės, bei išsilavinimo ribos. Šią ribą apibrėžia ne politinė koncepcija, o konkrečios visuomenės išsivystymo ekonominis, socialinis ir kultūrinis lygis.[305] Valstybinės institucijos yra įpareigotos pagelbėti neišgalintiems savo piliečiams susikurti žmogaus vertą egzistenciją, užtikrinti jų materialinį saugumą.[306] Asmeninių ir politinių teisių esmė yra valstybinės valdžios ribojimas, aiškiai apibrėžiant minimalios asmeninės laisvės erdvę, o socialinės teisės, atvirkščiai, išplečia valstybės veiklos

[303] Lietuvos Respublikos Konstitucija. V., 2002.
[304] Starck Ch. The religious and philosophical background of human dignity and its place in modern constitutions // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 189.
[305] Rawls J. Politinis liberalizmas. V., 2002. P. 197-201.
[306] Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija. V., 2000. P. 92.

sritį.[307] Taigi pozityviai traktuoti žmogų kaip orų, reiškia gerbti jo pagrindinius poreikius, laikyti vertu juos patenkinti, kiekvieną žmogų pripažinti teisės subjektu. Valstybė įpareigojama vykdyti socialinę politiką ir padėti tiems asmenims, kurie nepajėgūs įgyti reikalingas orumo vertai egzistencijai subjektines teises. Teisės į žmogaus orumą įgyvendinimui reikalinga valstybės pagalba, grindžiama visuomenės solidarumu: tam, kad būtų užtikrinta "socialinė santarvė,"[308] kad būtų garantuota "kiekvieno žmogaus teisė į pakankamą gyvenimo lygį jam ir jo šeimai, apimantį pakankamą maistą, drabužius bei butą, taip pat į nuolatinį gyvenimo sąlygų gerinimą."[309] Teisingumas reikalauja teikti pirmumą silpnesnės šalies interesams, todėl šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse solidarumo, socialinio gyvenimo stabilumo vardan tam tikrais (bedarbystės, ligos, įvairių kitokių nelaimių) atvejais yra pažeidžiama lygybė, bei turtingesnei, stipresniajai šaliai daroma "skriauda" didesnių mokesčių ar kitokių naštų pavidalu. Socialinis teisingumas reikalauja gerbti kiekvieno asmens orumą, atsižvelgti į kiekvieno poreikius, kas teisėje pasireiškia kiekvieno žmogaus teisių apsauga ir gynimu.[310] „Šiandien aktualiausios antrosios ir trečiosios kartos žmogaus teisės, pirmiausiai teisė į darbą, butą, palankią gyvybei aplinką. Jos tampa itin aktualios visuomenėms virstant pramoninėmis, automatizuojant ir robotizuojant gamybą, o pačiai žmogaus ūkinei veiklai tampant globaline, kuri taip pat globališkai kėsinasi į žmogaus gyvenamosios aplinkos kokybę kaip būtiną žmogaus teisių įgyvendinimo sąlygą."[311]pastaroji susijusi su žmogaus kaip visuomenės nario raida. 1990 m. Jungtinių Tautų vystymo programos parengtame pranešime apie žmogaus socialinę raidą buvo pabrėžta, jog bet kokio išsivystymo lygio žmogus privalo turėti galimybę rinktis tris svarbiausius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių ir apsirūpinti ištekliais, reikalingais

[307] Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2002. P. 55.
[308] Grundgesetz. Kommentar. Herausgegeben von H.Dreier. Band II. Mohr Siebeck, 1998. P. 101.
[309] Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 77.
[310] Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius, 2005. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2004. P. 41.

[311] Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų ginties ribos / Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. V., 2000. P. 9.

normaliam gyvenimo lygiui pasiekti.[312] Tai gali būti įvardinta kaip gerovės būklė, kuriai neabejotinai reikšminga asmens biologinės būties apsauga. Vertinant pagal A. Maslow klasifikaciją[313] – tai fiziologinių interesų apsaugą tokiu mastu, kad jie sudarytų sąlygas asmeniui siekti tolimesnių poreikių ir interesų patenkinimo. Visų pirma, tai susiję su asmens egzistencijos užtikrinimu, ypač kai asmuo pats to padaryti negali, pavyzdžiui, yra ankstyvojoje raidos stadijoje – embrionu ar vaisiumi. Antra, tai susiję su visuomenės sveikatos lygio gerinimu. Pasaulio sveikatos organizacijos Konstitucija[314] apibrėžia „Sveikatos sampratą“ ir nurodo, kad tai yra visapusė fizinė, dvasinė ir socialinė gerovė, o ne tik ligų ar negalavimų nebuvimas, taigi sveikatos sritimi pretenduojama apimti visas žmogaus gyvenimo sritis.

Galima sakyti, kad nuo orios egzistencijos neatsiejama žmogaus socialinė raida, kuri yra dvipusė: 1) formuojamos žmogaus galimybės: gera sveikata, žinios ir įgūdžiai; 2) įgytos galimybės naudojamos laisvalaikiui, darbui, kultūriniam, socialiniam ir politiniam aktyvumui.[315] Tai neatsiejama nuo teisės į autonomiją. Kadangi žmogus yra kūniška ir dvasinė būtybė, teisė į autonomiją yra susijusi su teise į gyvybę kaip kūno apsaugą, ir su teise į asmenybės privatumą kaip dvasios apsaugą. Žmogaus orumo koncepcija, pagrįsta autonomijos reikalavimu, kaip kiekvieno asmens apsisprendimo laisvės pripažinimu, yra fundamentinis žmogaus teisių pagrindas. Tačiau autonomijos nereikia suprasti vien tik individualistiškai. Ji yra sąlygojama ir intersubjektyviai. Žmogiškuoju orumu pagrįsta teisė į lygybę, kadangi ši yra esminio lygiaverčio elgesio su žmonėmis kriterijus. Žmogus yra visuomenės narys ir teisė į žmogaus orumą apima pareigą gerbti tokią pat artimo teisę į savirealizaciją. Pažeisdamas ją, jis mažina savo kaip asmens, bet ne kaip žmogaus orumą.

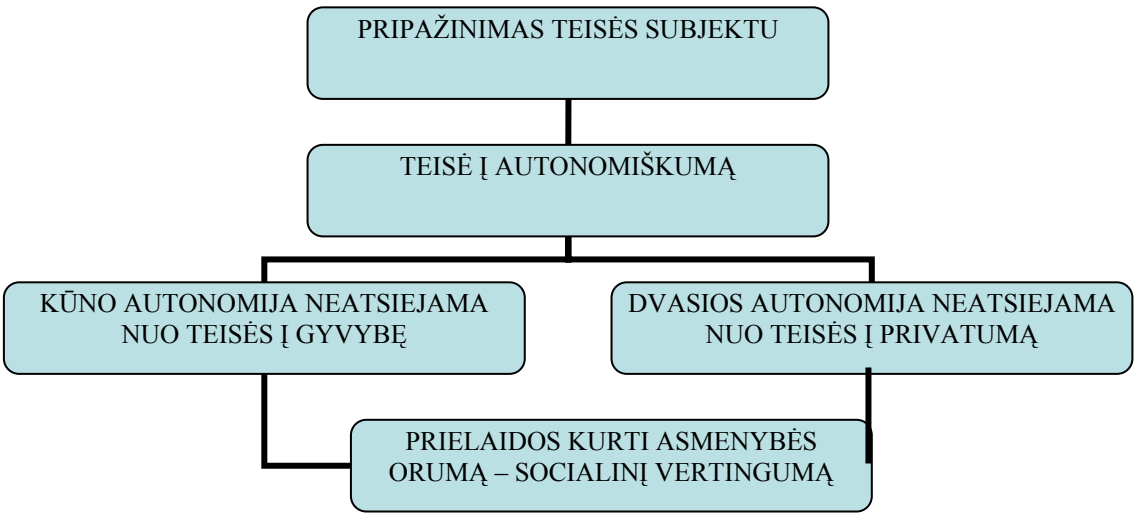
---

[312] 1990 m. Jungtinių Tautų vystymo programos pranešimas apie žmogaus socialinę raidą // <http://hdr.undp.org/2006> žiūrėta [2006 11 25].

[313] Maslow A. Psichologiniai duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. V., 1989. P. 343.

[314] Pasaulio sveikatos organizacijos konstitucija // <http://policy.who.int/cgi-bin/om_isapi.dll?hitsperheading=on&infobase=basicdoc&jump=Constitution&softpage=Document42#JUMPDEST_Constitution> žiūrėta [2006 11 25].

[315] Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1995. V., 1995. P. 1.

Ar galima skirtis teisės į žmogaus orumą teisnumo ir subjektinės teisės lygmeniu?

Teisės teorijoje beveik vieningai laikomasi nuomonės, kad teisnumas yra ne konkrečios teisės ir pareigos, o tik jų prielaida.[316] P. S. Vitkevičius teisnumą apibrėžia kaip teisę, sudarančią daugybę galimybių įgyti įvairiausių konkrečių civilinių teisių, numatytų arba nedraudžiamų civilinės teisės normų.[317] Tačiau egzistuoja ir kitokia teisnumo samprata. Pavyzdžiui, M. M. Agarkov'as,[318] J. R. Vebers'as,[319] V. A. Belov'as[320] mano, kad teisnumo turinį sudaro konkrečios asmens teisės, ne tik valstybės pripažįstama bendra galimybė įgyti teisės aktuose numatytas teises ir pareigas, tačiau minėti autoriai nepaaiškina, kaip yra įgyvendinamos šios teisės. A. Vaišvila teisnumą apibrėžia kaip visuomenės ar valstybės suteiktą leidimą būti teisės subjektu ir veikti savo interesų link.[321] Žmogaus orumas yra teisinio subjektiškumo prielaida, o teisė į jį grindžiama visuomenės solidarumu. Ji ypatinga tuo, jog sutampa teisnumo ir subjektinės teisės lygmeniu. Žmogus demokratinėje valstybėje laikomas vertybe, todėl jo kaip būtybės teisė į orumą absoliuti, neprarandama, nes neįmanoma tapti ne žmogumi,

[316] Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва, 1950. С. 6.
[317] Vitkevičius P. S. Civilinės teisės subjekto ir civilinio teisinio subjektiškumo problemos // Jurisprudencija. 2004. T. 55 (47).
[318] Иоффе О. С. Гражданское право. Избранные труды. Москва, 2000. С. 288.
[319] Веберс Я. Р. Правосубъекность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига, 1976. С. 22.
[320] Белов В. А. Гражданское право. Москва, 2002. С. 76.
[321] Vaišvila A. Teisė teorija. V., 2004. P. 410.

prarasti žmogiškumą (dvipoliškumą), todėl jis negali atsisakyti ir iš jo išplaukiančio teisinio subjektiškumo. Individas neturi teisės atsisakyti žmogaus orumo, jis negali atsisakyti ir iš jo išplaukiančio teisinio subjektiškumo, tačiau pats sprendžia kaip naudotis teisnumo lygmens teisėmis, kas lemia jo, kaip visuomenės nario, konkretų socialinį vertingumą – asmenybės orumą. Žmogus yra visuomenės narys ir teisė į žmogaus orumą apima pareigą gerbti tokią pat artimo teisę į orumo pripažinimą. Pažeisdamas ją, jis mažina siaurina savo kaip asmenybės subjektinę teisę į orumą.

3.2. Asmenybės orumas kaip fizinio asmens socialinio aktyvumo kokybinis rodiklis

Žmogaus biologinis vertingumas/orumas tampa pagrindu teisėms, kurios reikalingos kurti kitą – socialinį žmogaus vertingumą, ir praktiškai pasireiškia kiekvieno žmogaus kasdieniniuose santykiuose su visuomene, valstybe, kurioje jis gyvena. Kitaip tariant, visiems vienodo žmogaus orumo pagrindu sklaidžiasi skirtingų asmenybių orumas. Kiekvieno žmogaus kaip socialinės asmenybės vertingumas skiriasi, taigi priešingai nei žmogaus orumas, jis leidžia asmenybes diferencijuoti. Tačiau, kaip nurodo bioetikos žodynas, norminėje literatūroje vartojamos sąvokos „žmogaus orumas“ ir „asmenybės“ (fizinio asmens) orumas“, kaip nekonkretizuojami sinonimai, sukelia problemų teisinei orumo apsaugai.[322]

Žmogaus prigimtis yra visuomeninė. Tik socialinėje plotmėje biologinė būtybė žmogus gali tapti asmeniu, nes būdamas integrali fizinė ir dvasinė būtybė su atitinkamais prigimtiniais poreikiais, negali savęs realizuoti vienas. Asmuo yra „autonomiška būtybė, besivystanti laisvai socialinėje bendruomenėje“, teigia Vokietijos Konstitucinis Teismas.[323] Visuomenė ir individai joje yra tarsi atomai fiziniame kūne, priklausomi vieni nuo kito dėl savirealizacijos poreikio. Tik solidariai bendradarbiaudami žmonės sudaro galimybę vystytis asmenybėms, kartu ir pačiai visuomenei. Dėl kultūrinio savo nepakankamumo kyla interesas priklausyti visuomenei ir noras nebūti nuo jos atskirtam. Tai, kad asmenybė gali jausti savigarbą nepriklausomai nuo kitų vertinimų, yra iliuzija. Nei vienas neturi imuniteto nuo atmetimo, subordinacijos ir pašalinimo.[324] Kiekvieno žmogaus savigarba priklauso ir nuo kitų jos narių pagarbos arba nepagarbos. Individas gali jausti savigarbą ne tik dėl savo biologinio išskirtinumo gamtos pasaulyje, suteikiančio jam aukštesnę poziciją kitų būtybių atžvilgiu, bet ir dėl pripažinto socialinio

[322] Korf W., Beck L., Mikat P. in Verbindung mit Honnefelder L., Gerfried W., Mertens H. G., Heinrich K. und Eser A. Lexikon der Bioethik. Gütersloh, 2000. P. 683.
[323] Mephisto, 30 B VerfGe 173, 193 (1971) // The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 1989. P. 428.
[324] Statman D. Humiliation, dignity and self – respect // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 226.

vertingumo / orumo. Kiekvienas fizinis asmuo skiriasi socialiniu tinkamumu, anot A. Vaišvilos, jis vertingas ne pats savaime, bet tik kitų žmonių požiūriu ir tik teikimu kitų asmenų poreikiams reikšmingų paslaugų. Kiti žmonės jį vertina kaip paslaugų teikėją, bendradarbį. Asmuo suvokia dėl ko jis yra ne tik sau, bet ir kitiems naudingas ir tas suvokimas leidžia jam save atitinkamai vertinti, vertybiškai „pasikylėti."[325] Orumas yra ne tik tai, kaip asmenybė save vertina, bet ir visuma objektyvių savybių, kurios apibūdina jos vertę visuomenėje. Tai gali būti žmogaus išsimokslinimas, jo gyvenimo būdas, dorovinės savybės, sugebėjimas bendrauti, padėti kitiems ir panašiai.[326] Asmenybės orumas yra vienas būdų, kuriais žmogus įsisamonina savo pareigą ir atsakomybę visuomenei, nes orumas reguliuoja asmenybės ir visuomenės santykius.[327] Nesugebanti paslaugauti pagal visuomenėje susiklosčiusias socialines normas, asmenybė tampa nepageidaujama. „Užsitarnautas" fizinio asmens vertingumas/orumas - kategorija, kurioje atsikleidžia teleologinio ir instrumentinio požiūrių į žmogų dermė: siekdamas savirealizacijos individas save suvokia kaip tikslą, tačiau šiame procese atlikdamas paslaugas artimui, vykdydamas socialines pareigas, jis kartu yra ir priemonė kitų visuomenės narių savirealizacijoje.

3.2.1. Garbė kaip socialiai aktyvios asmenybės vertingumo pripažinimo faktas

Kalbant apie savarankišką teisę į orumą, kartu vartojamas terminas garbė. Garbė ir orumas – tai teisės saugomos ir ginamos nematerialiosios vertybės, pakenkimas kurioms laikomas neturtine žala.[328] Taigi, teisės praktikai svarbu apibrėžti garbės ir orumo sąvokų santykį bei teisės į šias vertybes turinį.

Šių terminų vartojimą, prasmę, kalbant apie asmenybės socialinį vertingumą, tikėtina, sąlygojo socialinio reguliavimo raida:

[325] Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu // Teisės problemos. 2005. T. 71(63). P.49-61. P. 56.
[326] Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999. P. 54.
[327] Schachter O. Human dignity as a normative concept // American Journal of International Law. 1983. v77. Nr. 4. P. 851.
[328] LR Civilinio kodekso komentaras. Kn. 6: Prievolinė teisė, T.1. V., 2003. P. 344-345.

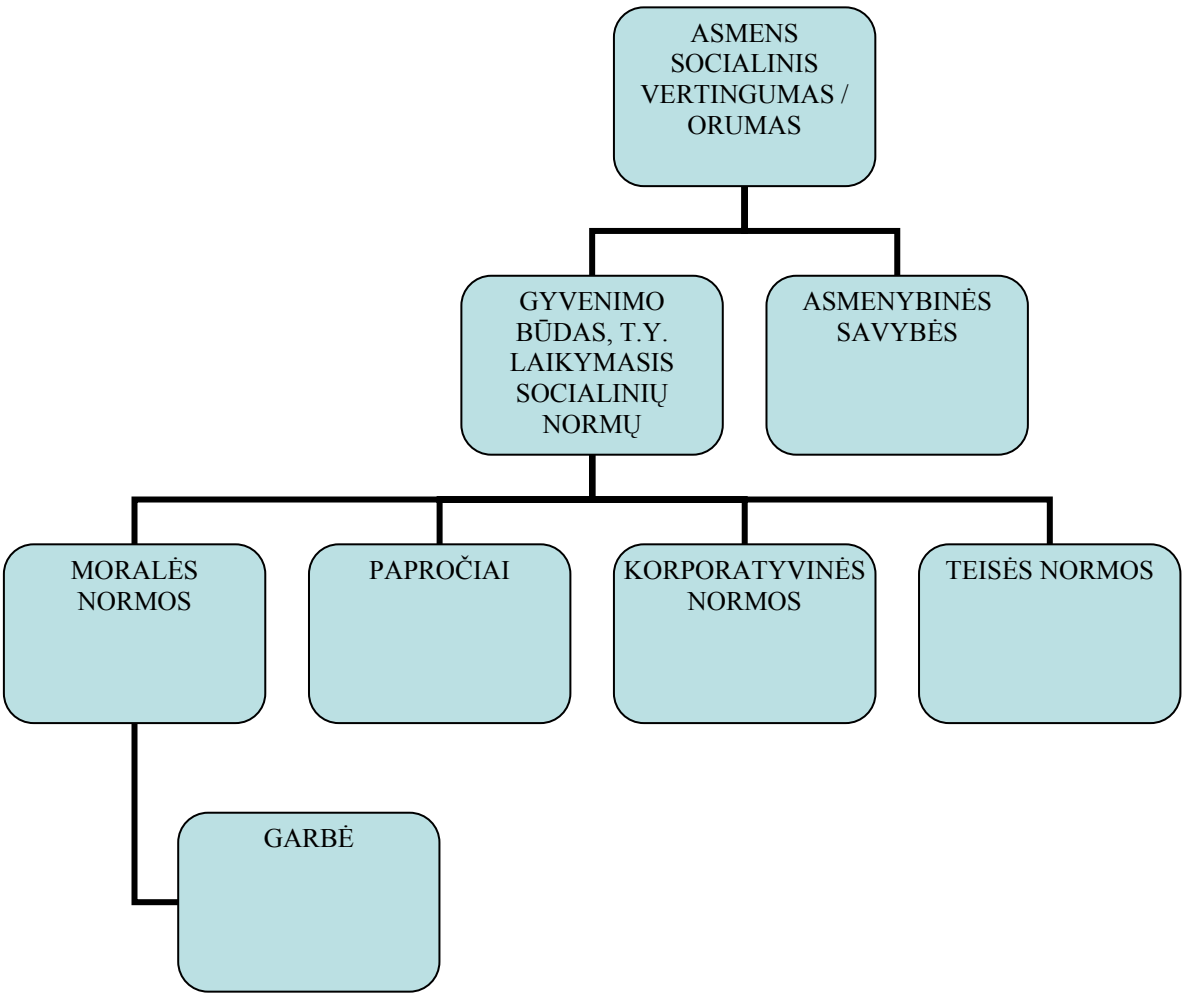
1. *Ikiteisinė*, kuomet žmogaus elgesį reguliavo tokios socialinės normos, kaip papročiai, etiketo, ypač dorovės normos, santykio dalyviui nustatančios pareigą, kurios atlikimas nėra užtikrinamas prievartos priemonėmis, bet paprastai lemia visuomenės pripažinimą / pasmerkimą, pagarbą / panieką. J. Huizinga, tyrinėdamas XIV– XVa., dar vadinamo riterystės laikotarpio, europiečių gyvenseną, teigia, jog garbės troškimas buvo sumišęs su egoizmu, siekiu žemiško pagyrimo, ateinančių kartų šlovinimo, o kartu su kilniomis asmeninėmis savybėmis, iš altruistinių paskatų atliekamomis moralinėmis pareigomis.[329] Garbė susijusi su teigiama aplinkinių reakcija į žmogaus veiksmus, nors teoriškai, moralinės pareigos atlikimas neįpareigoja kitų visuomenės narių grįžtamosioms pareigoms, tai yra gerbti tokį asmenį. Garbė taip pat nepriklauso nuo žmogaus savo poelgio, savęs paties vertinimo. Tarkim, žmogus gali labai išgyventi, smerkti save, kad puolęs į gaisrą išgelbėjo tik vieną vaiką, bet nespėjo antro, nors mano, kad galėjo spėti. Tačiau aplinkinių jis, tikėtina, vistiek bus laikomas didvyriu, nes atliko moralinę pareigą ir paprastai niekas tokiu atveju nesvarstys, kad galėjo būti ji atlikta dar geriau. Garbės, kaip ir žmogaus orumo, atsisakyti neįmanoma, kadangi visuomenė sprendžia koks asmenybės poelgis yra vertingas, taigi ir pati asmenybė yra garbinga. Ją galima tik prarasti savo kitais poelgiais, laikomais neatitinkančiais įsitvirtinusių socialinių normų visuomenėje. Taigi garbė nėra neatsiejama žmogaus savybė, ir yra laikytina labiau ne teisine, o dorovine kategorija, nes pelnoma vadovaujantis konkretaus laikotarpio, konkrečios visuomenės dorovinėmis nuostatomis. Tačiau šiuolaikiniame pasaulyje garbė ginama teisinėmis priemonėmis ir apibūdinama kaip viešoji teigiama nuomonė apie asmenį, asmenybės geras vardas.[330]

2. *Teisinė*, kuomet elgesį reguliuoja ir valstybės nustatytos elgesio taisyklės, ir kitos socialinės normos. Žmogui iš prigimties lemta gyventi visuomenėje, todėl jis negali išvengti vienų ar kitų socialinių

[329] Huizinga J. Viduramžių rudio: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenseną ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose. V., 1996. P. 79-101.
[330] Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1 // Verslo ir komercinė teisė. 2000, Nr.1-3.

normų reguliacinio poveikio. R. Šimašius pabrėžia, jog socialinis reguliavimas susikuria decentralizuotoje individų veikloje iš individams naudingų socialinių normų.[331] Anot V. Šlapkausko, žmogaus gyvenimą reguliuojančios teisės normos dažnai yra ne pačios svarbiausios ir konkuruoja arba palaiko glaudų ryšį su kitomis socialinėmis normomis, kurios yra objektyviai būtinos žmogiškosios būties bendros taisyklės, apibrėžiančios prideramo (reikiamo) ir galimo elgesio ribas.[332] Be to, kiekvienoje visuomenėje koegzistuoja kelios teisinės sistemos. Jų tarpusavio sugyvenimą, susikirtimą, tarpusavio konkurenciją, anot R. Šimašiaus, apibūdinti literatūroje vartojami tokie terminai kaip teisinis pliuralizmas, nehierarchinė teisė, policentrinė teisė, teisinis policentrizmas, nemonopolinė teisė, heterogeninė teisė.[333] Kiekvienoje epochoje kyla nauji šio santykio aspektai.[334] Socialiai vertingu arba, kitaip tariant, vertu visuomenės pagarbos, individas tampa laikydamasis visų socialinių normų. Kiekvieno individo asmeninės charakterio, intelektualinės savybės, įpročiai lemia gyvenimo būdą kaip socialinių elgesio taisyklių laikymąsi, o visa tai bendrai - visuomenės narių vertinimą, kiek asmuo yra socialiai vertingas. Kaip minėta, moralės normų laikymasis gali pelnyti žmogui garbę, tačiau ne visų, o būtent tų, kurios toje visuomenėje yra labiausiai vertinamos, priklausomai nuo laikmečio ir konkrečios visuomenės. Taigi garbė tampa viena sudedamųjų socialinio vertingumo dalių. Būtina pažymėti, jog tam tikrų socialinių poelgių vertinimas bėgant laikui keičiasi. Pavyzdžiui, svetimų vaikų auginimas, nors jie būtų artimo mirusio giminaičio našlaičiai, prieš gerą šimtą metų buvo laikomas labai moraliu, bet savaime suprantamu elgesiu katalikiškoje to meto kaimo bendruomenėje. Tačiau šiandien, neginčytina, toks elgesys pelnytų visuomenės pagarbą.

[331] Šimašius R. Teisinis pliuralizmas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2002. P. 144-146.
[332] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. P. 351.
[333] Šimašius R. Ten pat. P. 2.
[334] Beinoravičius D. Teisės ir įstatymo santykis. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2003. P. 8.

Lentelėje pateikta socialinių normų klasifikacija atsižvelgiant į tai, kas nustato socialinę normą ir kuo garantuoja jos vykdmą.[335]

Kalbinė sąvokos „garbė“ analizė rodo, jog tai nėra nuo asmens neatsiejama savybė. Garbės antonimas yra negarbė, kas reiškia, jog arba asmuo turi garbę, arba yra ją praradęs. Garbė nelaipsniuojama, taigi negali būti asmuo daugiau garbingas ar mažiau. Pažymėtina, kad garbė sietina tik su vieša nuomone ir vertinimu. Pažeminus garbę, kaip sudedamąją vertingumo dalį, bus pažemintas asmenybės orumas apskritai. Analizuojant tą patį pavyzdį, pavyzdžiui, jei viešai apie asmenį, įvaikinusį vaikus bus išsakyta, kad jis tai padarė dėl galimybės gauti socialines išmokas, tokia informacija, nepagrindus jos faktais, gali būti įvertinta kaip asmenybės garbės, kartu ir orumo įžeidimas. Tačiau kyla klausimas, ar pažeminus orumą, pažeminama ir garbė? Tarkim, tas

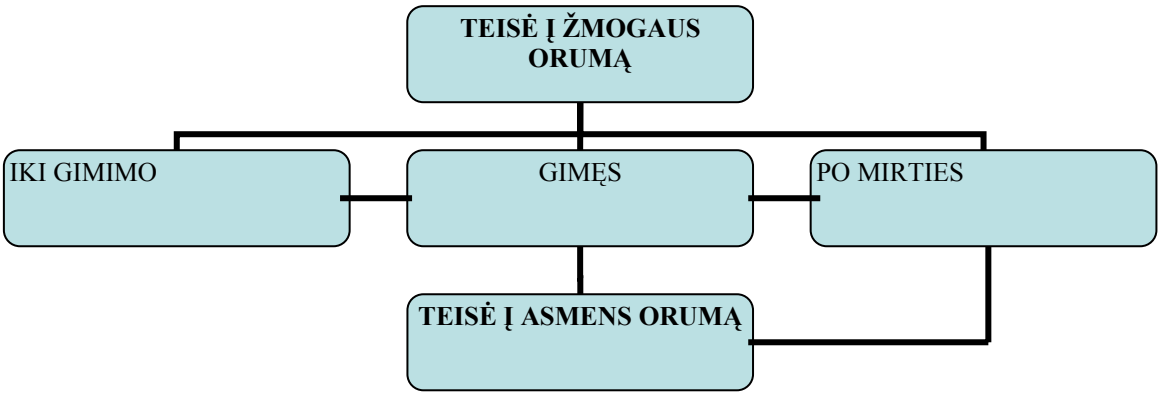
[335] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2000. P. 205.

pats asmuo, dėl našlaičių įvaikinimo laikomas garbingu žmogumi, yra netradicinės seksualinės orientacijos, dėl to viešai užgauliojamas. Laikantis nurodytų kriterijų, išvadinimas necenzūriniais žodžiais, siekiant pažeminti kaip žmogų, nesumenkins jo moralinio poelgio, taigi garbė nebus pažeista. Tačiau bus pažeistas jo, kaip asmens orumas, nes viešu užgauliojimu buvo stengtasi parodyti jį mažiau vertingu visuomenės nariu. Jei viešai apie pavyzdyje minimą asmenį bus išsakyta nuomonė, kuri bus paremta įrodomais faktais, kad vaikai yra netinkamai prižiūrimi, įvaikinti dėl socialinės paramos ar seksualiai tvirkinami, asmuo bus pats savo veiksmais užsitraukęs negarbę. Tačiau tai nereikš, kad jis nėra visiškai socialiai nevertingas, atsižvelgus į tai, jog galbūt yra aktyvus filantropas, įvairių socialinių įsipareigojimų turintis ir juos puikiai atliekantis žmogus.

Kalbinė sąvokos „orumas“ analizė rodo, jog „orumas“ neturi antonimo, ir kaip etimologinė šios sąvokos reikšmė – vertingumas gali būti laipsniuojamas. Asmuo gali būti daugiau ar mažiau vertingas visuomenėje. Todėl kartais kyla klausimas, kuri asmenybė yra vertingesnė: ar ta, kuri negelbėjo skęstančio, bet tvarkingai sumoka mokesčius, ar ta, kuri jų nemoka, bet pinigus paaukoja ligoninei įsigyti vėžiu sergančių vaikų medikamentams. Tai rodo, kad teisė nevisada turi paklusti tik logikai, nes ja vadovaujantis kartais neįmanoma pagrįsti, kurios elgesio taisyklės laikymasis pačiai visuomenei yra labiau naudingas. Aukštesnio moralinio lygio arba mažiau vartotojiška visuomenė asmens vertingumą, tikėtina, vertina ne tik pagal įgytų teisių apimtį, o visų socialinių normų vykdymą, nes nekonfliktišku, pilnaverčiu asmeniu tapti neužtenka vykdyti tik iš teisinių santykių išplaukiančias pareigas.

Galima sakyti, jog kiekvienas asmuo jaučia savigarbą priklausomai nuo visuomenės vertinimo. Atskiros socialinės grupės, ir visa visuomenė, rašo V. Šlapkauskas, yra suinteresuoti savo gyvenimo saugumu ir tęstinumu. Gyvenimo vertybes ir elgesio normas siekiama įskiepyti jaunajai kartai, todėl augdamas individas patiria socializaciją – suvisuomeninimą, procesą, kurio metu asmenybė internalizuoja teisingo

elgesio modelius, o socializacija teise tėra šio proceso sudėtinė dalis.[336] Socializacijos funkcinė reikšmė – individo sugebėjimų, įgūdžių ir žinių, reikalingų sugyvenimui visuomenėje, kas reiškia būti tinkamu artimam žmonių sambūviui, formavimas. Todėl vertinant individo socialinį tinkamumą, neteisinga atsižvelgti tik į teisinį žmogaus elgesį. Asmenybės orumas, šiuolaikine prasme, yra daugialypis reiškinys, įtakojamas viso dorovinio visuomenės konteksto, asmenybės santykio su juo, kuris, reikia pastebėti, kinta priklausomai nuo vietos ir laiko. Demokratinės valstybės teisės aktai turi garantuoti asmenybei galimybes formuoti savo socialinį vertingumą. Taigi savarankiška teisė į garbę ir orumą – tai asmenybės teisė realizuoti save, kurti savęs vertą egzistenciją.

3.2.2. Teisė į asmenybės garbę ir orumą kaip teisė į susikurtą socialinį vertingumą

Teisė į garbę ir orumą užtikrina asmens individualizaciją visuomenėje.[337] Kiekvienoje visuomenėje, ypač šiuolaikinėje Europoje, egzistuoja skirtingų kultūrinių nuostatų sąveika. Jei teisė į žmogaus orumą vienija bendražmogišku vertingumu, tai teisė į asmenybės orumą ir garbę turi atsižvelgti į individualius skirtumus. Jei bendriausiu požiūriu žmogaus vertingumo aspektai ginami tarptautinės teisės, yra įtvirtinti valstybių konstitucijose kaip teisės vertybinis pagrindas, tai

[336] Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. V., 2004. P. 513.
[337] Civilinė byla Nr. 3K-3-569/2006.

demokratijos sąlygomis negali būti vieningos nuomonės, kas yra tinkamumas visuomenėje, nes negali būti universalių socialinių normų. Todėl asmenybės orumo turinio aspektų ir jo, kaip civilinės teisės apsaugos objekto, gynimo būdų nustatymas paliktas kiekvienos valstybės apsisprendimui, vadovaujantis tos visuomenės konkretaus laiko socialinėmis nuostatomis. Priešingai nuo žmogaus orumo, asmens orumas nėra objektyvi vertybė. Teisė į orumą siaurąja prasme yra teisė į asmens garbę ir orumą, nes žmogaus raidoje ir problematikoje asmuo yra tik pakopa žmogiškojo gyvenimo, kurioje ir kuriamas socialinis vertingumas. Teisės profesorius A. Vaišvila išskiria du asmens teisės į orumą lygmenis: teisę į orumą teisnumo lygmeniu ir subjektinės teisės lygmeniu, taip pateikia šios teisės apsaugos metodą.[338]

Teisnumo lygmeniu kiekvienas asmuo turi lygią teisę į orumą kaip vienodą galimybę kurti tinkamumą gyventi visuomenėje. Tai, kad valstybė kiekvieną asmenį laiko oriu, reiškia, jog kiekvieną pripažįsta kaip nepriklausomą individą, galintį kurti savo gyvenimą, - sakoma Vokietijos Konstitucinio Teismo *Life Imprisonment Case* bylos sprendime.[339] Teisė į orumą teisnumo lygmeniu yra absoliuti ir įgyjama nuo žmogaus gimimo momento. Ji įpareigoja visuomenės narius netrukdyti savirealizacijai, kurios metu kuriasi asmenybinis vertingumas ir apima šiuos leidimus:

1) *leidimą kultūriškai paslaugauti visuomenėje*, naudojantis teisnumo lygmens teisėmis ir įgyjant subjektinę teisę į susikurtą gėrį.[340] Mokslinėje literatūroje išsakoma idėja, kad ne visi fiziniai asmenys įgyja subjektinę teisę į orumą, kai kurių ji lieka teisnumo lygmens.[341] Visuomenėje taip pat išsakomas požiūris apie kai kurių asmenų socialinį nevertingumą, ypač diskutuojant, pavyzdžiui, apie psichine liga sergančius, mirties bausmę ir panašius klausimus. Jeigu, kaip minėta anksčiau, bandysime apriboti fizinio asmens socialinio orumo kūrimą tik

[338] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2004. P. 171.
[339] Life Imprisonment Case, 45 BverfGe 227-28 // The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 1989. P. 316.
[340] Plačiau apie tai Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4.
[341] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2004. P. 173.

teisinių imperatyvų vykdymu, tuomet šią koncepciją reikės pripažinti nediskutuotina, o iš socialiai vertingų žmonių sąrašo išeliminuoti tokius šizofrenija ar kokia kita psichikos liga sirgusius žmones, kurie paliko žmonijai genialių meno ir mokslo kūrinių, kaip Leonardo da Vinci, Fiodoras Dostojevskis, Nikolajus Gogolis, Friedrichas Nietzsche, Vincentas van Goghas, Robertas Alexanderis Schumannas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – sąrašą būtų galima tęsti. Gyvas žmogus yra veikiantis žmogus. Jeigu veikdamas žmogus yra pajėgus suvokti ir laikytis socialinių normų, tai visgi jis kuria vienokį ar kitokį savo socialinį vertingumą.

2) *leidimą asmeniui ugdyti save kaip dvasinę būtybę*. Teisė į asmenybiškumo ugdymą susijusi su teise į saviraišką, kurią garantuoja minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, teisė laisvai pasirinkti darbą, teisė kurti visuomenines organizacijas ir pan.

3) *leidimą reprezentuoti save visuomenėje*. Tai susiję su teise į privatumą, teise turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, gauti ir skleisti informaciją. Asmuo jaučia poreikį kontroliuoti informaciją apie savo privatų gyvenimą, spręsti kokius faktus apie save pateikti visuomenei. *Drunkard* byla Vokietijoje[342] - tai pavyzdys kaip asmuo kontroliuoja teisingą, bet kenksmingą savo orumo kūrimui informaciją. Teismas uždraudė viešai skelbti informaciją apie teisinius asmens apribojimus dėl narkotikų vartojimo. Buvo pripažinta, kad tokie pranešimai yra susiję su viešu interesu žinoti, tačiau tai, tikėtina, įtakotų kitų visuomenės narių santykių nutraukimą su tokiu asmeniu, kas galėtų turėti įtakos jo tapimui asocialiu. Teismas nusprendė, jog teisė į orumą apima „silpnesnio“ visuomenės nario apsaugą dėl socialinio solidarumo, o kartu ir dėl visuomenės saugumo, todėl turi būti siekiama asmenį integruoti į visuomenę, o ne išeliminuoti iš jos. Mažesnė teisės į privatumą apsauga taikoma teisės praktikoje taip vadinamiesiems „viešiesiems asmenims“, nes dėl jų einamųjų pareigų visuomenės interesas žinoti daugiau yra pagrįstas. Tačiau ši visuomenės laisvė žinoti

[342] Drunkard Case 78 Bverf Ge 77 (1978).

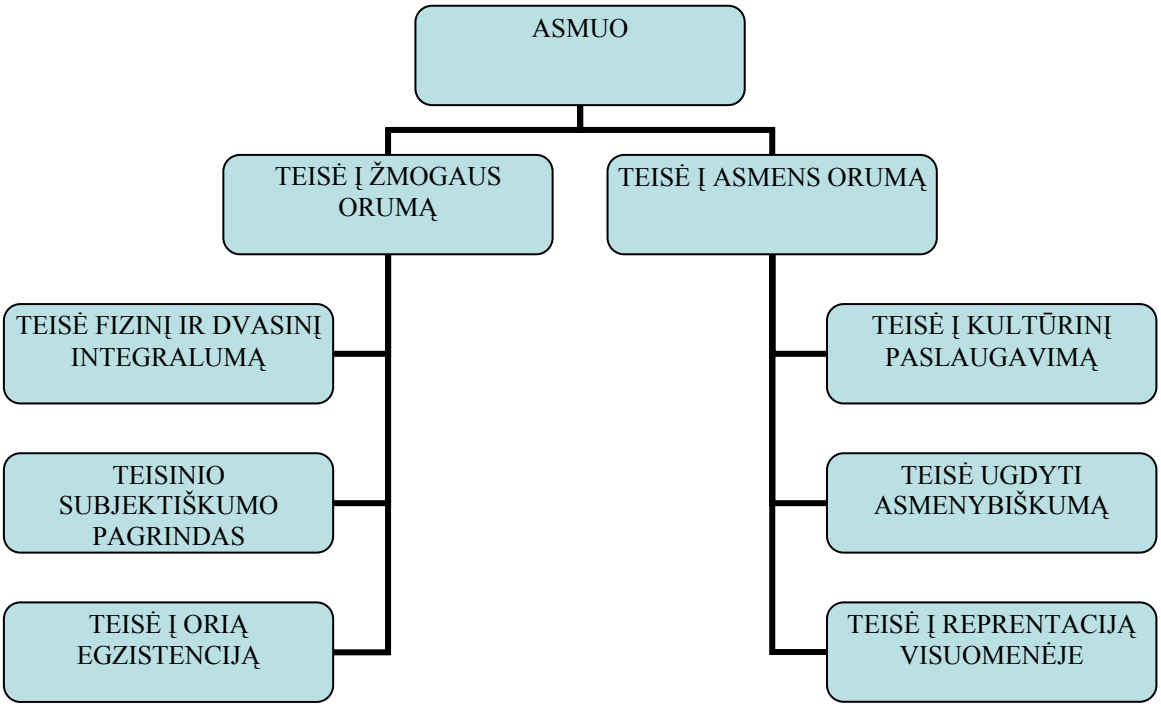
irgi ribojama proporcingumo principu, kuriuo remiantis sprendžiama iki kokio laipsnio privati informacija visuomenei yra reikalinga žinoti ir kiek nepaneigia asmens teisės į privatumą.[343]

Taigi asmens orumo kūrimo teisė išplaukia iš autonomiškumo ir apima tris komponentus:

pirma, teisę dalyvauti tapusavio kultūriniame paslaugavime, vykdant iš teisės ir kitų socialinių normų išplaukiančias pareigas;

antra, teisę ugdyti asmenybės dvasinį pradą;

trečia, savo nuožiūra reperezentuoti save visuomenėje.

Teisnumo lygmeniu fizinio asmens teisė į orumą pažeidžiama, kai pažeidžiama bet kuri jo kaip žmogaus subjektinė teisė, nes tai yra priemonė kurti socialinį vertingumą. Ginant pažeistą subjektinę žmogaus teisę, ginama kartu ir teisnumo lygmens teisė į orumą. Pavyzdžiui, sužalojus asmens sveikatą, kaip vieną nesunkiai pažeidžiamų, ne visada įmanomų atkurti vertybių, sutrikdomos asmens biologinės galimybės kurti asmenybės vertingumą. Individas įgyja teisę į atitinkamą neturtinės

[343] Census Act Case, 65, BverfGe 43 (1983).

žalos atlyginimą, o kuo aiškesnė ir svarbesnė yra vertybė, tuo stipriau ji ginama. [344]

Subjektinės teisės lygmens teisei atsirasti paties asmens įtaka yra esminė sąlyga, priešingai nei teisnumo lygmens teisei, kuri įgyjama be asmeninių pastangų. [345] H. L. A. Hartas traktuoja subjektines teises kaip privatiems asmenims teisines galias suteikiančias normas arba kaip „tikras užbaigtas teises“.[346] Subjektinės teisės lygmens asmens teisė į orumą yra skirtinga. Būdamos skirtingų gebėjimų asmenybės skirtingai naudojasi teisnumo lygmens teisėmis, todėl sukuria nuo kitų visuomenės narių skirtingą savo individualų socialinį vertingumą. Liberaliosios teisingumo teorijos kūrėjas J. Rawls kooperatyvaus visuomenės nario pagrindiniu bruožu laiko individo gebėjimą dalyvauti socialiniame gyvenime,[347] kurį panašu, jis tapatina su rinkos ekonomika. Asmuo jaučia susikurto vertingumo pagrindu atitinkamą savigarbą, kuri nėra subjektyvi. Visuomenė nustato, kokie elgesio standartai yra teigiami, kokie neigiami, todėl asmens savęs vertinimo kriterijus turi būti viešoji nuomonė.[348] Pastaroji, kaip minėta, remiasi ne tik teisiniais imperatyvų, o visų socialinių normų nuostatomis. Ginant teisę į asmens orumą, būtina atsižvelgti, jog didžioji žmonių socialinio gyvenimo dalis yra įvertinta moralės normų. Taigi asmenybės socialinis vertingumas/orumas gali būti įvardijamas ne tik kaip socialinių santykių išdava, bet ir sąlyga, nes elgdamasis pagal visuomenės nustatytas elgesio taisykles asmenybė rodo pagarbą savo artimui. Tai, kad asmenybė nėra neizoliuota, vien atskiras individas, o greičiau priklausantis nuo įsipareigojimų bendruomenei, pažymi ir Vokietijos Federalinis konstitucinis teismas: „piliečiai yra visuomenės nariai ir su jos apribojimais.“[349] Šiuolaikinėje teisinėje valstybėje, anot A. Vaišvilos, teisė yra žmonių tarpusavio pagarbos santykis, pagal kurį žmonės susitaria gerbti vienas kito vertybes: kiekvienas turi teisę į savo vertybę tik tiek, kiek jis pripažįsta, gerbia

[344] Civilinė byla Nr. 3K-3- 394/2006.
[345] Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4.
[346] Hart H. L. A. Teisės samprata. V., 1997. P. 21.
[347] Rawls J. Politinis liberalizmas. V., 2002. P. 72.
[348] Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. V., 2004. P. 258.
[349] Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002. P. 150.

kito asmens vertybę. Valstybė tik įsipareigoja saugoti šią sutartį ir atitinkamai riboti teises kiekvieno asmens, kuris naudojasi teisėmis nevykdydamas pareigų, būtinų jo teisėms legalizuoti. Atsisakymas vykdyti pareigas yra savo socialinio vertingumo mažinimas. Kiekvienas teisės pažeidimas yra kaip asmens tam tikro netinkamumo gyventi visuomenėje faktas ir kartu teisingumo vykdymo (teisės pažeidėjo orumo mažinimo) provokavimas. Jei teisnumo lygmens teisė į orumą, kaip sakyta, negali būti atimama, nei ribojama, tai teisingumo vykdymu gali būti siaurinama nusižengusiojo subjektinė teisė į asmens orumą, tai yra į tą visuomenėje pripažintą asmens vertingumo laipsnį, kurį asmuo buvo susikūręs pareigų vykdymu ir jo pagrindu įgijęs atitinkamas teises.[350] Jei pripažįstame, jog orumas – visų žmogaus teisių pagrindas, tai siaurinant ar likviduojant bet kurią kitą tokio asmens subjektinę teisę, kartu yra mažinamas ir teisės pažeidėjo orumas, kaip vienas iš teisės į orumą konkrečių pasireiškimų. Tačiau asmuo nepraranda teisės į žmogaus orumą ir kai kurių su asmeniu susietų teisių – tai teisės į vardą, teisės į kūno neliečiamumą ir vientisumą. Taigi būtent teisė į asmenybės orumą, skirtingai nei teisė į žmogaus orumą, yra santykinė, subalansuojama su kitomis teisėmis vardan teisingumo ir visuomenės saugumo.

Kalbant apie teisės į žmogaus orumą ir teisės į asmenybės orumą santykį, atkreiptinas dėmesys, jog pirmoji yra grindžiama altruizmu ir yra vienoda. Ji reikalauja atlikti negatyvias pareigas, tai yra susilaikyti nuo veiksmų, darančių kitą žmogų objektu saviems interesams įgyvendinti. Antroji gi, atvirkščiai - skatina atlikti pozityvias pareigas, kylančias iš socialinių normų, ir yra kiekvieno asmens skirtinga. Teisės į žmogiškąjį orumą gynimas yra demokratinės bendruomenės tikslas ir tarptautinės teisės uždavinys. Teisės į Asmens garbės ir orumo pažeidimas, priešingai - tai kiekvieno asmens individualus apsisprendimas ginti šią savo teisę civilinės teisės tvarka.

[350] Vaišvila A. Teisės teorija. V., 2004. P. 178.

Teisės į asmenybės garbę ir orumą gynimas

Kalbant apie teisės į asmens orumą gynimą, būtina pažymėti, kad atskirai paimtos nei asmens įgytos subjektinės teisės, nei garbė, kaip visuomenės pripažinimas už dorovės normų laikymąsi, nekuria to asmens socialinio vertingumo laipsnio, kurį esame linkę vaidinti asmens orumu, jį kuria tik jų vienovė. Garbė yra sudedamoji subjektinės teisės į orumą dalis, todėl pažeidus garbę, pažeidžiama ir asmens subjektinė teisė į orumą, ir teisme ginama kaip teisė į garbę ir orumą. Kalbant apie teisinę asmens garbės apsaugą, iš pirmo žvilgsnio aišku, kodėl Lietuvos civilinio kodekso 2.24 str. 1 d. terminai asmens orumas ir garbė naudojami kartu.[351]

Kaip savarankiškos teisės objektas asmens orumas pažeidžiamas tais atvejais, kai:

1) be pagrindo teigiama apie asmens biologinės kokybės sumažėjimą, tarkim fizinę ar psichinę ligą, kuri turėtų įtakos asmeniui tinkamai/oriai gyventi konkrečias vertybes išpažįstančioje visuomenėje.

Pavyzdžiui, 1989 m. byloje Bock prieš Vokietiją Europos žmogaus teisių teismas pripažino, jog Vokietijos teismas rimtai tyrė asmens veiksnumo klausimą, tačiau, byla nebuvo išspręsta per protingą laiką. Skyrybų procesas tęsėsi 9 metus, nes žmona, kaip atsakovė, abejojo vyro, ieškovo, psichine sveikata. Kai pareiškėjas pradėjo skyrybų procesą, jo žmona pradėjo nesėkmingą globos paskyrimo procesą, per kurį jis buvo paguldytas į psichiatrinę ligoninę. Europos žmogaus teisių teismas pripažino, jog negalima neatsižvelgti į pareiškėjo, kuris devynis metus kentėjo dėl mestų abejonių dėl jo psichinės sveikatos būklės, neįrodant, kad jis buvo psichiškai nesveikas, situaciją. Tai traktuota kaip rimtas kėsinimasis į ieškovo orumą.[352]

2) kai neigiamas, kvestionuojamas konkretaus asmens individualus vertingumas. Demokratinėje valstybėje įstatymas gina žmogaus vertingumą, kurį jis savo veiksmais ir poelgiais užsitarnavo.

[351] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74.
[352] Bock v. Germany, 1989 m, Series A Nr. 150.

„Teisė į garbę ir orumą – tai asmens teisė reikalauti, kad viešoji nuomonė apie jį būtų formuojama žinių, atitinkančių tikruosius jo nuopelnus pagrindu, ir moralinis vertinimas atitiktų tai, kaip jis tikrovėje atitinka įstatymų, bendražmogiškos moralės normų reikalavimus.“[353]

Pagal LR Civilinį Kodeksą 2. 24 str. garbė ir orumas pažeidžiami paskleidus apie asmenį 1. *tikrovės neatitinkančius duomenis* ir 2. *žeminančius jo garbę bei orumą*[354]:

1. Taigi civilinės atsakomybės už garbės ir orumo pažeidimą taikymo pirmoji sąlyga yra *tikrovės neatitinkančių duomenų paskleidimas*. Sąvoka ,,duomenys“ reiškia nurodytas, konstatuotas tam tikras aplinkybes, faktus, tai yra informaciją, kurios tikrumą galima patvirtinti taikant tiesos ir netiesos kriterijus. Kad duomenys neatitinka tikrovės, reiškia, jog paskleistos žinios yra melagingos, pramanytos, išgalvotos, tai yra, iš tikrųjų tokių faktų, aplinkybių nebuvo arba būta kitokių. Atitiktis tikrovei vertinama dviem aspektais:

1) ar teisingas pranešimas apie faktus;

2) ar teisingai, adekvačiai vertinami įvykę faktai.

Faktų ir duomenų egzistavimą galima nustatyti įrodymais. Juos vertindamas teismas pagal vidinį savo įsitikinimą turi iš duomenų viseto padaryti nešališkas išvadas, kad tam tikri faktai egzistavo arba neegzistavo, vadovaudamasis ne tik įrodinėjimo taisyklėmis, bet ir logikos dėsniais. Nagrinėjant konkrečios bylos faktines aplinkybes, būtina atriboti žinią nuo nuomonės, nes už išsakytos nuomonės paskelbimą civilinė atsakomybė neatsiranda. Ar konkrečiame teiginyje yra paskelbta žinia, ar išsakyta nuomonė, turi būti sprendžiama vadovaujantis tuo, kad žinia yra informacija apie faktus ir jų duomenis, o nuomonė - tai asmens subjektyvus faktų ir duomenų vertinimas. Nuomonei, tai yra asmens subjektyviam faktų ar duomenų vertinimui, požiūriui, mintims, idėjoms, pastaboms apie žinias susijusias su tikrais įvykiais, skirtingai nei žiniai, netaikytinas tiesos kriterijus. Tačiau, kai

[353] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1998. Nr. 109.
[354] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74.

asmuo, pareikšdamas nuomonę apie įvykius, reiškinius ar poelgius paskelbia naujas žinias, ar nuomonę pateikia taip, kad tai sudaro naują informaciją apie asmenį, tai pažeista asmens garbė ir orumas turi būti ginami.[355]

2. Teismas, nagrinėdamas konkrečios bylos faktines aplinkybes, turi vertinti *ar paskleisti duomenys žemina ieškovo garbę ir orumą*.

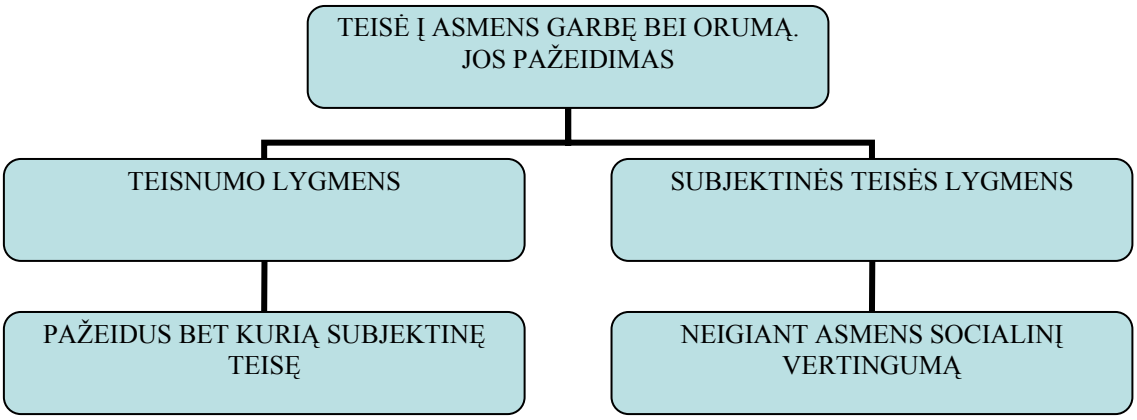
Lietuvoje teismai laikosi pozicijos, kad 1. „Žinių paskleidimu padaryta žala nėra tiesiogiai siejama su realiu garbės ir orumo sumažėjimu“; 2. paskleistų duomenų neatitikimas tikrovės pats savaime nėra pagrindas teigti, jog ši informacija žemina žmogaus garbę ir orumą.[356]

Sprendžiant dviejų konstitucinių vertybių - asmens garbės ir orumo bei galimybės reikšti nuomonę, skleisti informaciją - koliziją, pirmenybė teikiama pastarajai.[357] Asmens garbės ir orumo, gero vardo suabsoliutinimas ir teisių gynimas, esant menkiausiam netikslumui, reikštų pažeidimą visuomenės teisės žinoti, nes teisė skleisti informaciją apima ir visuomenės teisę žinoti, kas vyksta šalyje ir pasaulyje, išskyrus atvejus, kai tai liečia informaciją, kurią skelbti draudžia įstatymas,[358] t.y., jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai.[359] Tokiu atveju, kai asmuo, įgyvendindamas savo teisę skleisti informaciją, pažeidžia teisės normų nustatytus reikalavimus ir kito asmens teises bei teisėtus interesus, jam taikoma teisinė atsakomybė, nustatyta CK 2.24 straipsnyje. Pavyzdžiui, duomenų pobūdis itin netoleruotinas bendražmogiškos moralės požiūriu (teigimas, kad asmuo padarė nusikaltimą) arba asmuo piktnaudžiauja savo teise reikšti nuomonę, dėstydamas ją tokiu būdu, forma ir priemonėmis, kurios akivaizdžiai žemina kito žmogaus garbę ir orumą. [360] Pagal Europos žmogaus teisių ir

[355] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74. 7 str.
[356] Civilinė byla Nr. 3K-3-1315/2001.
[357] Civilinė byla Nr. 3K-3-687/2003.
[358] Civilinė byla Nr. 3K-3-1026/2003.
[359] Lietuvos Respublikos Konstitucija 25 str. 3d. // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33.
[360] Civilinė byla Nr. 3K-3-528/2001.

pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnį, nuomonės, kuria siekiama įžeisti kitą žmogų, pažeminti jo garbę ir orumą, reiškimas laikytinas piktnaudžiavimu teise, sukeliančiu civilinę atsakomybę. Tokios nuostatos yra įtvirtintos teismų praktikoje.[361]

Atkreiptinas dėmesys, kad informacijos žeminamasis pobūdis, kaip nurodo teisės aktai, yra nevienareikšmis teiginys. Ar tam tikri duomenys, teiginiai, savo prasme ir turiniu yra įžeidžiantys, teisės praktikoje vadovaujamasi visuomenėje nusistovėjusiomis nuostatomis, protingumo kriterijumi.[362] Reikia pažymėti, kad teiginiai apie asmenis gali neturėti akivaizdžiai žeminančio pobūdžio, neneigti asmens orumo kaip susikurto socialinio vertingumo, bet gali trukdyti jį kurti. Pavyzdžiui, paskleista tikrovės neatitinkanti informacija apie lietuvių tautybės moterį kaip ultraradikalių antižydiškų pažiūrų, teismo gali būti pripažinta kaip tikrovės neatitinkanti, bet ir nežeminanti, neneigianti šios moters susikurto vertingumo/orumo. Tačiau jei ši moteris būtų susižadėjusi su žydu kilmės vyru, ir pagal judaizmo reikalavimus ketina priimti šį tikėjimą, kas yra būtina sąlyga gyventi santuokoje ir kurti šeimą, tai turėtų būti pagrindas ginti jos teisę tinkamu būdu gyventi visuomenėje, tai yra sukurti šeimą. Taigi ginant asmenybės orumą, vertinant moralinę žalą, būtina atsižvelgti į visus socialinį vertingumą visuomenėje formuojančius veiksnius.

[361] Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1 // Verslo ir komercinė teisė. 2000, Nr.1-3.

[362] Jovaišas K. Žmogaus garbė bei orumas: interpretavimo ir gynimo problemos // Teisės problemos. 2004. Nr. 1 (43). P. 78.

Asmens teisės į garbę ir orumą gynimo būdai

Teisė į asmens susikurtą vertingumą Lietuvoje, kaip nustatyta CK 2.24 str. 1 dalyje, ginama teismo tvarka, taikant įvairius gynimo būdus:

- asmuo gali reikalauti paneigti duomenis, žeminančius jo garbę ir orumą ir neatitinkančius tikrovės,

- atlyginti tokių duomenų paskleidimu jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą. [363]

Koks būdas bus taikomas vadovaujamasi teismų praktikoje proporcingumo principu, tai yra taikomos tokios gynimo priemonės, kurios įmanomos pagal įstatymus, ir kiek jų pakanka pažeistai teisei apginti. Susiformavusi tokia teismų praktika, jog nesureikšminamas nei vienas iš kriterijų, paimtas atskirai, nei grupė kriterijų, palankesnių didesniam atlyginamos žalos dydžio nustatymui. Pastarajai aplinkybių grupei priklausytų tai, jog šiuo atveju yra ginamos asmeninio pobūdžio vertybės, tiesiogiai nesusijusios su gyvybiškai svarbiausiais fizinio asmens gėriais – gyvybe ar sveikata. Garbė ir orumas yra asmeninės neturtinio pobūdžio vertybės, ir jei į teisminę gynybą pretenduoja viešasis asmuo, jam žeminančių, jo garbę ir orumą, tikrovės neatitinkančių duomenų paneigimas turėtų būti svarbiau kaip jo gero vardo atkūrimo priemonė, nei kuo didesnis moralinės žalos piniginis įvertinimas.[364] Be to, viešas asmuo turi didesnes galimybes apsiginti pats.[365] CK 6.250 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad teismas nustatydamas neturtinės žalos dydį turi atsižvelgti į neturtinės žalos pasekmes, ją padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Neturtinės žalos dydžio kriterijų sąrašas nėra baigtinis, todėl jis gali būti numatytas kituose įstatymuose ar kriterijai, reikšmingi žalos dydžiui, pripažįstami teismų („kitos turinčios reikšmės bylai aplinkybės“). Teisė yra santykinė ir todėl negali būti vertinama vienodai neturtinės žalos atlyginimo aspektu. Specifika

[363] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74.
[364] Civilinė byla Nr. 3K-3-280/2005.
[365] Civilinė byla Nr. 3K-7-130/2000.

priklauso nuo fakto, neigiamų padarinių dydžio, akivaizdumo, teigia S. Cirtautienė, pavyzdžiui Olandijoje svarbu ir tikslas, kurio siekta pažeidimu, nes jei siekiama kito asmens žeminimu pasipelnyti, taikomas didesnis neturtinės žalos atlyginimas aukai.[366] Neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijai pagal CK 6.250 straipsnio 2 dalį turi būti taikomi kaip kriterijų visuma.[367]

Nei teisės praktikoje, nei mokslinėje literatūroje nenurodoma, kad svarbiausiu kriterijumi ginant asmens teisę į garbę bei orumą turėtų būti pažeistos teisės objektas - to asmens susikurtas socialinis vertingumas. Paradoksalu, tačiau praktikoje nustatant neturtinės žalos dydį dažniausiai atsižvelgiama būtent į atsakovo:

- *veiksmus*. Pavyzdžiui, teismui nutartyje pripažinus, jog atsakovas veidmainiškai, nors ir gera valia, atsiprašė ieškovės dėl melagingų žinių paskleidimo, prašoma priteisti 10 000 Lt suma sumažinta ir priteisti 500 litų moralinės žalos atlyginimo.[368]

- *asmenybę*. Pavyzdžiui, kunigas, kaip atsakovas, teismo posėdyje išvadino ieškovą psichiškai nesveiku reketininku. Teismas pripažino, kad tokių žinių paskleidimas jau pats savaime yra akivaizdus asmens garbės ir orumo žeminimo įrodymas ir ta aplinkybė, kad minėtas atsakovo teiginys buvo pasakytas teismo posėdžio metu, neatleidžia jį pasakiusio teismo procese dalyvavusio asmens nuo civilinės atsakomybės. Teismas išsamiai motyvavo, kodėl priteisė 500 litų žalos atlyginimo dydį, nurodydamas, kad atsižvelgia į patį žalos kilimo pobūdį (atsakovo teiginiai buvo tam tikra gynyba į pareikštą ieškinį), paskleidimo būdą ir apimtį, į žalą padariusio asmens kaltę, motyvus bei asmenybę.[369]

- *finansinę padėtį*. Pavyzdžiui, uošviai žentą televizijos laidoje pavaizdavo kaip seksualinį savo sūnaus, jų anūko, išnaudotoją.

[366] Cirtautienė S. Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo kaip civilinių teisių gynimo koncepcija. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė. 2007. P. 100.
[367] Civilinė byla Nr. 3K-3-371/2003.
[368] Civilinė byla Nr. 3K-3-1266/2002.
[369] Civilinė byla Nr. 3K-3-918/2002.

Teismas pripažino, jog šioje byloje nustatytos tikrovės neatitinkančios paskleistos apie ieškovą žinios yra akivaizdžiai žeminančios, jos visuomenėje suprantamos vienareikšmiai ir protingam, moraliam žmogui sukelia neigiamą nuomonę apie ieškovą. Vienok, teismas nusprendė, jog vykstančios skyrybos tarp atsakovų dukters ir ieškovo yra konfliktinė situacija, į kurią būtina atsižvelgti, taip pat atsakovai dalyvauja ieškovo sūnaus auginime, atsakovė nedirba, taigi atsižvelgiant į minėtas, moralinės žalos dydžio nustatymui reikšmingas aplinkybes, iš atsakovų V. ir J. A. moralinės žalos dydis ieškovui atitinkamai priteisiamas 1000 Lt ir 500 Lt.[370]

Iš teisės praktikos akivaizdu, jog teisės į asmens orumą pažeidimas nesiejamas su pačiu asmeniu, tikėtina dėl to tiksliai nenustatomas ir pažeidimo objektas – ar pažeista garbė, kaip sudedamoji socialinio vertingumo dalis, ar apskritai orumas kaip bendras asmenybės socialinis vertingumas. O tai galėtų būti kaip reikšminga aplinkybė nustatant moralinės žalos dydį. Pavyzdžiui, apkaltinus asmenį nepelnytai gavus Lietuvos Didžiojo kunigaikčio Gedimino ordiną, tai yra ne už nuopelnus šaliai, o už „nuopenus“ buvusiam prezidentui, ir teismui pripažinus, jog tai tikrovės neatitinkačios žinios, žeminančios asmens garbę ir orumą, moralinė žala įvertinta minimaliu 500 litų dyžiu.[371] Didesniam neturtinės žalos dydžio nustatymui galėjo turėti reikšmės sistemingas melagingų žinių kartojimas, rodantis kryptingą siekimą sumenkinti asmenį, žinių pobūdis, pavyzdžiui, kad jose kalbama apie dalyvavimą padarant nusikaltimą, teigiama teismo nutartyje.[372] Tokio pobūdžio informaciją paskleidus spaudoje apie Atkuriamojo Seimo pirmininką, Kovo 11–osios Akto signatarą, žinomą politiką V. Landsbergį,[373] apkaltinus jį „Lietuvos ir „Mažeikių naftos išvogimu“, S. Jovaišą, Valstybinės lošimų priežiūros komisijos narį, apkaltinus kyšio prievartavimu, kad padėtų išsisukti nuo nemalonumų lošimo organizatoriams,[374] bei Lietuvos Respublikos Seimo Nacionalinio

[370] Civilinė byla Nr. 3K-3-1315/2001.
[371] Civilinė byla Nr. 3K-3-411/2007.
[372] Civilinė byla Nr. 3K-3-280/2005.
[373] Civilinė byla Nr. 3K-3-42/2005.
[374] Civilinė byla Nr. 2A-291/2004.

saugumo ir gynybos komiteto pirmininką A. Sadecką,[375] kaltinant jį ryšiais su „juodosios“ „Rubicon“ buhalterijos valdymu, teismai pripažino, jog tai tikrovės neatitinkanti ir ieškovų orumą žeminanti informacija, turėjusi rezonansą visuomenėje ir galėjusi įtakoti neigiamos nuomonės susiformavimui, ir priteisė atitinkami 500 litų, 1000 litų ir 10 000 litų dydžio neturtinę žalą. Tai rodo, jog teismų praktika, sprendžiant tokio tipo bylas, yra nenuosekli, o tikėtina todėl, jog bylos nagrinėjime nukrypstama nuo paties pažeisto teisės objekto – susikurto asmens socialinio vertingumo, o tai sąlygoja žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos turinio neaiškumas.

Teisės moksle šiandien įpuolama į tam tikrą vienpusiškumą, kai suabsoliutinamas vienas (kad ir teisingas) aspektas – žmogaus arba asmens orumas. Mokslininkų ginče vienas aspektas keliamas prieš kitą, nors jie abu, tikėtina, teisingi kol jų neabsoliutiname. Šiuo atveju, reikalinga jų sintezė, kuri taip pat negali būti „uždara“. Neabejotina, kad gali iškilti kitas teisingas aspektas, reikšmingas turimai sintezei.

Nepaisant skirtingų teorinių interpretacijų, orumo idėja vis dėlto labai patraukli kaip pagrindžianti žmogaus teisių mechanizmą, taip pat bendrųjų žmogiškųjų ir asmenybinių interesų kompromisą. Iš pirmo žvilgsnio platus idėjinis kontekstas nurodė konkretų teisinės tvarkos kontekstą, kuris turi atspindėti:

pirma, pripažinimą žmogiškųjų būtybių lygybę kaip pagarbą fiziniam ir psichiniam žmogaus integralumui;

antra, pripažinimą asmens kaip turinčio intelektualinį ir dvasinį identitetą, lemiantį žmogaus kaip asmens – socialinės asmenybės - virtimą individu.

Teisė į žmogaus orumą yra siekis apginti žmogaus būtį, kuri pranoksta grynai individualų gyvenimą, yra neatsiejama nuo teisės į gyvybę. O teisė į asmenybės orumą – tai leidimas realizuoti žmogiškąsias prigimties savybes visuomenėje, tuo sukuriant individualų socialinį vertingumą, yra neatsiejama nuo teisės į laisvę ir teisės į privatumą. Teisė į žmogaus orumą ir teisnumo lygmens teisė į asmens garbę bei orumą yra prielaida kurti socialinį vertingumą ir įgyti

[375] Civilinė byla Nr. 3K-3-193/2007.

subjektinę teisę į asmenybės orumą. Orus / vertingas žmogus gali jaustis dėl savo, kaip homo sapiens, biologinio išskirtinumo bei dėl individualaus socialinio vertingumo. Tai reiškia, kad orumą sudaro žmogaus kaip biologinės rūšies vertingumo bei kaip socialinės asmenybės tinkamumo visetas.

Išvados ir siūlymai

Autorės atlikto mokslinio tyrimo pagrindu darbe formuluojamos šios *išvados ir siūlymai*:

1. Žmogaus orumo apsauga yra sociumo moralinio lygmens sprendimas, kuriam įtaką daro filosofinė kultūrinė aplinka ir tradicijos. Kad santykis su saugomu objektu būtų efektyviai sureguliuotas, įsijungiama į dialogą, kuris vyksta nuo pat Vakarų teisės tradicijos ištakų, praeities idėjose siekiant atrasti šiuolaikinių problemų sprendimų atsakymus. Idėjinis ekskursas leidžia užpildyti modernaus diskurso dėl žmogaus orumo teisinės koncepcijos spragas. Krikščionybė, stoicizmas iškėlė visų žmonių lygybės idėją dėl biologinių savybių panašumo, Renesanso mintis - dėl proto bei moralinio apsisprendimo laisvės, o Postrenesanso mąstytojai vienu pagrindinių žmogaus prigimties aspektų laikė socialumą, nes tik visuomenėje žmogus gali realizuoti savo išskirtinę prigimtį. Šie du - žmogaus bei asmens - vertingumo aspektai eina per visą tradiciją. Jie iš esmės neprieštarauja vienas kitam, o iš skirtingų pradinių taškų plėtoja tą patį visumos sąryšį. Žmogus geba jausti orumą ir kaip atskiro individo, ir kaip biologinės rūšies.

2. Orumo sąvoka yra platus terminas, kuris negali būti apibūdintas vienareikšmiškai dėl paties objekto – žmogaus dvilypumo. Žmogaus aspektų apsibrėžimas yra tai, kas sudaro jo kaip tokio vertingumo pagrindą. Taigi sąvoka orumas apibūdina žmogaus kaip biologinės rūšies ir kaip socialinio asmens vertę kitų akyse. Abu šie momentai lemia asmenybės savigarbą kaip savęs vertinimą. Taigi galima apibrėžti tokius žmogaus vertingumo aspektus:

- fizinį ir psichologinį žmogaus vientisumą, kai kalbame apie *žmogaus orumą*;
- individo fizinį ir socialinį tapatumą, kai kalbame apie *asmens orumą*.

Žmogus yra daugiaaspektė būtybė, kas sukelia teisės *į žmogaus orumą daugiaprasmiškumą*. Teisė į orumą – tai teisė būti gerbiamam ir visuomenės būti laikomu vertingu kaip išskirtinė biologinė rūšis, homo sapiens rūšies atstovas, ir kaip socialiai naudinga asmenybė.

3. Žmogaus kaip tokio realizaciją garantuoja visi jo struktūriniai elementai, taigi teisės moksle būtina skirti tokias orumo kategorijas:
   - *žmogaus orumas kaip žmonių biologinės rūšies vertingumas*, kaip teisės į fizinį ir moralinį žmogaus integralumą objektas;
   - *žmogaus orumas kaip socialiai aktyvios asmenybės vertingumas*, kaip teisės į susikurtą individualų socialinį vertingumą objektas.

4. *Teisė į žmogaus orumą*:
   - *teisė į žmogaus orumą kaip teisė į fizinį ir moralinį integralumą* reiškia: 1. *draudimą instrumentalizuoti* - netraktuoti objektu, arba teisę į žmogišką elgesį, kuris gali būti apibrėžtas kaip elgesys, pripažįstantis dvipoliškumą, nelaikantis žmogaus tik biologiniu kūnu, kurį galima naudoti kaip objektą kito asmens ar visuomenės, valstybės poreikiams tenkinti. Tai užtikrina vienodą visų žmogiškų būtybių vertingumo traktavimą (nediskriminavimą biologinės raidos požiūriu, jos kokybiniais kriterijais), nes būtent lygių savo orumu subjektų egzistavimas daro teisinę valstybę apskritai įmanomą, kur kiekviena žmogiška būtybė turi galimybę tapti asmeniu. Todėl pagarba žmogaus orumui neatsiejama nuo teisės į gyvybę besąlygiško pripažinimo; 2. *pareigą saugoti žmogaus saugią egzistencinę aplinką*. Saugi egzistencinė terpė gali būti suvokiama ir kaip socialinė, ir kaip ekologinė. Socialinis nesaugumas atsiranda, kai tam tikra socialinė grupė socialinių pokyčių metu yra laikoma vertinga tiek, kiek tenkina kitos socialinės grupės interesus. Ekologinis nesaugumas kyla, kai taikant neištobulintas technologijas, rezultatai yra ne tik laukiamos, bet ir neprognozuojamos pasekmės ateity. Kadangi demokratijos paskirtis – žmogaus apsauga, reikia jausti

atsakomybę ateinančioms kartoms, nesivadovauti teisėkūroje tik šiandienos žmogaus interesais ir poreikiais, o orientuotis į bendrą žmonijos tikslą – į apskritai žmogaus, reiškia ir ateinančių kartų, interesą išlikti saugioje egzistencinėje terpėje.

-teisė į žmogaus orumą kaip teisė į egzistencijos kokybę valstybei reiškia dvigubą pareigą: 1. kiekvieną žmogų pripažinti teisės subjektu. Tokiu būdu žmogaus orumas pripažįstamas kaip žmogaus teisių, būtinų savirealizacijai, pagrindas; 2. užtikrinti orią egzistenciją, garantuojant minimalų pragyvenimo lygį kaip sąlygą naudotis teisnumo lygmens teisėmis, taigi vykdyti socialinę politiką, padėti tiems asmenims, kurie nepajėgūs įgyti reikalingas orumo vertai egzistencijai subjektines teises.

5. Žmogaus teisė į orumą sutampa teisnumo ir subjektinės teisės lygmeniu. Teisė į žmogaus orumą neprarandama, nes neįmanoma tapti ne žmogumi, prarasti žmogiškumą (dvipoliškumą), todėl negalima atsisakyti ir iš jo išplaukiančio teisinio subjektiškumo. Žmogus yra visuomenės narys ir teisė į žmogaus orumą apima pareigą gerbti tokią pat artimo teisę į orumo pripažinimą. Pažeisdamas ją, jis mažina savo kaip asmens, bet ne kaip žmogaus orumą.

6. Kalbant apie asmenybės socialinį vertingumą, norminėje literatūroje vartojamos *garbės* ir *orumo* sąvokos. Šių terminų vartojimą, tikėtina, sąlygojo socialinio reguliavimo raida: 1. ikiteisinė, kuomet žmogaus elgesį reguliavo tokios socialinės normos kaip papročiai, tradicijos, ypač dorovės normos, elgesio dalyviui nustatančios tik pareigą, kurios atlikimas nėra užtikrintas prievartos priemonėmis, bet paprastai lemia visuomenės pripažinimą/pasmerkimą, pagarbą/panieką; 2. teisinė, kuomet elgesį reguliuoja ir valstybės nustatytos elgesio taisyklės, ir kitos socialinės normos. Socialiai vertingu arba, kitaip tariant, vertu visuomenės pagarbos individas tampa laikydamasis visų socialinių normų, ne tik teisinių imperatyvų. Asmenybė kuria savo orumą,

kuris gali būti skirtingas dėl kiekvieno atskiro žmogaus individualių savybių ir sugebėjimų. Jį galima didinti ir mažinti socialinių įsipareigojimų vykdymu, bet visiškai prarasti neįmanoma. Garbė gi – priešingai, nėra nuo asmens neatsiejama savybė. Pažeminus garbę bus pažemintas ir orumas kaip sudedamoji socialinio asmens vertingumo dalis.

7. *Teisė į asmenybės orumą skiriama:*
   teisnumo lygmeniu. Kiekvienas žmogus turi lygią šio lygmens teisę į orumą kaip vienodą galimybę kurti tinkamumą gyventi visuomenėje. Pažeidus bet kurią subjektinę teisę, kaip priemonę individui kurti savo socialinį vertingumą, pažeidžiama teisnumo lygmens asmenybės teisė į orumą. Teisme ginama pažeista konkreti žmogaus teisė.
   subjektinės teisės lygmeniu asmenybių orumas yra skirtingas, nes būdami skirtingų gebėjimų asmenybės skirtingai naudojasi teisnumo lygmens teisėmis, sukuria nuo kitų visuomenės narių skirtingą savo individualų socialinį vertingumą. Asmenybės savarankiška subjektinė teisė į orumą pažeidžiama, kai apskritai neigiamas individo tinkamumas gyventi visuomenėje, ir turi būti ginama atsižvelgiant į visą dorovinį visuomenės kontekstą, ginamojo santykį su juo. Jis turėtų būti teisinėje gynyboje kriterijumi, kuriuo remiantis galima nustatyti ar pažeistas ir kokiu laipsniu asmenybės orumas, garbė, o tai svarbu nustatant moralinės žalos dydį.

8. Teisė į asmens orumą, skirtingai nei teisė į žmogaus orumą, yra subalansuojama su kitomis teisėmis vardan visuomenės interesų. Priklausomai kaip asmuo vykdo subjektines teises, jo teisė į privatumą, laisvę gali būti apribota vykdant teisingumą. Valstybė įsipareigoja riboti teises kiekvieno asmens, kuris naudojasi subjektinėmis teisėmis nevykdydamas pareigų, būtinų jo teisėms legalizuoti. Siaurinant ar likviduojant bet kurią kitą tokio asmens subjektinę teisę, kartu yra siaurinama ir teisės pažeidėjo teisė į

asmens orumą. Tačiau jis visada išlaiko teisę į žmogaus orumą ir nuo jo neatsiejamą teisę į gyvybę.

9. Žmogaus orumo idėja lieka patraukli kaip pagrindžianti žmogaus teisių mechanizmą, taip pat bendrųjų žmogiškųjų ir asmenybinių interesų kompromisą. Teisės į žmogaus orumą apsauga – tai siekis apginti žmogaus būtį, kuri pranoksta grynai individualų gyvenimą. Teisė į asmens orumą yra galimybė realizuoti žmogiškąsias prigimties savybes visuomenėje, tuo sukuriant individualų socialinį vertingumą.

Naudotos (cituotos) literatūros ir šaltinių sąrašas

Norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74.
3. Lietuvos Respublikos biomedicininių tyrimų etikos įstatymas // VŽ. 2000, Nr. 44-1247.
4. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1994 01 28 įsakymas Nr. 50 Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos // Valstybės Žinios. 1994.03.09, Nr.: 18, Publikacijos Nr.: 299.
5. Lietuvos Respublikos embriono ir genomo įstatymo projektas. 2002-09-06. Nr. IXP-1855 //

   <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=181663>

   [žiūrėta 2006 12 20]
6. Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos // Valstybės žinios: 2004-05-14. Nr.80-2839.
7. Europos tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). – Ovjedo, 1997 m. balandžio 4 d. // Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4258 ir Valstybės Žinios. 2002.10.09, Nr.: 97, Publikacijos Nr.: 4259.
8. Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos papildomo protokolo dėl Biomedicininių tyrimų aiškinamasis raštas // <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/195.htm> žiūrėta [2008 12 15].
9. Deklaracion Iura et bona sobre la eutanasia (1980 05 05) // AAS 72 (1980), 549 //

<http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/sveikatos-apsaugos-chartija.html> žiūrėta [2007 11 10]

10. The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights // <http://www.unesco.org/shs/human_rights/hrbc.html> žiūrėta [2007 11 10].
11. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1993.
12. Nuremberg Code/ Trials of War Criminals before the Nuremberg Military tribunals under Control Council Law. No 10, Vol 2.
13. Deklaracija dėl su Pagrindinių teisių chartija susijusių išaiškinimų // http://europa.eu/constitution/lt/ptoc146_lt.html žiūrėta [2007 11 09].
14. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais // Valstybės Žinios. 2000. Nr. 63.
15. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, // LR Aukščiausioji Tarybos 1991 m. kovo 12 d nutarimas Nr.I-1136.
16. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 77.
17. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 77.
18. Vaiko teisių konvencija, // Valstybės Žinios, 1995, Nr. 60.
19. Konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo moterims, // Valstybės Žinios, 1996, Nr. 21.
20. Konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, // Valstybės Žinios, 1998, Nr. 108.
21. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1984) // Valstybės žinios. 1998. Nr. 86.
22. Pasaulio sveikatos organizacijos konstitucija // <http://policy.who.int/cgi-bin/om_isapi.dll?hitsperheading=on&infobase=basicdoc&jump=Constitution&softpage=Document42#JUMPDEST_Constitution> žiūrėta [2006 11 25].

23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1998-12-11, Publikacijos Nr. 109-3004.
24. Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1 // Verslo ir komercinė teisė. 2000, Nr.1-3.
25. European Court of Human Rights. Case Of Vo v. France. Application no. 53924/00.
26. European Court of Human Rights. Case of Brüggemann und Scheuten v. Federal Republic of Germany. Application No. 6959/75.
27. European Court of Human Rights. Case of Boso v. Italy. Application No. 50490/99.
28. European Court of Human Rights. Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland. Application No. 50490/99.
29. JAV Aukščiausiojo teismo sprendimas Roe/Wade. 410 U.S. 113 (1973) <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=410&invol=113> žiūrėta [2007 10 12].
30. Case of Pretty v. United Kingdom 2346/02 [2002] ECHR 427 (29April 2002) // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/2002/427.html> žiūrėta [2007 12 20].
31. Tyrer v the United Kingdom, 1978 m. balandžio 25 d. sprendimas, Series A Nr. 26.
32. Bock v. Germany, 1989 m, Series A Nr. 150.
33. Mephisto, 30 B VerfGe 173, 193 (1971) // The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 1989.

34. Life Imprisonment Case, 45 BverfGe 227-28 // The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 1989.
35. Drunkard Case 78 Bverf Ge 77 (1978).
36. Census Act Case, 65, BverfGe. 1983.
37. Civilinė byla Nr. 3K-7-130/2000.
38. Civilinė byla Nr. 3K-3-528/2001.
39. Civilinė byla Nr. 3K-3-1315/2001.
40. Civilinė byla Nr. 3K-3-918/2002.
41. Civilinė byla Nr. 3K-3-1266/2002.
42. Civilinė byla Nr. 3K-3-371/2003.
43. Civilinė byla Nr. 3K-3-687/2003.
44. Civilinė byla Nr. 3K-3-1026/2003.
45. Civilinė byla Nr. 2A-291/2004.
46. Civilinė byla Nr. 3K-3-280/2005.
47. Civilinė byla Nr. 3K-3-42/2005.
48. Civilinė byla Nr. 3K-3- 394/2006.
49. Civilinė byla Nr. 3K-3-569/2006.
50. Civilinė byla Nr. 3K-3- 394/2006.
51. Civilinė byla Nr. 3K-3-193/2007.
52. Civilinė byla Nr. 3K-3-411/2007.

Literatūra

53. Adorno R. The paradoxical notion of human dignity. // The II World Congress of Philosophy of Medicine. – 2000.
54. Andrulionis G. Asmens autonomija sveikatos teisėje: daktaro dis. Soc. Mokslai: teisė (01 S) / MRU. V., 2006.
55. Anzenbacher A. Etikos įvadas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1995.
56. Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
57. Arlauskas S. Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema. Politologija. 1999/1.
58. Arlauskas S. Socialinis ir procedūrinis teisingumas teisiniame diskurse // Jurisprudencija. 2006, Nr. 8 (86).

59. Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Vilnius, 2004.
60. Battin M. P. The Least Worst Death. Essays in Bioethics on the End of Life. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994.
61. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
62. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2004.
63. Beauchamp T. L., Childress J. F. Principles of Biomedical Ethics. (3rd ed.). New York: Oxford University Press, 1989.
64. Beinoravičius D. Teisės ir įstatymo santykis. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2003.
65. Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: Pradai, 1999.
66. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vindrinskaitė S., Žilys J. Lietuvos konstitucinė teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2001.
67. Bitinas B. Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija, 2000.
68. Bojarskas J. Ave vita, 2002, Nr. 12.
69. Braque R. Pasaulio išmintis: žmogaus visatos patyrimo istorija. Vilnius; Aidai, 2005.
70. Braude P. Stem cell therapy: hope or hype? // British Medical Journal. 21 May 2005.
71. Britų religijų vadovai priešinasi eutanazijos ir savižudybių su pagalba įstatymui (2005 10 11) <http://www.oecumene.radiovaticana.org/lit/Articolo.asp?id=51877> [žiūrėta 2008 01 27]
72. Buika M. Krikščionių reakcija į žmogaus klonavimo proceso pradžią // Pro vita. 2001, Nr. 12(13) // <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/provita/2001_12_13/p2_1.html > [žiūrėta 2007 02 10]

73. Cancik H. ‚Dignity of Man' and ‚Persona' in Stoic anthropology: some remarks on Cicero, De Officiis I 105-107 // The concept of human dignity in human rights discource.
74. Chaskalson. A. Human dignity as a constitutional value // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
75. Cirtautienė S. Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo kaip civilinių teisių gynimo koncepcija. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė. 2007.
76. Czarny P. Konstytucyjne pojęcie godności czlowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. - Wroclaw. 2001
77. Čekanauskaitė A. Eutanazija ir savižudybė su pagalba// Bioetikos problemos, 2003 <http://bioetika.sam.lt/index.php?-1178489916> [žiūrėta 2008 01 27]
78. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
79. Defining a new ethical standard for human in vitro embryos in the context of stem cell research // <http://law.duke.edu/journals/dltr/articles/2002dltr0026.html > [žiūrėta 2008 06 06]
80. Dewey J. Human Nature and Conduct. NY, 1922.
81. Dicke K. The founding function of human dignity in the Universal declaration of human rights // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
82. Donnelly J. The Concept of Human Rights. London: Croom Helm, 1985.
83. Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice. - Ithaca, 1989.
84. Dworkin R. Rimtas požiūris į teises. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
85. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge: Harvard University Press, 1977.

86. Eckert J. Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
87. Edukologijos mokslų žodynas. Vilnius, 1988.
88. Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R.J., Vallender K.A. Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar. 2002.
89. Englard Iz. Human dignity: from antiquity to modern Israel‘s constitutional framework // Cardozo law review. 2000. V. 21.
90. Fenigsen R. Eutanazija. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2000.
91. Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika. V: Mintis, 1977.
92. Freeman M. Human rights: an interdisciplinary approach. Cambridge, 2002.
93. Frowein J. A. Human dignity in international law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
94. Gewirth A. Human dignity as the basis of rights // Constitution of rights: human dignity and American values. – Ithaca, 1994.
95. Gėrio kontūrai (Iš XX a. užsienio etikos). Vilnius: Mintis, 1989.
96. Giddens A. Modernybė ir asmens tapatumas”. Vilnius: Pradai, 2000.
97. Grundgesetz. Kommentar. Herausgegeben von H.Dreier. Band II. Mohr Siebeck, 1998.
98. Gumbis J. Eutanazija žmogaus teisių ir autonomijos kontektu // Teisė. 2003, Nr. 47.
99. Habermas. J. Henrich D. Zwei Reden, 1974.
100. Hayek Fr. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Vilnius: Eugrimas, 1998.
101. Hart H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997.
102. Hof im Ulrich. Švietimo epochos Europa. Vilnius: baltos lankos, 1996.
103. Huizinga J. Viduramžių ruduo: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenseną ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose. Vilnius: Amžius, 1996.
104. Jablonski M. Pojęcie i ochrona godności czlowieka w orzecznictwie organow wladzy sądowniczej w Polsce // Godnosc

czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. - Wroclaw. 2001.

105. Johannes XXIII Pacem in terris. Nr. 31; Rom, 1963 // http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem_en.html [žiūrėta 2007 12 10].

106. Jonas Paulius II- asis. Laborem exercens. Roma: 1981 // http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens_it.html[žiūrėta 2007 12 10].

107. Jovaišas K. Žmogaus garbė bei orumas: interpretavimo ir gynimo problemos // Teisės problemos. 2004. Nr. 1(43)

108. Jungas C. G. Šiuolaikinio žmogaus sielos problema // Problemos. 1997. Nr. 11.

109. 1990 m. Jungtinių Tautų vystymo programos pranešimas apie žmogaus socialinę raidą // <http://hdr.undp.org/2006> žiūrėta [2006 11 25].

110. Juškevičius J., Širinskienė A. Tyrimų su žmogaus embrionų kamieninėmis ląstelėmis teisinio reguliavimo aspektai // Sveikatos mokslai, 2006. Nr. 1-2.

111. Kamir O. Honor and dignity cultures: the case of kavod and kvod ha-adam in Israeli society and law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.

112. Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. Vilnius : Mintis, 1980.

113. Kantas I. Grynojo proto kritika. Vilnius : Mintis, 1982.

114. Kantas I. Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis, 1980.

115. Kavoliūnaitė E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos pradžios koncepcijos // Teisės problemos. 2005. Nr. 2(48).

116. Kazanskienė V. Epiktetas ir jo pamokymai // Epiktetas. Rinktinė. – Vilnius: Mintis, 1986.

117. Klein E. Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.

118. Kretzmer D. Human dignity in Israeli Jurisprudence // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.

119. Korff W. Wie kann der Mensh glücken? Perspektiven der Ethik. München – Zürich: R. Pipper GmbH und Co., 1985.
120. Korf W., Beck L., Mikat P. in Verbindung mit Honnefelder L., Gerfried W., Mertens H. G., Heinrich K. und Eser A. Lexikon der Bioethik. – Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2000.
121. Lobato A. Žmogaus orumas ir likimas. Vilnius: Logos leidykla, 2001.
122. MacIntyre A. Trumpa etikos istorija. – Vilnius: ALK, 2000.
123. Margalit A. The decent society. Harvard University Press – 1998.
124. Maslow A. Psichologiniai duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. Vilnius: Mintis, 1989.
125. Meyer M. Dignity as a modern virtue // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
126. Melnikovas D. Čiornaja L. Nusikaltėlių fiureris. Vilnius: Mintis, 1988.
127. Messner J. Das naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. Berlin: Duncker und Humblot, 1984.
128. Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
129. Miliauskaitė K. Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.
130. Murray W. The Nature and the Rights of the Foetus // The American Journal of Jurisprudence. 35 AM, 1990.
131. Narbekovas A. Bioetika. Kaunas: VDU leidykla, 2004.
132. Narbekovas A. Gyvybės ir mirties kultūrų sandūra // Už gyvybę. 2002, Nr. 11 <http://www.gyvybe.lt/uzgyvybe/200211/uzg11_03.html> [žiūrėta 2008 01 27]
133. Naujasis Testamentas. – Vilnius: LBD, 1998.
134. Naujasis Testamentas ir Psalmai. V., 1996.
135. Paine T. Žmogaus teisės. Vilnius: Naujoji Rosma, 2003.

136. Paust. J. J. Human dignity as constitutional right: jusriprudentially based inquiry into criteria ant content // Howard Law Journal. 1984. v27. Nr. 1.
137. Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999.
138. Peters H. J. Ar ateitis bus geresnė? Biomedicina, klonavimas ir genetinė ateitis // <http://www.prizme.lt/straipsniai/straipsn.php?action=view&id=212&return_action=top_articles> [žiūrėta 2008 05 26]
139. Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2006.
140. Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004.
141. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1995. V., 1995.
142. Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
143. Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Jurisprudencija. 2000. T. 15 (7).
144. Pumputis A., Paksas A., Vaišvila A. ir kiti. Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
145. Rawls J. Politinis liberalizmas. Vilnius: Eugrimas, 2002.
146. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, 1972.
147. Ritschl D. Can ethical maxims be derived from theological cencepts of human dignity? // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
148. Robertson G. Freedom, the individual and the law. Harmondsworth, 1993.
149. Rogers A., Durand de Bousinger D. Bioetika Europoje // Kultūra. 2001.

150. Sabine G. H. Thorson Th. L. Politinių teorijų istorija. V: Pradai, 1995.
151. Sacks J. The dignity of difference: how to avoid the clash of the civilisations. London, New York, 2007.
152. Safrai Ch. Human dignity in a rabbinical perspective // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
153. Schachter O. Human dignity as a normative concept // American Journal of International Law. 1983. v77. Nr. 4.
154. Schlosseris H.D., Etika yra kalbos dalykas. Kritinės pastabos dėl vadinamosios biomedicinos kalbos // Problemos 2005. Nr.67.
155. Schnarrer J.M. Norm und Naturrecht verstehen. Eine Studie zu Herausforderungen der Fundamentalethik. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Peter lang GmbH. Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1999.
156. Seneka. Laiškai Lucilijui. Vilnius: Mintis, 1986.
157. Sociologijos žodynas. Vilnius: Academia, 1993.
158. Spruogis E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacia Lietuvoje // Jurisprudencija. 2004. T. 59 (51).
159. Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2002.
160. Stančienė D. M. Tomo Akviniečio moralinio įstatymo koncepcija // <http://www.litlogos.lt/eidos/research/s_akvin.html> [žiūrėta 2007 12 05].
161. Starck Ch. The religious and philosophical background of human dignity and its place in modern constitutions // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
162. Statman D. Humiliation, dignity and self – respect // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
163. Stoškus K. Etiketas ir žmonių bendravimas. Vilnius: Mintis, 1981.
164. Šimašius R. Teisinis pliuralizmas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2002.

165. Šlapkauskas V. Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys // Jurisprudencija, 2002. T. 24(16).
166. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
167. Šv. Tomas Akvinietis. Apie įstatymus. Teologijos suma I-II, 90-97 klausimai. Vilnius: Logos leidykla, 2005.
168. Šventasis raštas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1999.
169. Tarptautinių žodžių žodynas. V UAB „Gimtinė“, 1999.
170. Tatarkiewicz W. Filosofijos istorija. T. 1: Senovės ir viduramžių filosofija. Vilnius: Alma Litera, 2001.
171. The European Group On Ethics in Science and New Technologies to the European Commission. Ethical aspects of research involving the use of human embryo in the context of the 5‘th framework Programm. No. 12, 23 November 1998.
172. The European Group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission. Adoption of an opinion on Ethical aspects of Human stem cell Research and use. – Paris, 14 November 2000.
173. The Oxford Encyclopedic English Dictionary. New York: Oxford University Press, 1996.
174. The principle of respect for human dignity: European Commission for Democracy through Law // Science and technique of democracy, 1998. Nr. 26.
175. The protection of human dignity // SMU Law Review. 2000. v53.
176. Thomas von Aquino, Summe der Theologie. Stuttgart, 1985.
177. Trinkaus Ch. In our image and likeness. Humanity & divinity in Italian humanist thought.Univ. of Notre Dame Press, 1995.
178. Vaišvila A. Teisė teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
179. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000.
180. Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4.

181. Vaišvila A. Terorizmas ir kova su terorizmu – dvi grėsmės žmogaus teisėms // Jurisprudencija. 2005. T. 68 (60).
182. Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu // Jurisprudencija. 2005. T. 71(63).
183. Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų ginties ribos / Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. Vilnius. Lietuvos teisės akademija, 2000.
184. Venckienė E. Žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratų įvairovė ir jos kritinė analizė // Jurisprudencija. 2005 .Nr. 77(69). P. 91-98.
185. Vyšniauskas G. Įvadas. Tomas Akvinietis. Teologijos suma. Pirmoji antrosios dalies dalis, 94-95 klausimai apie įstatymus // Logos, Nr. 36. 2004.
186. Weisstub D. Honor, dignity and the framing of multiculturalist values // The concept of human dignity in human rights discourse. Hague, 2002.
187. Vitkevičius P. S. Civilinės teisės subjekto ir civilinio teisinio subjektiškumo problemos // Jurisprudencija. 2004. T. 55 (47).
188. Wojtyczek K. Ochrona godności czlowieka, wolności i rowności przy pomocy skargi konstytucyjnej w polskim systemie prawnym // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. Wroclaw. 2001.
189. Zemlickas G. Klonavimas ir žmogaus teisės (2) // Mokslo Lietuva. 2002, Nr. 22 (268) // <http://www.lms.lt/ML/200222/200222.htm> žiūrėta [2008 12 11].
190. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991.
191. Асмус В.Ф. Античная философия. Москва: Высшая школа, 1999.
192. Веберс Я. Р. Правосубъекность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига: Зинатне, 1976.
193. Белов В. А. Гражданское право. Москва, 2002.
194. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. Москва, Госюриздат, 1950.

195. Филосовская энциклопедия. Т. 4. Москва: Наука, 1975.
196. Иоффе О. С. Гражданское право. Избранные труды. Москва: Статут, 2000.
197. Международное гуманитарное право. М.: Институт государства и права Российской Академии наук, 1997.
198. Рейхсфюрер СС / Главное Управление СС / Управление Образования. Эсэсовец и вопрос крови. Биологические закономерности и их практическое использование для сохранения и приумножения нордической крови. Москва, 1997.
199. Цицерон. О законах. Диалоги. Москва: Наука, 1966.

AUTORIAUS SKELBTŲ MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. Venckienė E. Žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratų įvairovė ir jos kritinė analizė // Jurisprudencija. 2005. Nr. 77(69).
2. Venckienė E. Žmogaus orumas – probleminiai terminologijos aspektai // Jurisprudencija, 2008. Nr. 10(112).